

T U R U L

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és a Magyar Történelmi Társulat
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXII

TARTALOM

1. Évforduló: Aranybulla800

SOLYMOSI LÁSZLÓ: A 800 éves Aranybulláról.....	49
PÓSÁN LÁSZLÓ: II. Frigyes aranypecsétetes oklevelei	53

2. Megemlékezés Borsa Ivánról

RÁCZ GYÖRGY: Életrajzi adatok.....	57
ALBRECHTNÉ KUNSZERI GABRIELLA: A korszerű állományvédelem és az iratrestaurálás megszervezése	60
KOHÚT SÁRA – LACZLAVIK GYÖRGY: A mikrofilmtár létrehozása az Országos Levéltárban	66
KÖRMENDY LAJOS: A nemzetközi kapcsolatok alakítója	72
CSEH GERGŐ BENDEGÚZ: Borsa Iván, a párt és az állambiztonság	74
RÁCZ GYÖRGY: Borsa Iván és a középkori gyűjtemény.....	78
RESS IMRE: Borsa Iván a vezetőtársak koszorújában	81

3. Kisebbségek

B. HALÁSZ ÉVA: Körös megye szolgabíróinak archontológiája 1348–1457	87
---	----

4. Nekrológ

LACZLAVIK GYÖRGY: Nyulásziné Starub Éva	95
---	----

TURUL

XCV. évfolyam

2022. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mn.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

SOLYMOSI LÁSZLÓ A 800 éves Aranybulláról*

The 800-year-old Golden Bull

The Golden Bull is a snapshot of the state of the Kingdom of Hungary, a charter of freedom for the royal servants who formed the social middle class, which in the course of social development became the charter of privilege for the nobility, the basic document of noble status. The paper argues that the charter was issued in Óbuda before 3 April 1222.

A történész sokat tud és sokat nem tud a múltról. Ez az ellentmondás ösztönzi a kutatást. A termékeny kíváncsiság megváltoztatja az arányokat a két csoport között, sőt oda is vezethet, hogy biztosan tudni vélt dolgokról kiderül, hogy helyesbíteni kell őket. Erre gondolhatott Lucien Febvre (1878–1956), a francia Annales folyóirat kevésbé ismert társalapítója, amikor tömören így fogalmazott: „A történész nem tud, hanem kutat, s mi kutatunk.” Az Aranybulla esetében is jó ezt figyelembe venni.

Az Aranybulla 800 éves évfordulóján érdemes visszaemlékezni arra, hogy Érszegi Géza, közelmúltban elhunyt kollégánk (1944–2022) összevetette a kiváltságlevél példányait, és 1972-ben, a hétszázötvenedik évfordulón Székesfehérvárott kritikai kiadásban közzé tette szövegét és magyar fordítását.¹ Munkája ma is nélkülözhetetlen alapmű.

Régóta tudjuk, hogy az Aranybulla eredeti formában nem maradt ránk. Szövegét egy 1318 körül készült, négy főpapi pecséttel megerősített másolat, továbbá 1351-től kezdve számos átírás őrizte meg. Szövege szerint arany pecséttel, azaz bullával erősítették meg. Innen kapta nevét. Ez a pecséthasználat általában az ünnepélyes kiállítású oklevelek sajátja. Emellett jelentősége, fontossága igazán abban fejeződött ki, hogy szokatlan módon hét példányban készítették el, és azt is megjelölték, hogy kinek szánták az egyes példányokat. Az elsőt a pápa, azaz III. Honorius kapta meg, hogy írassa be regisztrumába, a másodikat a johannita, a harmadikat a templomos lovagrend, a negyediket a király, az ötödiket az esztergomi, a

hatodikat a kalocsai káptalan, a hetediket pedig a nádor őrizetére bízták. Öt egyházi intézmény és két világi személy kellett gondoskodjon az eredeti Aranybulla fennmaradásáról, ami végül nem teljesült. A pápa nem másoltatta be jegyzőkönyvébe, mert az azt jelentette volna, hogy egyetért tartalmával és megerősíti azt. A többi példány elkallódásához a történelmi viharok mellett az is hozzájárult, hogy – mint az imént említettem – 1318 táján valamelyik példányról lemásolták, 1351-ben pedig bizonyára a királyi példányról átírták szövegét, és egyúttal a 4. cikkelyét lényegesen módosították.²

Az oklevél végén a szokásnak megfelelően a keltezésben nincsen napi dátum és kelet hely, az évszám és az uralkodási év szerepel. Két napmegjelölés viszont van a szövegben. Az egyik Szent István ünnepe: augusztus 20-a, amikor évente a székesfehérvári bíráskodási fórumot tartották, a másik pedig húsvét napja volt. Az előbbit nem kell magyarázni. A fehérvári bazilikát István király Nagyboldogasszony tiszteletére alapította, augusztus 15-én, a védőszent ünnepén halt meg, és itt temették el, minden bizonnyal nem sokkal később. Ennek évfordulóit és a védőszent ünnepét több-kevesebb résztvevővel rendszeresen megülték. Ehhez társult 1083-ban augusztus 20-a, a király szentté avatásának a napja és egyben egyházi ünnepe. Ettől fogva három oka is volt annak, hogy Székesfehérvárott az uralkodók, az egyházi és világi előkelők, meg mások összejöjjenek, amit megkönnyített a település „központi” fekvése.

A másik napmegjelölés a pénzforgalommal függ össze. Nyilván a korábbi gyakorlattal ellentétben elrendelték, hogy az új pénz egy évig, húsvétól húsvétig maradjon forgalomban. Pontosan nem tudni, miért a legnagyobb egyházi ünnepet adták meg határnapként, s nem valamelyik állandó ünnepet. A húsvét napja ugyanis a tavaszi holdtöltét követő vasárnap,

* A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2022. április 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Érszegi Géza: Az Aranybulla. (A hétszázötvenedik évfordulóján). Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 6. (1972) 5–26. Különlenyomatban a legkorábbi másolata hasonmásával: Az Aranybulla. Bulla aurea. Székesfehérvár 1972. 1–22. Újabb kiadása: The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary (Decreta regni mediaevalis Hungariae). Volume 1. 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak, György Bónis and James Ross Sweeney. (The Laws of Hungary. Series I. Volume 1.) Bakersfield/California 1989. 34–37.

2 Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentum auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp. 1976. (a továbbiakban: DRH) 129–130.

s ettől függően legkorábban március 22-én, legkésőbb pedig április 25-én lehetett. A húsvétól húsvétig terjedő időtartam 1222/23-ban hosszabb volt egy évnél. Az ünnep 1222-ben április 3-ára, míg a következő évben április 23-ára esett.

Lehetséges, hogy a határnap kiválasztása a pénzforgalom tavaszi fellendülésével, közelebbről az évenkénti kötelező pénzbeváltással függött össze. Március 15-től Szent György ünnepéig, azaz április 24-ig hozták forgalomba az új pénzt.³ De ehhez más szempont is társulhatott. Az az egyszerű megfontolás, ha valamit húsvét napjától akarunk bevezetni, akkor azt célszerű húsvét előtt elrendelni. Ellenkező esetben a következő húsvétig kellett volna várni a rendelkezés életbe lépésével.

Ha ez a gondolatmenet elfogadható, akkor az Aranybullát húsvét előtt, azaz 1222. április 3-a előtt adták ki.⁴ Ezt az is megerősíti, hogy Kumorovitz Lajos Bernát (1900–1992) kutatásából régóta tudjuk, hogy a király a nagyböjtöt a budai, mai fogalmaink szerint az óbudai kúriában szokta eltölteni.⁵ Ez az időszak hamvazószerdától húsvétig, vagyis az 1222. február 16-tól április 3-ig terjedő időszak, annak is inkább első fele lehetett.⁶ Ebben az időben és az óbudai királyi kúriában keletkezett az Aranybulla. Méghozzá II. András elnöklete alatt, az egyházi és világi előkelők alkotta királyi tanácsban. A jelzett időpont megfelel az Aranybullában szereplő 17. uralkodási évnél.

Az ünnepélyes kiállítású oklevelek méltóságsorral fejeződnek be, előbb a főpapokat, majd a fontosabb világi tisztségviselőket szokták megnevezni. Az Aranybulla az aktuális 12 főpapból kettőt, a nyitrai és az erdélyi püspököt nem sorolja fel. Nyilvánvaló, hogy ezek a pozíciók az oklevél kiadásakor betöltetlenek voltak. Szerencsére az erdélyi püspöki szék betöltéséről III. Honorius pápa 1222. június 3-án kelt levele viszonylag részletesen tájékoztat. Ebből kiderül, hogy az erdélyi káptalan a francia származású Rajnald váradi prépostot választotta meg erdélyi püspöknek. Az illetékes Ugrin kalocsai érsek megvizsgálta, hogy a választás és a választott személy megfelel-e az egyházi előírásoknak. Miután valamilyen foltot látott Rajnald egyik szemén, a pápához fordult, levelet írt neki és követet küldött hozzá, hogy a testi fogyatékoság ellenére

megerősítheti-e püspöki székében a választott személyt. Leveleiben a pápa felhatalmazta az érseket, hogy ezt megtegye, és arról is tájékoztatott, hogy az erdélyi választott püspök érdekében a magyar király, a királyné és sok főpap is közbenjárt.⁷

Itáliából a pápai levél a Rómától délkeletre fekvő Alatriából mintegy két hét alatt megérkezett az érsekhez, aki június közepén megerősítette hivatalában a püspököt. Ugyancsak két hetet vehetett igénybe, míg az érsek eligazítást kérő levele a pápához eljutott.⁸ Ebből pedig az következik, hogy az erdélyi püspök megválasztása május közepén már megtörtént. Rajnald 1222-ben egyetlen méltóságsorban szerepel választott erdélyi püspökként. Ezt az oklevelet kritikai kiadója május hónapra datálta.⁹

Az Aranybulla rendkívüli módon a főpapi méltóságsorral befejeződött. Egyetlen világi tisztségviselő nevét sem jegyezték fel. Ötleink lehetnek, de valójában nem tudjuk, miért mellőzték őket.¹⁰ Miért hiányzik a nádor, hiszen a hetedik példányt azért kapta, hogy mindig szeme előtt tartva ne térjen el tartalmától. Ráadásul ugyanebben az évben a magyar egyház szabadságát biztosító királyi oklevél végén a szokásos gyakorlatnak megfelelően a főpapok és a világi méltóságviselők együtt szerepelnek.¹¹

Az Aranybulla bevezetője szerint az ország lakói: nemesek és mások úgy érezték, hogy a Szent István király által nekik rendelt szabadság az idők folyamán egyre kisebb lett. A király, hallgatva sokszori kéréseikre, úgy határozott, hogy visszaadja nekik a szent király által kapott szabadságot, és további döntéseket hoz az ország helyzetének megjavítására. A kiváltságlevél még egyszer említi Szent Istvánt, amikor kimondja, hogy a várjobbágyokat a szent király által rendelt szabadságban kell megtartani. Mindez jól érzékelteti a régóta ismert tény, hogy a szent királyra történő hivatkozás nem más, mint a jogállás régiségének igazolása a megmaradás érdekében.

Az Aranybulla pillanatfelvétel az ország állapotáról. Van benne új intézkedések, tiltások, módosítások és megerős-

3 *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. 1000–1325. Bp. 1916. 415–418.

4 A húsvét előtt datálás lehetőségére Érszegi Géza hívta fel a figyelmet. Előbb 1222. március 25. és május 28. közé helyezte a forrás keletkezésének időpontját, majd ezt a tovább pontosította: „A még közelebbi időpont kiválasztásához némi támpontot adhat esetleg az is, hogy az új pénz forgalmának a kezdetét húsvétra helyezték, húsvét ünnepe pedig 1222-ben április 3-án volt.” *Érszegi Géza*: Az Aranybulla. Bp. 1990. 15., *Uő*: Az Aranybulla szövegének létrejötte, hagyományozása és értelmezése. In *De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII*. Szerk./cur./ed. Lajos Besenyei – Géza Érszegi – Maurizio Pedrazza Gorlero. Verona 1999. 57–58. *Vö. Bácsyati Dániel*: Jolánta királyné hitbére és az Aranybulla. Egy ismeretlen királyi adománylevel 1222-ből. In: *Collectanea Vaticana Hungariae* I/21. Szerk. Tusor Péter. Bp. 2022. 15.

5 *Kumorovitz L. Bernát*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18. (1971) 7–57., különösen 10–36.

6 Más megfontolások szerint az Aranybullát áprilisban állíthatták ki, éspedig Szent György napja, azaz 1222. április 24. táján, vagy ennél korábban, április közepe táján foglalhatták írásba. *Karácsonyi János*: Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII/7.) Bp. 1899. 27–28., *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53. (2011) 4–5., *Uő*: A 800 éves Aranybulla. Bp. 2022. 149–150., *Uő*: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár 2022. 240–241.

7 *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I. Romae 1859. (a továbbiakban: Theiner) 34. *Vö. Temesváry János*: Erdély középkori püspökei. Cluj-Kolozsvár 1922. 24–25. A pápai oklevélre Zsoldos Attila hívta fel a figyelmet. A forrás azonban nem alkalmas arra, hogy tartalma alapján 1222 áprilisa közepe tájára tegyünk az Aranybulla kiadását. A hivatkozásokat lásd az előző jegyzet végén.

8 A Kalocsa és Róma közti utazás időtartamára figyelembe vehető analógiát közöl *Solymosi László*: Uros pannonhalmi apát és követársai Itáliában 1225 tavaszán. Két kiadatlan oklevél a Vatikáni Titkos Levéltárból. In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*. Szerk. Rendtársai. Győr 2013. 261.

9 *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. (Studia Transylvanica Bd. 26) Köln-Weimar-Wien 2000. 169–172. (6. sz.)

10 Így csupán ötletnek tekinthető az a feltevés, amely a világi méltóságok hiányát azzal magyarázza, hogy az Aranybulla „a régi kormány bukása után s az új kormányférfiak kinevezése előtt készült.” *Karácsonyi J.*: Az aranybulla keletkezése i. m. 20. *Vö. Zsoldos A.*: II. András Aranybullája i. m. 31.

11 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. I. (1001–1270) Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1923–1930. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 378. sz.

sített elemek. Összességében visszatükröződik benne az a politikai helyzet, amely kiadásához vezetett.

A társadalmi rétegek megnevezésére használt terminológia még nem tisztult le. Jól mutatja ezt a jobbágy szó, amely egyaránt szolgál az előkelők és a várjobbágyok jelölésére. Hasonlóképpen kettősség figyelhető meg a *hospes* szó esetében is. Egyfelől telepest, másfelől külföldről érkező olyan személyt jelent, aki tisztséget kaphat.

Az Aranybulla sok témával foglalkozik. Részletesen tárgyalja a jogszolgáltatást a székesfehérvári törvénynaptól a nádori, az udvarispáni (későbbi országbírói) ítélkezésen át egészen a megyei bírászkodásig. A gyakori halicsi hadjáratok reakciójaként a hadviselés két ágra bomlik, külföldön csak a király pénzén harcolnak, míg a honvédelem kötelesség. Az elesettek rokonait társadalmi rangjuknak megfelelő kárpótlás illeti. A korábbi birtokpolitikára mutat a király vállalása, hogy egész várispánságokat (*comitatus*) vagy méltóságokat örökre nem adományoz el. Külföldi személyt az ország tanácsa nélkül nem juttat méltósághoz. Nem ad neki birtokot, amennyiben ilyen történt, azokat visszaváltják. A király egyúttal megnyugtató mindenkit, hogy senkit sem fosztanak meg a jogos szolgálattal szerzett birtokától. Az Aranybulla foglalkozik még az adózás kérdéseivel, az egyházi tizedfizetéssel, a gazdasági élet sajátos területével (pénzügyek, kamarai tisztségviselők, sóraktározás). Gátat szab a tisztségviselők visszaéléseinek, továbbá négy tisztségviselőt (a nádort, a bánt, a királyi és a királynéi udvarispánt) kivéve a tisztségek halmozásának. Az alsóbb társadalmi rétegek iránti érzékenység mutatkozik meg abban, hogy megtiltja a királyi udvart követő vagy utazó előkelőknek a szegények elnyomását, kifosztását.

Külön kiemelendő, hogy két cikkely (a 4. és a 12.) hölgyekkel foglalkozott. Tudvalevő, hogy a férfi számított örökösnek. De gondoskodtak arról, hogy a hölgyek ne kerüljenek kiszolgáltatott helyzetbe. Ezt akadályozta meg a leánynegyed, illetve a hitbér. A fiúörökös nélküli szerviens szabadon rendelkezhetett birtokairól, kivéve azok negyedrészt, amely a leányait illeti meg. Megtiltották, hogy a megholtak, a halálra ítélték vagy a párbajban elesettek feleségeit megfosszák hitbérüktől. Murarik Antal (1913–1939) és Gerics József (1931–2007) kutatásaiból régóta tudjuk, hogy a leánynegyed esetében a római jog hatása érvényesült, amely az egyházjog közvetítésével jutott el Magyarországra.¹² A hitbér intézménye meg abból az egyházjogi felfogásból eredt, amely megkövetelte, hogy a házasságkötéskor a férj lekösse vagyonának egy részét a felesége javára, hogy megőzvegyülése esetén legyen asszonyának miből megélnie.¹³ A két cikkely nem a két jogintézmény bevezetését szolgálta, hanem azok védelmében született. Színes úrnő végrendelete 1146-ban, illetve társai hasonló intézkedései a hölgyek birtokairól tanúskodnak, amelyeket a két jogintézmény révén szerezhettek meg.¹⁴

12 Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 6.) Bp. 1938. 183–186., Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 237.

13 Murarik A.: Az ősiség i. m. 148–150.

14 Árpád-kori oklevelek. 1001–1196. Chartae Antiquissimae Hungariae. Szerk. Györffy György. Bp. 1997. 52–53., 58., 78.

Név nélkül a király elsőszülött fia is szerepel a kiváltságlevélben. Kivételesen az előzmények is ismertek. Béla királyfi, mint egész Szlavónia hercege 1222-ben birtokot adományozott István zágrábi püspöknek. Azzal indokolta a főpap megjutalmazását, hogy közreműködése nyomán kibékült apjával, a királyság felbecsülhetetlen sérelmére kialakult viszály (*discordia*) egyetértéssé (*concordia*) változott.¹⁵ Hogy mi lehetett a háttérben, és mi lett a megoldás, azt a 18. cikkely világítja meg. Egyfelől kimondta, hogy a szerviensek királyi engedéllyel szabadon átmehetnek a királyfi birtokára, és ezért azok birtokait nem dülják fel. Másfelől az igazságosan elítélt személyt, valamint a perbefogott személyt, míg pere be nem fejeződött, kölcsönösen nem fogadják be.¹⁶

Az Aranybulla 31 cikkelyéből 11 foglalkozik a szerviensekkel. Ezek egy része csak róluk szól, míg a többi cikkelyben másokkal együtt szerepelnek.¹⁷ Bár forrásunk mindig a jelző nélküli *serviens* (szolgáló személy) megjelölést használja, nem kétséges, hogy királyi szerviensekről (*servientes regis*) van szó.¹⁸ Bolla Ilona (1927–1980) munkássága nyomán tudjuk, hogy a királyi szerviens a királynak szolgáló vagyonos közszabad. Az elnevezés felbukkanása a 13. század elején azt a célt szolgálta, hogy megkülönböztesse magát attól a közszabadtól, aki nem rendelkezett földtulajdonnal, és nem a királyt szolgálta. Jogaikat törvény formájában az Aranybulla ismerte el.¹⁹ Azonosulásukat és egybeolvadásukat a nemes-séggel a társadalmi fejlődéssel összhangban majd az 1267. évi dekrétum mondja ki (*nobiles regni Ungarie universi, qui servientes regales dicuntur*).²⁰

Az Aranybulla szerint a királyi szerviensek a társadalom jól meghatározott középrétegét alkotják. Személyileg szabadok, azaz bírói ítélet nélkül nem foghatók el. Adómentességet élveznek. A királyi szerviens a fehérvári törvénynapon megjelenhet. Tulajdona van, amelyről – mint említettem – fiúörökös hiányában a leánynegyed kivételével szabadon rendelkezhet. Erdei és rétjei nem legeltethetők akarata ellenére. Hadköteles.

15 HU-MNL-OL-DF 256122. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény] Kiadása: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. (Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.) Collegit et digessit T. Smičiklas. III. Zagrabiae 1905. (a továbbiakban: Smičiklas) 219–220. Vö. Reg. Arp. 568. sz.

16 Vö. az 1266. évi margitszigeti egyezség és az 1267. évi dekrétum vonatkozó szövegével. Theiner I. 285., DRH I. 42. (4. cikkely).

17 A szerviensekkel foglalkozó cikkelyek a következők: 1-5., 7., 10., 15., 18., 21-22.

18 A legkorábbi adatot a *serviens* szóra a Könyves Kálmán-kori Esztergomi Zsinat 69. cikkelye, míg a *serviens regis* kifejezésre egy 1156. évi oklevél tartalmazza. Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Bp. 1904. 205., *Ladányi Erzsébet*: Az Euzidinus-oklevél hitelességének kérdéséhez. Levéltári Közlemények 48–49. (1978) 51–59.

19 Bolla Ilona: A közszabadság a XI–XII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) Történelmi Szemle 16. (1973) 21–29., *Uő*: A közszabadság lehanyatlása a XIII. században. (A liber és libertas fogalom az Árpád-korban.) Történelmi Szemle 17. (1974) 2–7., *Uő*: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 100.) Bp. 1983. 50–70.

20 DRH I. 42. Vö. *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempon-tok a köznemesség kialakulásához. In Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 350–362.

Ha a csatában meghal, fiát a király megajándékozta. A megyés ispán csak a szerviensek pénz- és tizedügyeiben ítélkezhet. Királyi engedéllyel Béla királyfihoz szegődhettek.

A kiváltságlevél befejező részében az uralkodó minősítette az Aranybullát, királyi engedménynek (*concessio*), illetve királyi rendelkezésnek (*ordinatio*) nevezte. Mint említettem, a nádor azért kapta meg a hetedik példányt, hogy maga se térjen el tőle, és ne hagyja, hogy a király, a nemesek vagy mások ezt megtegyék. Mindenki örvendjen szabadságának, és ezért cserében legyenek hűségesek a királyhoz és utódaihoz, és teljesítsék a királyi koronát megillető szolgáltatásokat. Viszonyásul II. András király vállalta, amennyiben ő és az utódai az Aranybullában foglaltak ellen akarnának cselekedni, a püspökök, a többi jobbágyság és az ország nemesei együttesen és külön-külön a hűtlenség minden vétke nélkül az aktuális uralkodónak ellenállhatnak és ellentmondhatnak. Ez a széleskörűen érvényesíthető ellenállási jog azonban nem terjedt ki a királynak szolgáló szerviensekre.

Nem nehéz belátni, hogy az Aranybulla főszereplői a szerviensek, s a királynak érdekében állt, hogy helyzetükkel, jogállásukkal foglalkozzék. Ezt figyelembe véve mondhatjuk: az Aranybulla a királyi szerviensek kiváltságlevele vagy szabadságlevele. Nem tudjuk, hogy a társadalom mekkora részét alkották. Szereplésük az Aranybullában számuk jelentőségét mutatja. Ennek viszont ellentmond, hogy az 1222 előtti időből mindössze néhány oklevél tájékoztat róluk. Ez nem meglepő, hiszen ebből az időből összességében is kevés forrás maradt ránk. Az ismert források igen beszédeseek. A legkorábbi egy státusper.

II. András király megbízásából János esztergomi érsek 1212-ben a következő perben járt el. A pécsváradi apát Farkast és Jakabot megfosztotta valamennyi birtokától, amely többek közt földet, szőlőket és malmokat foglalt magában. Azért tette ezt, mert az apátság jobbágyságainak tekintette őket, és ezzel akarta megakadályozni, hogy az apátság szolgálatából kivonják magukat. Ugyanígy vélekedett az apátság dékánja és három

jobbágyság is. Ezzel szemben Farkas és Jakab azt állította, hogy ők szabadok és királyi szerviensek (*liberi et servientes regis*), nem tartoznak semmilyen szolgálattal az apátságnak, és ezt számos szabad és királyi szerviensek rokonuk bizonyítani tudja. Miután ez megtörtént, visszakapták birtokaikat.²¹ A kettős névhasználat közszabad voltukra és a király szolgálatára utalt.

Két felszabadító oklevelet ismerünk 1217-ből. II. András király 1217-ben Orosz szentkirály-jobbágyot és rokonait birtokaikkal együtt kivette a zalai vár kötelékéből, arany és örök szabadságot adományozott nekik, és felvette őket a királyi szerviensek közé.²² Ugyanebben az évben hasonló módon bizonyos Egyedet birtokaival együtt felmentett a báni méltóság szolgálatából, örök szabadságot biztosított neki, és szerviensei közé sorolta.²³ A két felszabadító oklevélben új elemként jelent meg a királyi szerviense fogadás. A három adat jól mutatja, hogy évekkel az Aranybulla előtt már létezett a jól megbecsült királyi szerviensei jogállás.

Befejezésül az Aranybulla és az 1215 nyarán kiadott Magna Charta kapcsolatáról szólnék. A magyar részegyház vezetői ismerték valamennyire az angliai változásokat. Információik egyetemes egyházi kapcsolataikból származtak. 1215 őszén az angol és a magyar főpapok jelentős számban részt vettek a IV. Lateráni Zsinaton. 1220 nyarán Becket Tamás canterbury érsek újrateremtésén, a nagy nemzetközi eseményen Dezső csanádi püspök és egy név nélkül említett magyar érsek, minden bizonnyal János esztergomi érsek is jelen volt.²⁴ A két fontos kiváltságlevél más-más körülmények között, más-más módon született meg. Annyi volt közös bennük, hogy mindkettő az uralkodó hatalmát korlátozta.²⁵

Végeredményben az Aranybulla pillanatfelvétel a Magyar Királyság állapotáról, a társadalmi középréteget alkotó királyi szerviensek szabadságlevele, amely a társadalmi fejlődés során a nemesek kiváltságlevele, a nemesi jogállás alapdokumentuma lett. A sarkalatos nemesi jogok közül a személyi szabadság, az adómentesség és az ellenállási jog belőle származott, és nagy jövő előtt állt.

21 HU-MNL-OL-DL 89244. [Diplomatikai Levéltár] Kiadása: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: Wenzel) VI. 355–356. Vö. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza. I. Bp. 1963. 316., 363.

22 Wenzel XI. 141–142. Vö. Reg. Arp. 336. sz.

23 Smičiklas III. 157–159. Vö. Reg. Arp. 339. sz.

24 Solymosi László: Magyar főpapok angliai zárándoklata 1220-ban. Történelmi Szemle 55. (2013) 528–529., 535–37.

25 Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 33.

PÓSÁN LÁSZLÓ

II. Frigyes aranypecsétetes oklevelei*

Diplomas with gold seals of Frederick II

King Andrew II of Hungary was about 20 years younger than his contemporary Frederick II, the German-Roman Emperor (1212–1250), the most important ruler of modern Europe. They both conquered, visited the Holy Land - albeit at different times - and issued gold sealed charters. However, the proportions are striking: during his reign of more than half a century, Frederick II issued 2,700 diplomas, of which 180 were gold sealed, while Andrew II issued some 350, of which 20 were gold sealed. The paper takes stock of the matters for which the Emperor issued gold sealed diplomas to his subjects and why.

II. András magyar király nagyjából 20 évvel fiatalabb kortársa volt II. Frigyes német-római császár (1212–1250), a korabeli Európa legjelentősebb uralkodója. Mindketten hódítottak, megjárták a Szentföldet – bár különböző időpontokban – és aranypecsétetes okleveleket is kibocsátottak. Az arányok azonban szembertűnőek: II. Frigyes több mint fél évszázados uralkodása alatt 2700 oklevelet bocsátott ki, ebből 180 aranypecséttel megerősített diploma volt, míg II. Andrástól mintegy 350 oklevél kibocsátásáról tudunk, ebből 20 aranypecséttel történő megerősítés bizonyítható. Érdekes számba venni, hogy a császár milyen ügyekben és miért adott aranypecsétetes okleveleket alattvalóinak.

Bizonyos oklevelek aranypecséttel történő megerősítésének gyakorlata bizánci hatásra, Nagy Károly korától jelent meg Európában, amikor a latin Nyugaton újjászületett a római császárság politikai eszménye. Az aranypecsét a keresztény római császárok hatalmát szimbolizálta, s amikor Nagy Károly ilyet használt, azzal az új nyugati császárságnak a Keletrómai Birodalommal (Bizánccal) való egyenrangúságát fejezte ki. Ugyanakkor az aranypecsétetek mindenhol az adott oklevelekben foglalt tartalmak, rendelkezések fontosságát és jelentőségét hangsúlyozták, a középkor későbbi századaiban pedig az uralkodói szuverenitást is jelképezték.

A Karoling hatalom széthullása után a császárság eszményét és politikai realitását megteremtő Német-római Birodalomban III. Ottó (983–1002) korától szinte majdnem mindegyik császár adott ki aranypecséttel megerősített oklevelet, a Stauf-uralkodók pedig kivétel nélkül bocsátottak ki aranybullákat. Okleveles gyakorlatukban a *sigillum aureum* mindig a császári hatalom és tekintély kifejezésének eszköze volt, és a korábbi időkhez képest szélesebb körben vált a császári főhatalom politikai eszményét hordozó üzenetté, a szimbolikus

politizálás eszközévé. Nem csak az oklevélben foglalt tartalmaknak adott nyomatékot, hanem a megadományozottakat is különleges presztízzsel ruházta fel. I. (Barbarossa) Frigyes (1152–1189) közel négy évtizednyi uralkodása alatt összesen 48 aranybullát adott ki, azaz évente legalább egyet, de volt, amikor többet is. Unokája, II. Frigyes (1198–1250), aki apja, VI. Henrik (1190–1197) halála után háromévesen Szicília és Dél-Itália királya lett (1198), majd német király (1212) és császár (1220), több mint fél évszázados uralkodása alatt 2700 oklevelet bocsátott ki (évente átlagosan 51–52 darabot), ebből 180 aranypecséttel megerősített diploma volt. Négyezer több esetben pecsételte meg a korona szempontjából fontosnak ítélt ügyekkel összefüggő kiváltságleveleit arannyal, mint a nagyapja. Ez azt mutatja, hogy elődeihez képest sokkal nagyobb arányban folyamodott a szimbolikus politikának ehhez az eszközhöz. Aranypecsétetes oklevelei a Birodalom számos pontján kézzelfogható közelségben mutatták meg a császári hatalom jelenlétét és tekintélyét.

Legelső, 1200 decemberében Genova városa számára kiállított aranybullája ugyan az ő nevében íródott, de az ekkor még csak hatéves Frigyesnek ténylegesen nem sok köze volt hozzá, az abban foglaltakról a gyámja, III. Ince pápa által Dél-Itália és Szicília kormányzásával megbízott öt fősen regens tanács határozott. Az oklevél kiadása összefüggött a régensi hatalomért folyó küzdelemmel. VI. Henrik egykori hű embere és katonai parancsnoka, Markward von Annweiler magának követelte a kormányzati hatalmat, felvette a *procurator regni Siciliae* címet, és szövetséget kötött a szicíliai koronához tartozó Málta urával, Guglielmo Grasso gróffal. Markward csapatait máltai hajók szállították Itáliából Szicíliába. A Valter de Pagliara kancellár vezette regens tanács a Földközi-tenger nyugati medencéjének legjelentősebb tengeri hatalmával, Genovával kötött szövetséget, és aranypecsétetes oklevélbe foglalta azokat a kiváltságokat, amelyeket ennek fejében adott.

* A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2022. április 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

A „szicíliai aranybullák”

Azt követően, hogy 1208. december 26-án II. Frigyes tizen-négy éves lett és nagykorúnak nyilvánították, az okleveleit már maga adta ki. Az első, saját elhatározása és döntése alapján aranypecséttel ellátott kiváltságlevelét 1212. szeptember 26-án, a német trón megszerzéséért folyó küzdelmekkel összefüggésben Bazelben állította ki. A Birodalom délkeleti részének egyik leghatalmasabb fejedelmének, I. Ottokár cseh hercegnek a támogatását és hűségét kívánta megköszönni és a jövőben is biztosítani. Ez volt az ún. „szicíliai aranybulla”, amely arról kapta a nevét, hogy azon a szicíliai királyi pecsét szerepelt aranyba nyomva, de tartalmát illetően semmi köze sem volt Szicíliához. A pecsétkép első oldala trónon ülő királyt ábrázolt koronával, jogarral, országalmával, a hátoldalán pedig egy bástyás vár képe szerepelt REGNV(m) SICILIE, és a szélén körben CHRISTUS VINCIT CHRISTUS REGNAT CHRISTUS IMPERAT felirattal. Valójában nem egy, hanem három oklevelet jelentett, melyből kettő I. Ottokár fejedelemnek, egy pedig annak testvérének, Henrik morva örgrófnak szólt. A pecséttel ellentétben az okleveleket Frigyes nem szicíliai királyként állította ki, hanem megválasztott római császárként (*Romanorum imperator electus*), hiszen kétéves korában, 1196 decemberében a Birodalom egyházi és világi fejedelmei már római királlyá, azaz a császári trón várományosává választották. I. (Barbarossa) Frigyes korától a megválasztott uralkodót nem német, hanem – a római birodalom uraként – római királynak nevezték, aki a mindenkori császár is (*Romanorum rex semper augustus*). A Staufok okleveles gyakorlatában a *Romanorum rex* és az *augustus* cím szorosán összekapcsolódott, ami azt jelentette, hogy a fejedelmek által választott uralkodó a pápai koronázástól függetlenül is a császárok utóda lett, azaz a fejedelmek választása egyidejűleg császárválasztás is volt. Ilyen összefüggésben II. Frigyes már magától értetődő természetességgel használta a megválasztott római császár titulust az 1212. évi aranybullákban. Az aranypecsét oklevelekben I. Ottokárnak és utódainak örökíthető királyi címet adományozott. Csehország a 11. század elejétől hűbéri kapcsolatok révén a Birodalom része volt. 1085-ben IV. Henrik császár (1056–1106) már adományozott királyi címet II. Vratislav hercegnek (1061–1092), de ez csak az ő személyének szólt, nem volt örökletes. Ugyanilyen királyi címmel ruházta fel 1158-ban Barbarossa Frigyes is II. Vladislaus fejedelmet (1140–1172). Az utódokra is örökíthető királyi titulust II. Frigyes 1212. évi aranybullája teremtette meg. A császárság politikai eszménye és hatalomfelfogása szerint a királyok hatalma ugyan Istentől származott, de csak Isten földi helytartójának, a császárnak a közvetítésével. A császárság Isten háza (*domus Dei*) a földön, és ebben a „házban” van a helye a császárnak alárendelt keresztény királyoknak is. A császárnak, mint e „ház” és a keresztény fejedelmek „nagy családja” fejének állt egyedül jogában királyi címet és koronát adományozni. Ennek a politikai eszménynek a jegyében küldött már a 10–11. század fordulóján III. Ottó koronát István (Vajk) magyar nagyfejedelemnek, és ebbe a sorba illeszkedtek a IV. Henrik vagy I. Frigyes által adományozott királyi címek is. II. Frigyes 1212-ben kiadott aranybullái tehát a

császári főhatalom egyértelmű deklarációjának minősültek. Az örökíthető királyi cím mellett rögzítették, hogy a minden-kori cseh király személyéről a cseh nemesség joga dönteni, de a legelőször szóba jöhető jelöltnek az uralkodó elsőszülött fiát kell tekinteni. Ha az ő személyével a cseh nemesség egyetértett, a császár feladata és hatásköre csupán csak annyi, hogy az így megválasztott cseh királyt megerősítse méltóságában. Már I. (Barbarossa) Frigyes –antik példákat követve – a keresztény királyokat birodalmi tartományi helytartóknak (*reges provinciarum*) tekintette, akik felett a Birodalom ura főhatalmat gyakorol. A „szicíliai aranybullákban” ez a politikai és hatalmi felfogás köszönt vissza, amikor a cseh nemesek által választott király méltóságában történő megerősítését császári jogként fogalmazta meg. Csehországban Frigyes investitúra jogot adományozott Ottokárnak, s ezzel kinyilvánította, hogy az investitúrát olyan uralkodói jognak tekinti, amelyet tovább is adományozhat híveinek. Az 1212. évi, Csehországra vonatkozó bullákat 1216-ban egy újabb aranypecsét oklevél követte, amikor II. Frigyes megerősítette a cseh nemesek választását, és a cseh trón örökösének ismerte el Ottokár elsőszülött fiát. Huszonöt évvel később, amikor ismételten a németországi belső helyzet rendezésével, és fiának, Henriknek a lázadásával kellett foglalkoznia, 1231 júliusában újabb aranybullával erősítette meg Csehország kiváltságait.

Arany bullák a szélrózsa minden irányába

Abban, hogy II. Frigyesnek sikerült megszereznie a német trónt, I. Ottokár és több más német világi hatalmasság mellett nagy szerepe volt III. Ince pápának és a német egyháznak. Az ő támogatásukat és hűségüket szintén egy aranybullával megerősített kiváltságlevelben köszönte meg 1213. július 12-én. A csehországi Eger (Cheb) városában kiállított diploma szövegében jelent meg először az a formula, ami azt a tényt írta le, hogy a szóban forgó oklevelet az uralkodó aranypecsétjével erősítették meg. A bullában Frigyes elismerte Németországban a káptalanok által történő püspökválasztást, azaz lemondott az investitúra jog gyakorlásáról, és beleegyezett abba, hogy egyházi ügyekben a német klérus a pápához fellebbezzon. Az egyházi fejedelmek territóriumaira vonatkozóan lemondott a spolium- és regálé jogokról, s ígéretet tett az eretnekekkel szembeni fellépésre. Vállalta, hogy Dél-Itáliát és Szicíliát nem fogja egyesíteni a Birodalommal, és számos itáliai területről (spoletoi hercegség, anconai örgrófság, bertinorói grófság, ravennai exarchátus, a toszkánai Matild-birtokok) mondott le a pápa javára. A széles körű engedményeket alapvetően az a politikai körülmény magyarázza, hogy a 13. század elején a német monarchia előkelőinek túlnyomó többsége egyházi méltóság volt (16 világi birodalmi fejedelem mellett 90 egyházi fejedelem), így a korona szempontjából az ő támogatásuk volt a legfontosabb. Az egeri aranybullát követően Frigyes több oklevelében többször is ígéretet tett arra, hogy nem egyesíti uralma alatt a Birodalmat és az itáliai területeket, és ezeket az okleveleket ígéretének komolyságát hangsúlyozandó szándékkal mindig aranypecséttel adta ki. A birodalmi fejedelmek között létszámukat tekintve jóval nagyobb

súllyal rendelkező egyházi méltóságokat 1220. április 26-án ismételten testületileg széles körű uralkodói felségjogokkal ruházta fel. A *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* elnevezésű aranypecsétetes oklevélben adószedési, pénzverési, várépítési, vámszedési, területeiken törvényalkotási és bíráskodási jogot adományozott. Az egyházi fejedelmek meghozott bírói ítéleteik végrehajtásához kérhették az uralkodó segítségét. Az egyházi bíróságok ítéletét egyúttal császári ítéletnek tekintette. Az egyházi méltóságok kiváltságait a császári főhatalom garantálta, ezért előírta, hogy az, aki e fejedelmeknek kárt okoz, vagy előjogaikat megsérti, az okozott kár dupláját köteles megtéríteni, büntetésképpen pedig 100 márká ezüstöt kell fizetnie a császári kincstárnak.

Tizenkét évvel az egyházi fejedelmeknek adott kiváltságlevél után, 1232 májusában a *Statutum in favorem principum* néven ismertté vált aranybullában a világi fejedelmek is megkapták az egyházi méltóságokat megillető jogok és kiváltságok többségét. Ez a kiváltságlevél a világi hatalmasságok hűségét volt hivatva biztosítani a IX. Gergely pápával kialakult konfliktusa, valamint a fiának, Henriknek a lázongása miatt.

Aacheni ünnepélyes német királlyá koronázását (1215. július 23.) követően helyzetének további erősítésére, híveinek gyarapítása érdekében számos kiváltságlevelet adott ki, köztük több aranypecséttel megerősítettet is. Aachen (1215. július 29.), Bern (1218. április 15.), Basel (1218. szeptember 12.), Lübeck (1226 június), Köln (1236 május), vagy Regensburg (1245 június) városok jogait, birodalmi városi rangját aranybullába foglalta. A birodalmi városi rang adományozásával Frigyes a szóban forgó városokat kivette addigi tartományuraik fennhatósága alól, közvetlenül az uralkodó hatalma alá helyezte őket, és e lépéseivel, a politikai szimbolika nyelvén fejezte ki a császári főhatalom eszményét és gyakorlatát. De nem csak német földön, hanem Itáliában is törekedett arra, hogy az őt támogató városok kiváltságait aranypecséttel erősítse meg, még nagyobb tekintélyt adjon a megadományozottaknak, s ezzel együtt deklarálja a császári hatalmat. Pavia 1219 augusztusában, Párma pedig 1245 szeptemberében kapott aranypecsétetes oklevelet.

II. Frigyes viszonya a pápasággal a császárrá koronázását (1220) követően folyamatosan romlott, és uralkodása utolsó három évtizedében szinte állandó konfliktusban állt a Szentzéssel. Ennek két fő oka volt: a szentföldi keresztes háború, valamint az itáliai és birodalmi területek egyesítésének kérdése. Frigyes már német királlyá koronázásakor (1215) ígéretet tett, hogy keresztes hadat vezet a Szentföldre, s ezt a császárkoronázáskor is megismételte, de ezt követően sem sietett teljesíteni, csak újabb és újabb ígéreteket tett. 1225 júliusában két ilyen tartalmú oklevelének azzal kívánt hitelt és nyomatékot adni, hogy aranypecséttel látta el őket. Ígéretének teljesítését a szicíliai fejlemények akadályozták. 1221-ben az ott élő moszlimok az adóterhek miatt fegyveres felkelést robbantottak ki (amihez támogatást kaptak Észak-Afrikából), s Frigyes csak 1224 végére tudta őket térdre kényszeríteni. A nehezen ellenőrizhető nyugat-szicíliai hegyvidékről kb. 15–20000 főnyi arab lakosságot telepített át Észak-Apulába, Lucera térségébe. Lucera városa szaracén településsé vált, az ottani klérus és püspök a település elhagyására kényszerült.

Mindez elfogadhatatlan volt a pápaság számára. 1228-ban végül II. Frigyes keresztes hadjáratra indult a Szentföldre, ahol harc nélkül, diplomáciai tárgyalásokkal elérte, hogy a keresztesek visszakapják Jeruzsálemet. Ezt a császár isteni akaratként, az Úr csodájaként értelmezte, amit az 1229. március 18-án kiadott jeruzsálemi manifesztumában fogalmazott meg. Ugyanebben az oklevélben deklarálta azt is, hogy a Stauf császárok a bibliai Dávid király házából származnak, így a dinasztíája még a római birodalomnál is régebbi, az egyházzal és a pápaságról nem is beszélve, amelyek a római birodalom keretei között jöttek létre. A császári főhatalom eszményét és igényét a római gyökereknél régebbre, bibliai eredetre igyekezett visszavezetni. A dinasztíájának Dávid királytól való eredeztetésével a Krisztushoz fűződő szoros kapcsolatát igyekezett hangsúlyozni, mert a középkorban széles körben elterjedt volt az a nézet, hogy Jézus is Dávid házából származik.

A jeruzsálemi manifesztum mellett az 1220-as években számos oklevél, köztük több aranypecséttel megerősített is bizonyította, hogy II. Frigyes az egyház felett álló császári főhatalom politikai eszményét követte, és azt igyekezett megvalósítani. Évszázadok óta a Birodalmat a kereszténységgel azonosították, az *Imperium Christianum* császárat pedig Isten földi helytartójával, akinek a hatalma az Úrtól származik, ő maga pedig *propagator et defensor fidei* (a hit terjesztője és védelmezője). Ez a politikai felfogás missziós feladatot tulajdonított a császárságnak, melynek isteni küldetése az, hogy mindenhol győzelemre vigye a kereszténység ügyét. A hit terjesztésének köteleességéből fakadóan a császárságnak nem voltak szilárd határai. Úgy növekedett, ahogyan a kereszténység terjedt. Amilyen buzgósággal szorgoskodtak a császárok a kereszténység terjesztésén, úgy lett egyre nagyobb maga a keresztény *Imperium*. E felfogás szerint a Birodalom hatalma és befolyása túlnyúlt az igazgatási és jogi értelemben vett határain, így a császároknak jogában állt a pogányok lakta földekről is rendelkezni. Ennek megfelelően 1224. március 12-én II. Frigyes a Cataniában kiadott manifesztumában deklarálta, hogy a császárság védelmébe (politikai befolyása alá) vette Livónia, Észtország, Samland és Poroszföld pogány népeit. Az ugyancsak egyetemes főhatalmi törekvésekkel fellépő pápaság a cataniai diplomára válaszul 1225. január 3-án Szent Péter oltalma alá vette a balti területeken újonnan megtérteket. 1226 márciusában Riminiben II. Frigyes egy aranypecsétetes oklevelet állított ki a Német Lovagrend nagymestere, Hermann von Salza számára. Ebben a lovagrendnek adományozta a pogány poroszok lakta, majdan meghódítandó földeket, s olyan privilégiumokkal ruházta fel a Rendet, amilyeneket 1220-ban a német egyházi fejedelmek kaptak. A császári oklevél nem befolyási övezetként vagy elvi főség kinyilvánításaként, hanem a Birodalom közvetlen fennhatósága alá tartozó területként szolt Poroszföldről (*terra ipsa sub monarchia imperii est*), és a Német Lovagrend nagymesterének személyében annak leendő urát is kijelölte. A rimini bulla egyértelműen a császári főhatalom deklarálását jelentette, mely szerint az *Imperator Romanus* a világ ura (*dominus mundi*), az egyház felett állva annak oltalmazója. A kereszténység terjesztésével összekapcsolódó császári főhatalom eszménye és politika célja jelent meg II. Frigyes

1245 júniusában kiadott veronai aranybullájában is, amelyben a Német Lovagrendnek adományozta Litvániát, Semgalliát és Kurlandot. A rimini vagy veronai oklevelek aranypecséttel történt megerősítése a császári hatalom egyetemes jellegét kívánta hangsúlyozni.

Az 1230-as évek első felében Frigyes számos, az egyházzal, a pápasággal és az itáliai városokkal kapcsolatos aranypecsétetes oklevelet adott ki. Petrus de Viena kancellár a császár nevében még azt az oklevelet is aranypecséttel erősítette meg, amely arról szólt, hogy az uralkodó feleségül veszi az angol király testvérét, Izabellát (1235. február 22.).

Amikor 1245. július 17-én a lyoni egyetemes zsinat kiátkozta II. Frigyeset, a zsinat határozatával szembeni kifogásait és érveit a császár 1245. szeptember 22-én aranybullába foglalta, s úgy küldte el a keresztény királyoknak, fejedelmeknek.

Azt, hogy II. Frigyes uralkodása alatt igen sok aranypecsétetes oklevelet adott ki, a 14. század közepén IV. Rudolf osztrák herceg pozíciója erősítése érdekében egy kiváltságlevél hamisítására igyekezett kihasználni. A *Privilegium maius* néven ismert (hamisított) osztrák aranypecsétetes oklevél szerint a Stauf uralkodó főhercegi (*archidux*) címet adományozott az osztrák hercegnek és utódainak, s így a választófejedelmekhez mérhető rangra emelte a Habsburg-házat. Az oklevél szerint a császár állítólag megengedte, hogy az osztrák főhercegek a jövőben diadémot tegyenek a fejükre, amelyre egy keresztet is erősíthettek, s ennek köszönhetően az egy koronához vált hasonlótossá. Az, hogy a hamisított kiváltságlevelet a Habsburgok II. Frigyesről igyekeztek származtatni, a Stauf uralkodó aranybullájának súlyát és jelentőségét mutatja, azt, hogy azok az utókor számára is nagy tekintéllyel bíró, megbecsült diplomák voltak.

1 ÖNÉLETRAJZ 1940 júniusában szereztem doktori oklevelet a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán Szentpétery Imre, Mályusz Elemér és Hajnal István professzoroknál. <u>A levéltári szolgálat</u> Egy hónapos országos levéltári díjtalan gyakornokság után 1940. október 10-én a <u>fővárosi levéltárba</u> kerültem napi-, majd havidíjas tisztviselőként. Mindkét helyen az iratkezelés elemeivel ismerkedtem meg, a fővárosnál alaposabban több ezer előírat szerelése, illetve reponálása kapcsán, továbbá az állampolgárság-, illetőség- és származás-igazolásokkal foglalkozó ügyfélszolgálatban. Maradék hivatali időmben a Budapest történetének okleveles emlékei című forráskiadvány II. kötetére gyűjtöttem anyagot. 1942 júliusában pályázat útján az <u>Országos Levéltárban</u> I. oszt. levéltári segédőr lettem. Az akkori gyakorlatnak megfelelően egyes osztályokon töltöttem egy, illetve két hónapot /helytartótanácsai, nemességvizsgádó hivatal/, majd októberben katonai szolgálatra vonultam be, amelynek során jól megismertem az I. hadtestparancsnokság és a Honvédelmi Minisztérium iratkezelését. 1945. február 6-án fogászába estem /Kiskunfélfegyháza, Focsan/, ahonnan szeptember 1-én kerültem haza. Másnap jelentkeztem az Országos Levéltárban, ahol 8t éven át folyamatos feladatok volt az iratanyag mentése, átcsoportosítása /köz munkások, napesemények irányítása tevéleges együttműködéssel/, majd ennek befejeztével az épület helyreállításával kapcsolatos gondnoki jellegű ügyintézés. A téli időszakban /a raktári munka szünetelvé/ a Zichy-család levéltárának rendezésében vettem részt. 1947-től a Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyagának és az abból kiemelt levéltáraknak	2 okleveleit készítettem elő a Diplomatikai Levéltárba való beosztásra. 1948-ban egy segédőrével átrendeztük a Diplomatikai Levéltárat és megkezdtük a múzeumi levéltári anyagnak a Diplomatikai Levéltárba való beosztását. 1950 októberének elején megbíztak az akkor szerveződő <u>Levéltárak Országos Központjának</u> vezetésével. Erre a "központ" szervre várt az 1950. évi levéltári törvényerejű rendelet végrehajtása. Ennek keretében olyan feladatokat kellett megoldani, mint a Központ megszervezése, a megszünt törvényhatósági levéltárak központi kezelésbevétele és létesítmények felöltése, a feloszlott szerzetesházaknak az Államvédelmi Hatóság által zár alá vett iratainak a zár feloldása után való átvétele, a katolikus egyházi levéltárak kettős /állami és egyházi/ kezelésbevétele, az iratok radikális selejtezését követően szembeni harc, a Munkásmozgalmi Intézet archívuma részére iratok átadása, a Levéltári Szemle megálapítása, az Országos Levéltár alapeltáráinak kiadása, a Levéltári leltárak sorozat megindítása. A törvényerejű rendelet kerületi levéltárak létrehozását írta elő, ami gyakorlatilag volt törvényhatósági levéltárak összevonását jelentette. A kerületi levéltárak konopciójára hiánynak bizonyult, a nem kis erőfeszítést igénylő kezdeti lépések után ezt a feladatot fel kellett adni. Azóta a városok közötti összevonások visszarendeződtek. A Levéltárak Országos Központja fűltt 1950-1954-ben felügyeletet előbb a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyetemi és tudományos főosztálya, majd a Népművelési Minisztérium megalakulása és a Magyar Tudományos Akadémia intézeti hálózatának létrejöttével a Felsőoktatási Minisztérium tudományegyetemi főosztálya gyakorolta. Minthogy a levéltárak
3 sem felsőoktatási, sem népművelési, sem akadémiai profilú intézmények nem voltak, sikerült elérni, hogy a Központ 1956. január 1-től a Minisztertanács közvetlen felügyelete alá került. Ennek a tíz hónapig tartó kedvező szervezeti elhelyezkedésnek eredménye volt az Országos Levéltár 200 éves jubileumának megünneplése júniusban. Ezen az ünnepségen találkoztam először az európai szocialista országok levéltáráinak képviselői, a személyes kapcsolatot teremtetünk a Nemzetközi Levéltári Tanács elnökségével is, majd belépve a Tanács tagjai közé szeptemberben először vettem részt magyar levéltárosok a Nemzetközi Levéltári Kongresszuson. 1957 elején a Központ a Művelődésügyi Minisztérium önkormányzati osztálya lett. Mint a Központ vezetője ellenem egyszer indítottak fegyelmi eljárást /1951. szobeli dorgálás/ és egyszer kaptam kitüntetést /1956. Munkaéremrend/. Közül egy évi intrika után 1957. szeptember 30-ai hatállyal felmentettek a Központ vezetésétől és kérésre először beosztásomba /csoportvezető/ kerültem vissza az <u>Országos Levéltárba</u>, annak Diplomatikai Levéltárába, s 1958. januárjában megbíztak a <u>mikrofilmkészítő osztály</u> vezetésével. A mormon genealógiai társasággal kötött kompenzációs megállapodás révén és részben beruházási keretből sikerült a mikrofilmkészítő műhely kapacitását háromszorosára, technikai színvonalát pedig az európai élvonalba emelni. A mormonok részére végzett mikrofilmzés során filmek kerültek az ország összes egyházi anyakönyve /azóta is a legkutatottabb forrásanyag/, az első világháború előtti állítási lajstromok, amelyek filmzés után selejtezhetők lettek, s így néhány száz méter raktárhely szabadult fel, az 1828. évi összeírás stb. Az akkori 1970-ben fejeződött be. A megrendelt kapacitás dinamikusabb biztonságát filmezést tett lehetővé.	4 tővé a tanácsai levéltárak anyagában. Ennek során befejeződött az addig csak a XVIII. század elejéig filmezett megyei közgyűlési és városi tanácsülési jegyzőkönyvek filmezése 1949-ig, majd sorra kerültek a tanácsai levéltárak feudális kori összeírásai. /Az 1970-es évek elején feladott intézkedés a kapacitást csökkentette./ E beosztással együtt járt a nemzetközi filmeserek bonyolítása, több esetben - elsősorban a komoly eredményekkel járó szlovák akadémiai filmesere esetében - annak gyakorlati intézése, ami lényegesen előbbre vitte a külföldön levő mormonok előtti levéltári anyag mikrofilmezését. Kidolgoztam azt a mikrofilm-nyilvántartási rendszert, amellyel az Országos Levéltár mikrofilmára /X szekció/ a magán- és állami tulajdonú anyagok beilleszthető volt az Országos Levéltár fond- és állagrendszere. Elkészítettem a Filmtár első fond- és állagjegyzékét, a évi gyarapodásait, a külföldi érkező mikrofilmekről évente állagszintben jegyzéket készítettem a Levéltári Szemleben. A 60-as években 8t kötetben tettem közzé a Filmtár akkori külföldi állományát. Szolgálatom utolsó négy évében megkezdtem a Diplomati- kai Fényképgyűjtemény kialakítását. 1960-tól hoztam tartozott az <u>iratrestauráló</u> és a <u>könyv- készítő műhely</u> is. A Hasznos Zsigmond által megalapított új műhely kapacitásának lényeges fejlesztése a 60-as évek első felében megtörtént, így annak ugyancsak európai élvonalba tartozásáról meggyőződhettem az IADA nemzetközi restauráló szervezet 1971-ben idelátogató tagjai is. A technikai feladatokkal való megbízatás érdekében elsősorban a külföldi szakirodalom segítségével és külföldi utak során továbbképeztem magam, aminek a nemzetközi kapcsolatokban is sok hasznát vettem.
5 1964-től az osztály vezetését mint <u>főigazgató-helyettes</u> láttam el, ami lényegében az esetenként hosszabb-rövidebb időre távollévő főigazgató helyettesítését jelentette, amit helyettesítéssel váltakozva láttunk el. 1977. december 31-én saját kérésre nyugdíjba vonultam. As utolsó 21 évben végzett tevékenységemért fegyelmi eljárás nem volt ellenem, de egy közül 10 hónapig tartó miniszteri vizsgálat igen, s ez az ellenem tett bejelentést lényegében alaptalannak minősítette. Ez idő alatt semmiféle kitüntetésben vagy elismerésben sem részesültem. Már mint nyugdíjas 1978. április 4-én alkalmával megkaptam a Munkaéremrend arany fokozatát. 1978-tól mint részfoglalkozású nyugdíjas dolgozom az Országos Levéltárban, 1983-tól tanácsadó vagyok az Új Magyar Központi Levéltárban. <u>A nemzetközi kapcsolatok</u> 1956 szeptemberében <u>jogszóló kormánydelegáció</u> érkezett Budapestre, hogy az 1947. évi <u>párizsi békeszerződés</u> levéltári cikkelyeinek végrehajtásáról tárgyaljon. Mint a Központ vezetője a magyar delegáció levéltáros tagja lettem könyvtáros, műzeológus, nemzetközi jogász és külügyminisztériumi tagok mellett, egyezmény mind a levéltári bizottság vezetője. A delegáció a tárgyalások előtt azt az utasítást kapta, hogy minden- képpen meg kell egyezni, tehát a jogszólók dolgukvégzetlenül nem utazhatnak haza, tehát a magyar delegációtól függ, mi- ben enged, mi- ben nem. A tárgyalások október 23-án megkezdődtek, a csak 1957 októberében folytatódott. Bár ekkor már nem voltam vezetői beosztásban, a delegáció levéltáros tagja maradtam, majd a magyar elnök lemondását követően a delegáció	6 vezetője lettem, s ebben a minőségben írtam alá a két kormány szerződését a levéltári cikkelyek végrehajtásáról 1958 júniusában. A <u>párizsi békeszerződés</u> levéltári cikkelyének <u>csehszlovák relációban való végrehajtását</u> az 1949-i Csomba-tól egyezmény lényegében felfüggesztette azzal a titkos záradékkal, hogy a két fél kulturális értékeinek kölcsönös cseréjét alkalmas időpontban napirendre tűzi. Csehszlovák javaslatra a 60-as évek közepén egy szakértők nélküli magyar kormánydelegáció hoz- zájárult az "elhurcolt" Zichy és Bárczay levéltárak visszaadá- sához, s ahhoz, hogy a cseréknek nem kell azonos értékűeknek lenniük. Személyes fellépésemre a külügyminisztérium megvál- toztatta a magyar álláspontot, s így a Zichy-Levéltárat nem kellett visszaszádni. A további tárgyalásokon mint szakértő vet- tem részt. Az utolsó tárgyalás 1968 márciusában volt Tátralom- nicon. E tárgyalások eredményeképpen a garanszentenedeki hi- teleshelyi levéltárakért előszerítük a budai káptalannak és a székesfehérvári keresztény konventnek az 1940-es évek óta Po- zsonyban őrzött levéltárakért. A <u>Nemzetközi Levéltári Tanács</u> /NLA/ való kapcsola- tom a Központ vezetői tisztségéből történt leváltással 1967-ig évről évre megszűnt. 1967-ben a Tanács egy, a levéltári mikrofil- mezés kérdéseit vizsgáló bizottságot hívott életre, melynek szerezése véletlen folytán tagja, majd az állandósult bizott- ság titkára lettem. Ebben a minőségemben résztvettem az 1968-i és az 1972-i Nemzetközi Levéltári Kongresszuson. Mint titkár megszerveztem a bizottság levelező tagjainak hálóját, és az elnökkel együttműködve előkészítettem az évi üléseket és az érkezőknek megadtam a szükséges felvilágosításokat. 1972 és 1976 között évente egy Bulletin-t szerkesztettem, amelyet

ALBRECHTNÉ KUNSZERI GABRIELLA

A korszerű állományvédelem és az iratrestaurálás megszervezése

Organising modern conservation and restoration

The devastation of the 1956 fire created an exceptional situation at the National Archives, which provided an opportunity to establish modern archival conservation, which has gained international recognition. Iván Borsa played a key role in this. Initially as Head of the National Centre for Archives, then as Deputy Director General of the National Archives and Head of the Department for the Restoration of Archives, he succeeded in bringing about an unprecedented level of staff and technical development in this area by informing and persuading the competent authorities and through his unrelenting persistence.

Az 1956-os tűz pusztítása az Országos Levéltárban kivételes helyzetet teremtett, amely lehetőséget nyújtott a nemzetközi elismerést kivívó korszerű levéltári állományvédelem megteremtésére. Ebben Borsa Ivánnak kulcsfontosságú szerepe volt. Kezdetben a Levéltárak Országos Központja (LOK) vezetőjeként, majd az Országos Levéltár főigazgató-helyetteseként és az iratrestauráló osztály vezetőjeként az illetékes hatóságok tájékoztatásával, meggyőzésével, lankadatlan kitartással elérte, hogy ez a terület példátlan mértékű személyi és technikai fejlesztésben részesüljön.

1950 előtt Magyarországon semmiféle levéltári restaurálás nem volt. Az Országos Levéltár 1950-ben megszervezett műhely-tevékenysége a legégetőbb esetekre korlátozódott.

Az Országos Levéltárban 1956 novemberében hatalmas tűz pusztított, november hatodikán az épület nyugati szárnyában lévő legfelső két raktár teljesen, az alattuk lévő pedig nagymértékben kiégett. Borsa Iván visszaemlékezése szerint a tűz a raktárak bejárata felé terjedt, ezért a mentésben részt vevőknek a liftaknát vastag deszkával áthidalva sikerült tekintélyes mennyiségű ép, vagy remélhetőleg helyreállítható károsodást szenvedett raktári – egységet kimenteni.

A beton tartóoszlopok összeomlottak, a fémplacok összeroskadtak, a felismerhetetlenségig deformálódtak, iratkötegeket a gránátok darabokra szaggattak. Az iratállomány mintegy 25%-a teljesen megsemmisült.

1–2. kép –Ég a levéltár – és ami az épületből megmaradt

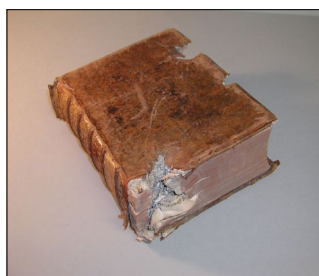
3-4. kép – Füst és hamu

5-6. kép – A tüztől törékennyé vált, kormos, piszkos iratok

7-8. kép – Hő hatására megolvadt pecsét és zsugorodott pergamen lap

9-10. kép – Repeszésrült kötet, penészes, összegyűrt iratok

Borsa tíz évvel később így írt: „a tűzből kimentett anyag mennyisége 100 iratfolyóméter körül volt. Ennek egy részét megszáritás után ismét lehetett használni, másik része hasznavehetetlen töredéknek bizonyult, míg a harmadik rész, amely mennyisége 40-50 folyóméter között volt, restaurálásra vár.”

Az oltóvíz súlyos károkat okozott a megmentett iratanyagban, sok pedig a belövések következtében roncsolódott.

A veszteség már csak a mikrofilmezés fontosságára hívhatta fel a figyelmet. A károsodott iratok szakszerű kezelésével remény volt a továbbpusztulással fenyegetett információforrások megmentésére. A károk érdemi felszámolása 1957 elején kezdődött. Az osztályok listái szerint a restaurálásra váró iratanyag mennyisége mintegy 103 millió fólió, 15 ezer kötet és 14 és fél ezer oklevél volt.

Borsa Iván, a LOK akkori vezetőjeként azonnal intézkedett a sérült iratok megmentése, kutathatóvá tétele ügyében. Körlevélben tájékoztatta a külföldi levéltári hatóságokat a súlyos csapásról, elsősorban iratrestaurálási technikai segítséget kérve. Az eredmény elmaradt a várakozástól, néhány intézményből érkezett figyelemre méltó válasz.

Érdemi segítséget a jugoszláv levéltárosok nyújtottak: kis-méretű laminátort ajándékoztak, melynek használatával meg lehet erősíteni az iratokat. Minthogy ez a restaurálási módszer nálunk ismeretlen volt, Borsa Iván szakértőt keresett a helyzettüfelmérésére, és a tennivalók meghatározására. A feladatra Hasznosné Szöllös Ilonát kérte föl, ami döntően befolyásolta az eseményeket. Olyan szakember vette kézbe a levéltár anyagának megmentését, aki rendkívül széleskörű ismeretekkel, kitűnő szervezőkészséggel rendelkezett, a korszerű könyvtári-levéltári fertőtlenítés, konzerválás szakirodalmával, laboratóriumi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, konzerválási eljárásokat dolgozott ki, szabadalmi voltak.

1957 márciusában Borsa a művelődésügyi miniszterhez fordult segítségért. Levelében fél millióra becsülte a tűz és a víz hatására megrongálódott, kétszázezerre a lövések miatt összeszakadt, összepréselődött iratok számát.

Leírja, hogy a levéltárban addig működő műhely nem tud ezzel a feladattal megbirkózni. A páratlan értékű iratanyag megmentése érdekében hathatós anyagi támogatást kér technikai fejlesztésre, restauráló anyagok beszerzésére és megfelelő szakképzettségű munkaezők alkalmazására. Egyúttal felhívja a figyelmet, hogy az iratanyag szakszerű és kellő mennyiségű restaurálása a többi levéltárban sincs biztosítva. Rámutat arra, hogy a hatalmas mennyiségű anyag ilyen állapotban hasznavehetetlen a tudományos kutatás számára, és beavatkozás nélkül folyamatosan pusztul. Mellékeli Hasznosné szakvéleményét, aki segített a korszerűtlen műhely dolgozóinak betanításában, a szükséges feladatok megszervezésében és végrehajtásában.

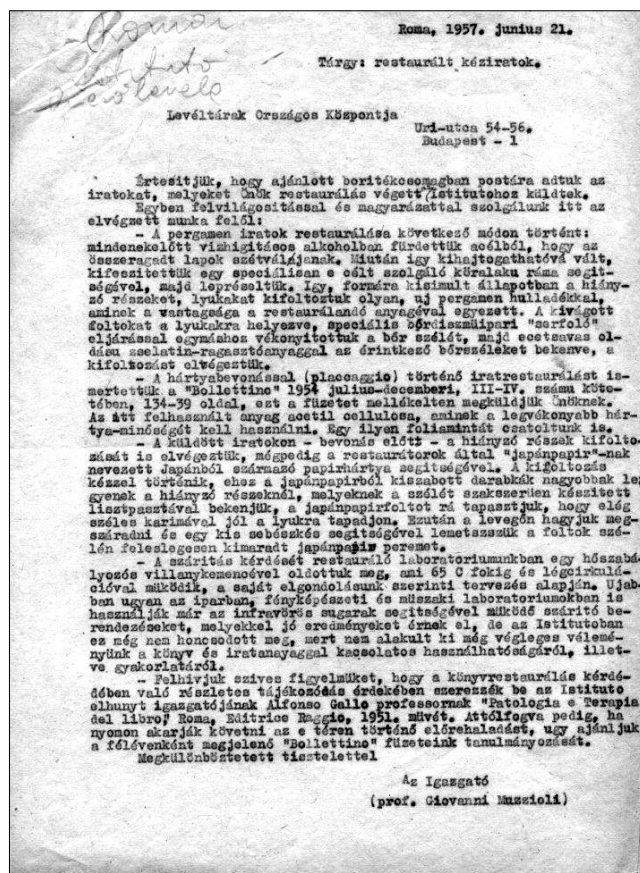
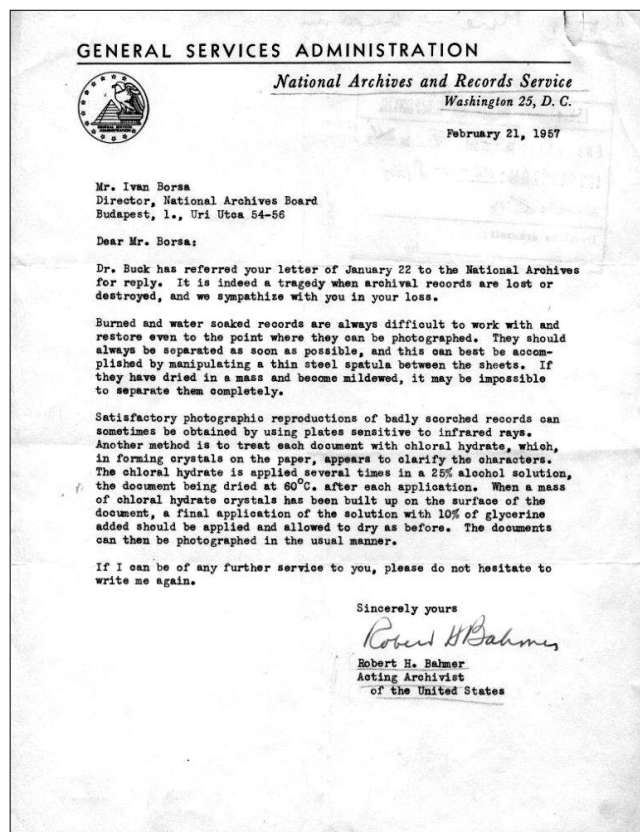
Borsa Iván hangsúlyozza a mikrofilmezés fontosságát, kiemelve megelőző állományvédelmi szerepét is: azt, hogy mikrofilmen történő kutatással elkerülhető az eredeti iratok használata, ami különösen kölcsönzés esetén kockáztatja állapotukat. A levél végén figyelmeztet: a „periculum in mora” (veszély a késlekedésben) esete fennáll, tehát az esetleges késlekedésekből eredő károk a késlekedésért felelős személyek felelősségét növelik. Két hónappal később már ezt írja: „a korszerű restaurálás megindításának további halasztása olyan veszélyt jelent, melynek – az esetleges késlekedésből származó – bekövetkezése esetén a felelősséget már nem vállalhatjuk.”

Sikerült meggyőznie a felső hatóságokat, megadták a kért, páratlan mértékű anyagi támogatást. Az osztályvezető-helyettesi kinevezést kapott Hasznosné az új műhely kialakítására szóló megbízatását rövid idő alatt teljesítette, a kidolgozott új eljárásokkal biztató eredményeket mutatott fel. Borsa visszamemlékezésében a következőket írja: „Egy év múlva, amikor már nem voltam a LOK vezetője, Hasznosné bemutatott rendezett az első év restaurált irataiból és okleveleiből. A meghívott illetékes vezetők és jómagam is elámultunk a bemutatott daraboktól”.

Hasznosné ezt írta:

„Szerencsének könyvelhető el, hogy az új eljárásokhoz levéltári felettéseim nem aggályoskodóan, hanem várakozással és megfelelő anyagi támogatással álltak hozzá. Ezek a körülmények nagyban hozzásegítettek ahhoz, hogy munkánkat olyan egészen új alapokra, alapötletre építhessük fel, amelyeknek akkor egyetlen más ország iratrestauráló munkájában sem volt még nyoma.” A hatalmas mennyiségű félig égett, megpörkölődött és málló iratok megmentése érdekében a gépesített-racionalizált tömegmunka technológiáját választotta. Jó érzékkel találta meg azokat a külső intézményeket és szakembereket, akik a szükséges ismeretekkel és speciális felszerelésekkel segítettek és biztonságossá tették az új technika alkalmazását.

Az intézmény vezetése és a minisztérium támogatta az elképzeléseket. A műhelyt folyamatosan fejleszthették, megkapták a legújabb és legjobb anyagok és felszerelések beszerzéséhez szükséges fedezetet, gyakran devizát. 1965-ben az Uri utcai épületben új részleg nyílt. Már működött a fertőtlenítő kazán, és megkezdődött a műhelyt kiegészítő laboratórium felszerelése.

11-12. kép – Szaktanácsok az USA-ból és a Gallo Intézetből

A saját kísérletek alapján, új és jobb anyagok használatával kidolgozott új vagy megújított eljárások a következők:

- Iratok és térképek laminálása polietilén fólia használatával
- Pergamenrestaurálás
- Pecsét-restaurálás
- Nemes másolat készítése viaszpecségekről
- Fertőtlenítés

A létszám fokozatosan 14-re emelkedett. Hasznosné a Képző- és Iparművészeti Gimnázium legjobb növendégeit alkalmazta. Természettudományos ismereteik az iskola jellegéből fakadóan korlátozottak voltak, ezért irat- és könyv-konzervátori tanfolyam engedélyezését kezdeményezte, hogy a műhely dolgozói elsajátíthassák a korszerű, tudományos alapokon nyugvó speciális ismereteket. Az 1963 elején befejeződő tanfolyamnak, amely Magyarországon először készítette föl önálló munkavégzésre a leendő könyv- és papírestaurátorokat, az OSZK-ból és múzeumokból is voltak résztvevői.

A korábbi műhely fejlesztésével, restaurátorok alkalmazásával létrehozott műhely munkája világszínvonalúvá vált és számos külföldi levéltáros elismerését vívta ki. Az iratok kezelésére kidolgozott és sikeresen bevezetett egyszerű és költségtakarékos laminálást polietilénnel Európa legnevesebb műhelyei is átvették.

Borsa Iván a megelőző állományvédelem fontosságára is felhívta a felettes hatóságok figyelmét. A levéltári restaurálással foglalkozó minisztériumi főosztályvezetői értekezletre '68 áprilisában készített anyagából idézve:

„...A műhely egy év alatt nem csak elkészült, hanem teljesen új eljárások kidolgozásával igen biztató kezdeti eredményeket mutatott fel. A műhely fokozatos fejlesztése mind felszerelésében, mind pedig létszámában azóta is folyik. Meg kell jegyezni, hogy a műhely nem csak az OL, hanem a területi

levéltárak restaurálási igényeit is kielégíteni hivatott.” Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy: „Súlyos hiba lenne, ha a felvázolt kép alapján valaki arra a következtetésre jutna, hogy a levéltári anyag állagmegóvása terén minden megnyugtatónak látszik. Az 1956-ban az Országos Levéltárat ért súlyos katasztrófa a sérült iratok megmentésének kérdését tolta előtérbe. Az erők részben ösztönösen, részben tudatosan erre összpontosultak. Ennek eredményeként könyvelhető el, hogy ezen a téren a magyar levéltárügy a nemzetközi élvonalba került. Nem szabad azonban, hogy az itt elért eredmények eltereljék a figyelmet a magyar levéltári anyag állagmegóvásának két igen súlyos fogyatékoságáról.” Az előterjesztés a következő problémákra hívta fel a figyelmet –lásd 13. kép.

Véleménye szerint a beruházási-, működtetési- és szakemberigények mértéke miatt elképzelhetetlen, hogy akárcsak néhány további levéltárnak önálló műhelye legyen. Elveti a más közgyűjteményekkel összevont restaurálási tevékenység ötletét, különösen a múzeumi anyagokra vonatkozóan, de a rendszeres tapasztalatcseréket és együttműködést fontosnak tartja. Végül megemlíti, hogy az egyházi levéltári anyag lényegében mindenféle intézményes konzerválási és restaurálási lehetőség nélkül áll. Az előterjesztésben foglaltakat az értekezleten elfogadták. A jegyzőkönyv szerint az Országos Levéltárat erkölcsi és anyagi elismerés illeti a restaurálás terén végzett jó munkáért. Elrendelik, hogy a LIG készítsen javaslatot a tanácsi vezetők számára a levéltári anyag megóvása érdekében. A miniszterhelyettes szükségesnek látta kutató-részteljes szervezését külön műhellyel, amelynek feladata mind a könyvtári, mind pedig a levéltári területen fejlesztés és új eljárások kidolgozása. Javaslatot Borsa Ivántól kértek.

A benyújtott javaslatot az októberi értekezleten megtárgyalták és elfogadták; létszámot, költségvetést és határidőt szabtak meg. A központi műhely nem valósult meg, noha

Súlyos hiba lenne, ha a felvázolt kép alapján valaki arra a következtetésre jutna, hogy a levéltári anyag állagmegóvása terén minden megnyugtatónak látszik. Az 1956-ban az Országos Levéltárat ért súlyos katasztrófa a sérült iratok megmentésének kérdését tolta előtérbe. Az erők részben ösztönösen, részben tudatosan erre összpontosultak. Ennek eredményeként könyvelhető el, hogy ezen a téren a magyar levéltárügy a nemzetközi élvonalba került. Nem szabad azonban, hogy az itt elért eredmények eltereljék a figyelmet a magyar levéltári anyag állagmegóvásának két igen súlyos fogyatékoságáról.

1. A levéltári raktárak, a korszerű raktározás és a raktárhigiénia kérdése. Ha az Országos Levéltár főépülete az egyetlen levéltári célra épült épület az országban. Ebből következik, hogy a legtöbb levéltári raktár nem felel meg a levéltári igényeknek. Ehhez járul még, hogy az országban egyetlen légkondicionált levéltári raktár sincs. Ott a területi levéltárak raktárjai között alig van fűthető, sok raktár szellőzése is problematikus. A raktárak többségének padlója beton, kő, téglá, föld, deszka, parketta. A hőszigetelés meglehetősen kivételként fordul elő. Minden levéltári raktár közös ellátása a por, amely a hagyományos szellőztetés, a korszerűtlen és nehezen tisztántartható padlózat, továbbá a fedőlemezok között áramló iratok mellett alig szüntethető meg, mert a XIX. századi és régebbi iratokból a tintával használt porából is állandó utánpótlást kap.

A problémát radikálisan csak új, korszerű raktárak építése oldhatná meg. Az egész országra kiterjedő ilyen jellegű megoldás csak a távolabbi jövőben lévő elképzelhető, szükségeseznek látszik olyan megoldás keresése, amely a jelen adottságok mellett biztosítani tudná a raktárak megfelelő szellőztetését és felvonná a szisztematikus harcát a por ellen. Megjegyzendő, hogy a por okozta szenny-

2/ A Levéltári restaurálás helyzete.

Előadó: Dr. Borsa Iván, az Országos Levéltár főig. h.

Meghívott: Dr. Sebestyén Géza, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató helyettese

A főosztályvezetői értekezlet megállapította, hogy az Országos Levéltár jó munkát végzett a restaurálás tekintetében. Ezért javasolja, hogy a Levéltári Igazgatóság erkölcsi és anyagi tekintetben ismerje el az ebben a munkában kitünteteket. Az Országos Levéltár restauráló műhelyét 1970-ig teljes kapacitására kell fejleszteni, biztosítani az ehhez szükséges 3 létszámot és a még szükséges gépi berendezéseket.

Felelős: Varga Sándorné

Határidő: folyamatos

A Levéltári Igazgatóság készítsen részletesebb javaslatokat a tanácsok vezetői számára a levéltári állagok megóvásával kapcsolatos feladatokról. A javaslat térjen ki a személyi és anyagi kérdésekre is.

Felelős: Varga Sándorné

Határidő: május 31.

Javaslatot kell kidolgozni egy központi restauráló műhely és ahhoz kapcsolódó - szerény méretű - kutató központ felállítására. A központ fejlesztési, kutatási és módszertani kérdésekkel foglalkozzék a könyvtári és múzeumi restaurálás tekintetében is. A javaslatot a főosztályvezetői értekezlet elé kell terjeszteni.

Felelős: Borsa Iván.

Határidő: június 30.

13. kép – Borsa Iván előterjesztése a minisztérium főosztályvezetői értekezletére (részlet)

14. kép – Részlet a főosztályvezetői értekezlet jegyzőkönyvéből

2/ Javaslat a könyvtári, levéltári konzervátor-restaurátor csoport szervezésére.

Előadó: Dr. Borsa Iván

Az előterjesztés a könyvtári és levéltári terület részére restauráló laboratórium és műhely létesítését irányozza elő. A laboratórium a papirrestaurálásra /könyvek, iratok, stb./ vonatkozó módszerek, eljárások kísérletezését, leírását és terjesztését, előzetes állagmegóvási intézkedések kidolgozását, valamint a restaurátorok képzését és továbbképzését végezné. A műhely a laboratórium munkájához szükséges kísérleteket végezné, restaurálási munkát folytatna ilyen műhellyel nem rendelkező intézményeknek és a restaurátorképzés tanműhelye lenne.

A csoport tervezett létszáma 14 fő, előrelátható évi költsége 440.000 Ft béralap, 590.000 Ft működési költség és 100 \$ tőkés devizakeret. Helyiségszüksége 400-500 m², az ehhez szükséges felújítási keret 400.000 Ft. A laboratórium és műhely felszerelésére előreláthatólag 2,800.000 Ft és 15.000 \$ tőkés deviza szükséges.

A főosztályvezetői értekezlet az előterjesztést elfogadta. A restauráló műhelyt és laboratóriumot a negyedik öt éves tervben kell megvalósítani. Legcélszerűbb elhelyezése az Országos Levéltárban lenne. Az elhelyezési nehézségek miatt meg kell vizsgálni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár - 1969-től megvalósítandó - saját restauráló műhelye mikor helyezhető el a Várban? Amennyiben ez megoldható, a laboratórium is ezzel együtt helyezendő el.

1969-től elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár műhelyének létrehozására kell törekedni. Megvizsgálandó, hogy erre a célra milyen költségek biztosíthatók /beszerzés és felújítás/.

15. kép – A Borsa Iván által kidolgozott és jóváhagyott javaslat

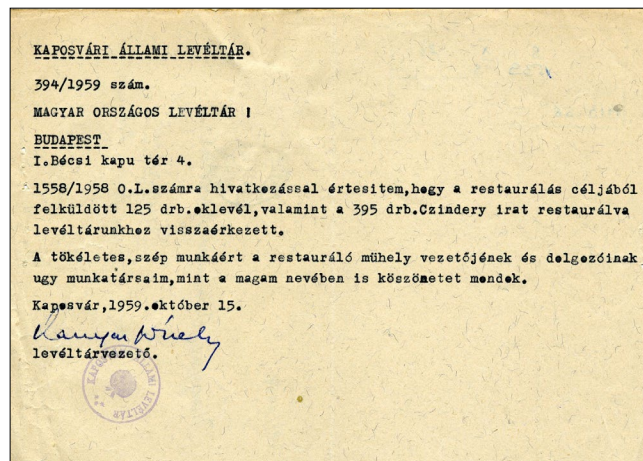
szükségessége a restaurátor szakma részéről ismételt felmerült.

Az OL restauráló műhelye kezdettől fogva más levéltárak részére is nyújtott szakmai segítséget: eleinte szaktanácsadással, majd az Üri utcai, elsődlegesen a többi levéltár anyagának restaurálására létrehozott műhelyben restaurálással is. A beadott igények alapján a minisztérium határozta meg a munkák elsőbbségét. A műhely munkáját a levéltárak nagyra értékelték, ennek példája a Kanyar József által írt köszönőlevél.

A restaurátorok számos bel- és külföldi szakembert fogadtak tapasztalatcserére, betanításra. Borsa Iván és Hasznosné kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak, a külföldi látogatók elismerő véleményének köszönhetően a levéltári-, könyvtári- és grafikarestaurátorok nemzetközi szervezete, az IADA második kongresszusát 1971-ben Bécs–Budapest kettős helyszínnel szervezték meg. Hasznosné kórházba kerülése miatt Borsa Iván vette kezébe az ügyeket. Beugrásának köszönhetően a magyar restaurátorok sikeresen mutakozhattak be a legismertebb külföldi szakemberek előtt.

Borsa Iván kezdeményezésére és kitartó fáradozásának eredményeként az Országos Levéltár hazai viszonylatban úttörője volt az írott dokumentumok tudományos alapokra helyezett konzerválás-restaurálásának. A tudományos alapok hiányát az értékek pusztulásának sok sajnálatos példája mutatja; ide számítva a jó szándékú, de felkészületlen „restaurátorok” néha kártékony munkáját is.

A műhely munkájában jelentős helyet foglalt el a laminálás. Kiemelkedő volt a pergamenek konzerválása és restaurálása terén kidolgozott eljárás. Említésre méltó a viaszpecsétek kezelése, valamint az eredetivel teljesen azonos pecsétmásolatok készítése. A másolatkészítés meghonosítása is Borsa Iván intézkedésének köszönhető, aki megszüntette az oklevelek

16. kép – Kanyar József köszönő levele

intézményen kívülre szállítását ebből a célból. Az iratok védelmére, tisztántartására szervezett raktár-higiéniai csoport sajnálatos módon a későbbi átszervezések áldozatává vált.

Az említett restaurálási eljárások közül visszaszorult a laminálás polietilén fóliával. Ennek oka nem az, hogy az akkor laminált iratokon károsodás jelentkezett volna, hanem a szakmai fejlődés. Ha elkerülhetetlen a laminálás, most inkább alacsonyabb hőmérsékleten olvadó, könnyebben visszaoldható akrilát ragasztó-réteget használnak a fólia helyett. A papírröntésen alapuló eljárás terjedt el, aminek során a természetes anyagok használata, kíméletes bánásmód került előtérbe.

A pergamen restaurálásban ugyancsak kíméletes bánásmódra, minimális vegyszerhasználatra törekednek. A korábban használt vegyszerek többsége tiltólistára került. A hiányokat annakidején nem pótolták, hanem selyemszítával támasztották alá a pergamen lapot. Ma valódi pergamennel kitöltik a lyukakat, és nem használnak selyemszítát.

A tömeges fertőtlenítés megszűnt az Országos Levéltárban. Ennek oka kettős: egyrészt a megváltozott környezetvédelmi és egészségügyi előírások, másrészt az, hogy a fertőtlenítés számos veszélyt jelent mind a levéltári anyagra mind az anyaggal dolgozóakra nézve. Jelenleg nem ismert olyan vegyszer, ami elfogadható lenne. A penész-problémát a megfelelő raktári körülmények biztosításával lehet kontrollálni, kézben tartani.

Úgy gondolom, a fentiek kellőképpen bemutatják Borsa Iván tevékenységének meghatározó szerepét a korszerű állományvédelem hazai megszervezésében. Ki kell emelni a megelőző állományvédelemre vonatkozó megállapításai, intézkedései nem avultak el, ma is érvényesek.

Írásom végén néhány szó a levéltáros szakma jelentős személyiségéről mint emberről. Az előadásra készülve megkerestem azokat a kollégákat, akik a hatvanas évektől kezdve dolgoztak a műhelyben. Mindhárman a legnagyobb tisztelettel, ugyanakkor szeretettel emlékeznek korábbi főnökökre, aki az intézményvezetés részéről teljes mellszélességgel képviselte az állományvédelmi érdekeket – ez kiterjedt a restaurátorok személyes érdekeire is. Rendkívül korrektnek, ember-ségesnek, karcos, de jó humorúnak írják le. Nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a restaurátorok levéltári alapismeretekkel

is rendelkezzenek. Tanfolyamszerűen ismertette velük például az iratrendszereket, az iratkezelést, a latin szövegolvast, ami segítséget nyújtott a darabokra szakadt oklevelek összerakásához. Időnként kikérdezte őket, és piros ponttal jutalmazta a jó választ. Vitás kérdésekben mindig kompromisszumra törekedett. Az állományvédelem érdekében az elvártakon túlmenően is mindent megtett – például külföldi napidíjából vásárolt alkatrészt az egyik géphez. A gépek működési problémáival kapcsolatban is meg lehetett keresni, az

oklevél-töredékek helyükre illesztésében is mindig készséggel segített. Amikor én a levéltárba kerültem, már öt éve nyugdíjasként folytatta munkáját, de az állományvédelmi ügyeket változatlanul támogatta. Javaslatára lettem a Nemzetközi Levéltári Tanács Állományvédelmi Bizottságának tagja, aminek köszönhetően lehetőség nyílt a legújabb szakmai eredmények megismerésére, azok hazai ismertetésére és – ha lehetett – bevezetésére, a levéltári-könyvtári állományvédelem továbbfejlesztése érdekében.

KOHÚT SÁRA – LACZLAVIK GYÖRGY

A mikrofilmtár létrehozása az Országos Levéltárban

The creation of the microfilm collection at the National Archives

Iván Borsa was the head of the Microfilm Department of the National Archives from 1 January 1958 to 31 December 1977. His work is still carried on in the collection today: he developed the first fonds and inventory of the microfilm collection, and the concept of the microfilm collection's records can be traced back to him. The essay describes the creation of the microfilm library, its circumstances and its results, and finally discusses the controversial issues surrounding the concept of the archive.

Bevezetés

Borsa Iván 1958. január 1-től 1977. december 31-ig az Országos Levéltár Mikrofilmosztályának vezetője volt. Kézjegyét a mai napig magán viseli a gyűjtemény: ő dolgozta ki a mikrofilmtár első fond- és állagjegyzékét, hozzá köthető a mikrofilmtár nyilvántartásának koncepciója. Ezért tartottuk fontosnak, hogy a születésének centenáriumán rendezett emlékkonferencián bemutassuk előadásunkban a mikrofilmtár létrehozását, annak körülményeit és eredményeit. Jelen tanulmány az emlékkonferencián elhangzott előadás bővített változata.

Levéltári mikrofilmezés

A készítési cél alapján megkülönböztetünk biztonsági, állományvédelmi, kiegészítő, valamint helyettesítő mikrofilmezést, továbbá a digitalizációs technika tömegessé válása előtt kutatói megrendelésre előállított, úgynevezett tudományos mikrofilmezést.¹

A biztonsági funkció a legfontosabb az összes közül: a levéltár a saját őrizetében lévő iratokról mikrofilmet készít azzal a céllal, hogy az iratok esetleges pusztulása, eltűnése vagy károsodása esetén a másolatok helyettesítsék az eredetit.² Ennek értelmében célszerű a filmeket az eredeti iratoktól távol őrizni, tűzbiztos raktárban, megfelelő klimatikus viszonyok között. Csak feltétlenül szükséges esetekben szabad használni őket, például mikor használati másolat készül róluk.

Állományvédelmi mikrofilmezéskor a levéltár azzal a céllal készít filmet az őrizetében lévő iratokról, hogy azokat a

használatból kivonja, és helyettük a filmet bocsássa rendelkezésre. A leginkább kutatott iratok állaga a gyakori használat miatt romlik, ezért érdemes róluk először biztonsági, majd arról használati mikrofilmet készíteni.³

Mivel maga a másolat készítése is okozhat minőségromlást, ezért ismert volt az az eljárás, hogy az eredeti első példány negatív filmről nemcsak egy pozitív, használati másolatot készítettek, hanem egy másik negatívot is. Az eredetit "mesterpéldánynak" nevezték, és kizárólag a másik negatívról készült minden további másolat.⁴

A kiegészítő mikrofilmezés azt jelenti, hogy egy levéltár nem a saját őrizetében lévő iratanyagot másol vagy másolat. Az eljárás célja, hogy az intézmény a filmekkel a saját állományából hiányzó iratokat pótolja, illetve meghatározott szempontok alapján kigyűjtött másolatokból egy új, mesterséges gyűjteményt hozzon létre.⁵ A Trianon utáni Magyarország a levéltári forrásainak egy jelentős részét elvesztette. Az 1926-ban kötött badeni egyezmény közös szellemi tulajdonnak nyilvánította az utódállamok érintett levéltári anyagát és biztosította a korlátlan információszerzés és levéltári anyag feldolgozására való befolyás lehetőségét.⁶ Ennek köszönhetően jött létre az Országos Levéltárban a jelenleg közel 8 millió felvételtől álló hungarika-gyűjtemény.⁷

Helyettesítő mikrofilmezés alatt azt értjük, hogy egy levéltár azzal a céllal készít iratokról másolatot, hogy ezek archiválása után az eredetieket kicserélje, ezzel raktárteret szabadítson fel. Az Országos Levéltárban példa erre a Katonaállítási

1 *Ila Bálint*: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Közlemények 30. (1959) 16-51. itt: 34-37.

2 Ennek jogszabályi kötelezettségét már a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata is tartalmazta. 1971. [130/1971. (M. K. 10.) MM sz. utasítás melléklete] 36. § c. pont, ill. 137. §.

3 *Körmendy Lajos*: Levéltári iratok másolása. In: Levéltári kézikönyv. Szerk. Körmendy Lajos. Bp. 2009. 621.

4 *Ila B.*: A mikrofilm i. m. 25-26.

5 *Körmendy L.*: Levéltári iratok i. m. 622.

6 A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926). Szerk. Ress Imre. Bp. 2008. LXIV.

7 *Körmendy L.*: Levéltári iratok i. m. 622.

lajstromok⁸, illetve az Y szekció egy része.⁹ Ez a fajta eljárás rendkívül ritka a levéltárakban.¹⁰

A trianoni békekötés utáni beszűkült forrásbázis, az 1945-ös és 1956-os iratpusztulások ráirányították a figyelmet a biztonsági és a kiegészítő másolatok készítésének szükségességére.

Mikrofilmzés kezdetei az Országos Levéltárban

Az Országos Levéltár 1935-ben kezdte alkalmazni a mikrofilmet levéltári iratok másolására. Egy állványra szerelhető, amatőrök által használt Leica felvevő készülékkel két levéltáros Csehszlovákiába utazott és ott szelektív módon a Mohács előtti levéltári anyagot 35 mm széles perforált filmre vette.¹¹

Az eljárás kezdetben kizárólag a történettudományi kutatás céljait szolgálta. Az első években csak a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott tárgykörökre folyt a filmzés és egy-egy levéltárból, levéltári sorozatból csak a kijelölt tárgyra vonatkozó iratokat filmezték. Ennek volumene nem haladta meg a három-négyezer felvételt évente.

Felismerve, hogy a válogatás erőforrásigényes, 1938-tól már egy-egy fond, vagy egy-egy sorozata teljes, vagy valamely korszakra teljes anyagát filmezte a levéltár. A tudományos kutatás szükségletei mellett megjelent a kiegészítő filmzés is: vidéki családi és egyházi, valamint csehszlovákiai levéltárak 1526-ig terjedő anyagának mikrofilmzése.¹²

A világháborús pusztítások még inkább rávilágítottak a biztonsági filmzés szükségességére.¹³ Az Országos Levéltár középkori gyűjteményének biztonsági filmzését ugyan már korábban is tervezték, ez a munka csak 1943-ban indulhatott meg, a növekvő légi veszély fenyegetése következtében. 1944 folyamán permanensen egész nap folyt a saját anyag biztonsági filmzése. Gyakran éjszaka sem szünetelt a munka. Sikert a középkori gyűjteményen kívül nagy számú újkori anyag filmre vétele is. Ennek köszönhetően számos irat felvételezett képe maradt meg az utókor számára, amelynek eredetije a második világháború alatt megsemmisült.¹⁴

A mikrofilmzés elterjedésének következtében a jövő levéltárát a padlótól a mennyezetig tornyosuló, áttekinthetetlen, poros papírtömegek helyett néhány polcon elérő, gondos katalógussal használhatóvá tett filmtekercs-gyűjteményként képelték el.¹⁵

A levéltár 1948-ban vásárolta meg az első nagy teljesítményű kamerát, rendezett be modernnek mondható

laboratóriumot és műtermet. A mikrofilmtár és önálló mikrofilmző csoport létrehozása 1949-ben következett be.¹⁶

1955-ben a Magyar Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia együttműködési szerződést kötött. Ennek keretében sikerült elérni, hogy a feltárt levéltári anyagból készült mikrofilmeket a felek egymásnak elkészítik és díjmentesen a másik félnek diplomáciai úton megküldik. A mikrofilmeknek ez a cseréje lehetővé tette, hogy az évek folyamán egyéb kutatási igények mellett több tízezer, Mohács előtti levéltári irat mikrofilmje került az Országos Levéltár filmtárába.¹⁷

Az Erdélyben őrzött levéltári anyag mikrofilmzését két romániai cserepartnerrel: a még nem államosított Erdélyi Múzeummal és a Román Levéltári Főigazgatósággal bonyolították. A volt Beszterce-Naszódi megyei levéltárat Erdély 1944-ben elrendelt kiürítését követően a főlevéltáros Székesfehérvárra menekítette, majd a levéltári anyagot az Országos Levéltár vette át, ahol Mohács előtti teljes anyagáról mikrofilm készült. Ezt követően a párizsi békeszerződés 24. §-a alapján a teljes levéltári anyagot visszaadták Romániának.¹⁸

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia közötti csere tapasztalatain felbuzdulva burgenlandi Landesarchiv-val is sikerült filmcsere-kapcsolatot létesíteni devizamentesen. A burgenlandi levéltárosok által az Országos Levéltár anyagából kért mikrofilmek árát a Burgenlandisches Landesarchiv schilling-ben befizette a Haus-, Hof- und Staatsarchiv-nak, ahol az akkor már működő magyar polgári delegátus kiutalhatta a burgenlandi levéltárak középkori okleveleiről készült, az Országos Levéltár által rendelt azonos számú felvételek számláját.¹⁹

Az 1956-ban Budapestre érkezett jugoszláv tárgyaló delegáció vezetője – mintegy *captatio benevolentiae*ként – kölcsönképpen elhozta az akkori zágrábi Jugoszláv Akadémia levéltári gyűjteményének Mohács előtti anyagáról készült biztonsági mikrofilmeket. Az Országos Levéltár a filmekről filmmásolatot és nagyítást készített.²⁰

Ila Bálint 1959-ben kelt írása alapján az egyetlen, akkor már 10 éve beszerzett felvételező gépet használták napi 16 órában és egy ezzel egy idős, többször javítása szoruló automatikus előhívó állt a munkához rendelkezésükre. Az apparátus két felvételezővel maximum évi 800.000–1.000.000 felvétel előállítására volt alkalmas.²¹ Így nem merült fel a helyettesítő mikrofilmzés alkalmazása a szűkös raktári kapacitások ellenére sem.²² A biztonsági filmet együtt őrizték az eredeti irattal.²³

8 Levéltári jelzet: HU-MNL-OL-X 4295. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Másolatok gyűjteménye]

9 Levéltári jelzet: pl. HU-MNL-OL-Y 7. [A Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok]

10 Körmendy L.: Levéltári iratok i. m. 622.

11 Borsa Iván: Emlékezések: 60 év levéltárban. Levéltári Közlemények 71. (2000) 233–266. itt 254.

12 Ila B.: A mikrofilm i. m. 39–40.

13 Bélay Vilmos: A mikrofilm alkalmazása a levéltárban. Levéltári Közlemények 24. (1946) 23., Ila B.: A mikrofilm i. m. 41.

14 Ila B.: A mikrofilm i. m. 40–41.

15 Bélay V.: A mikrofilm alkalmazása i. m. 26.

16 Ila B.: A mikrofilm i. m. 41. A mikrofilmtár állományáról ld. Ila Bálint: Filmtár. (Levéltári alaptárak I. Országos Levéltár 9.) Bp. 1954.

17 Borsa I.: Emlékezések i. m. 248.

18 Borsa I.: Emlékezések i. m. 254.

19 Borsa I.: Emlékezések i. m. 248.

20 Borsa I.: Emlékezések i. m. 255.

21 Borsa 1960-ban évenként átlag 5–600.000 felvételt becsült és szintén megjegyzi, hogy az apparátus nem tette lehetővé nagyobb szabású mikrofilmzési akciók lebonyolítását. Borsa Iván: Az Országos Levéltár mikrofilmző csoportjának munkája. Levéltári Híradó 10. (1960) 2. sz. 103–105. itt 103.

22 Ila Bálint: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Híradó 9. (1959) 3–4., 33–44. itt 42.

23 Ila B.: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Híradó i. m. 46.

1958 elején mikrofilm-olvasó szobát hoztak létre a kutatók részére. Mivel nem készült használati (pozitív) másolat a tekercsekről, így a biztonsági példányokat adták ki kutatásra.²⁴

1959 tavaszán Hollandiából az amszterdami Kinotechniek cégtől egy KITON 136 Jelű előhívógépet hozattak be, majd a már meglévő mellé egy Micro-Jumraa típusú felvevőgépet. Az új felvevőgép két műszakban, a már korábban meglévő pedig egy műszakban állt alkalmazásban.²⁵

1960-ban a fotóműhely egy Carlson Craft (Chicago) gyártmányú filmmásoló géppel gyarapodott. Utóbbi lehetővé tette, hogy a filmtár részére a negatív filmekről használati példány céljára pozitív másolat is készülhessen.²⁶ A biztonsági filmeket pedig az Országos Levéltár kezelésében lévő Károlyi Levéltár páncéltérképében helyezték el.²⁷

Számottevő kapacitásbővítésre a mormon egyházzal kötött megállapodás révén került sor. A Der Archivar német levéltári folyóiratban publikált cikkből²⁸ Borsa Iván tudomást szerzett arról, hogy a mormon Genealógiai Társaság célul tűzte ki a genealógiai vonatkozású adatokat tartalmazó levéltári anyag másolatban (mikrofilmen) történő gyűjtését. A projekt nemzetközi szinten oly módon működött, hogy a Társaság a közreműködő levéltárban fotólaboratóriumot hozott létre, továbbá az elkészült mikrofilmről pozitív másolatot biztosított a számára.²⁹

Borsa az együttműködést arra használta fel, hogy egy modern mikrofilmező műhelyre tegyen szert a levéltár. Vállalta, hogy a mormonok által megküldött apparátus értéke ellenében küld felvételeket a közösen kiválasztott levéltári anyagról. Miután a gépek árát kiegyenlítették, dollárfizetés ellenében készítenek további mikrofilmeket.³⁰ A következő gépekkel bővült így a mikrofilmező műhely:

- Kodagraph Micro Filé Model D Jelű mikrofilm felvevőgép,
- Bridgematic RN 46/35 jelű előhívógép,
- Carlson Craft Depue 49-35 jelű filmkopirozó gép,
- Rekordak MPE jelű mikrofilm olvasógép.

Az így beszerzett korszerű gépparknak köszönhetően egyrészt az Országos Levéltár fotólaboratóriuma két és félszer annyi felvételt tudott produkálni, mint 1958-ban. Évente kb. 1.500.000 felvétel elkészültével számoltak. Másrészt a negatív (biztonsági) mikrofilm előhívása után rögtön elkészítették a pozitív (használati) másolatot is, és tervbe vették a csak egyetlen példányban lévő filmek másolását. Utóbbi az tette lehetővé, hogy a Genealógiai Társaság a megállapodás értelmében költségmentesen biztosított a levéltár részére pozitív nyers filmet.

Olyan értékes levéltári források kerültek ekkor mikrofilmezésre, mint az 1895 előtti egyházi anyakönyvek, az 1828. évi országos összeírás, Sopron város levéltárának 1780-as

évekig terjedő iratanyaga, 1725-1849. évi megyei közgyűlési és városi tanácsülési jegyzőkönyvek.³¹

Az első világháború előtti állítási lajstromok a filmezés után selejtezhetőek lettek, s így néhány száz méter raktárhely szabadult fel.

A mormon akció 1970-ben fejeződött be. A megnövekedett kapacitás dinamikusabb biztonsági filmezést tett lehetővé a tanács levéltárak anyagában.³²

A filmtár nyilvántartása

A mikrofilmezés első, kezdeti szakaszában a felvételezést tudományos dolgozók helyszíni kiszállással végezték. Fő feladatuk valamilyen más típusú levéltári munka volt, a filmezést csak eseti jelleggel vállaltak. Nem volt idő a tevékenységben való szaktudás megszerzésére, ráadásul gyakran mostoha körülmények között folytatták vidéki kastélyokban, udvarházakban, ahol sem villany, sem előhívásra alkalmas hely nem állt rendelkezésre. Ebből következőleg nem volt általános eljárásrend, amit követve folyt volna a fényképezés, a válogatáson kívül semmilyen előkészítési munkát nem csináltak, az elkészített jegyzékekhez nem határoztak meg követendő szempontokat.

Takarékosságból az oklevelek levéltári jelzeteit nem felvételezték. Felismerve, hogy ez a módszer később nyilvántartási és azonosítási problémákat okoz, 1943-ban kezdődő biztonsági mikrofilmezéskor sorszámozták az iratokat és minden oklevélre ezt a jelzetnek szánt numerust vagy a saját eredeti jelzetét felvételezték az irattal együtt. Biztosították ezáltal a nyilvántartást és a kutatók számára a tájékozódást a mikrofilmen.³³

A filmtár nyilvántartását a raktári elhelyezés határozta meg. A tekercseket 1-gyel kezdődően folyamatosan sorszámozták, és helyezték el a raktárban az eredeti anyag rendjétől függetlenül. A nyilvántartásban feltüntettek az eredeti irat levéltári jelzetét és a filmtári (raktári) jelzetet. A filmtári jelzetek mellé feljegyezték még egy második sorszámot, melyek állagonként újrakezdődtek, azért, hogy akkor is lehessen tudni az egybetartozó filmeket, ha felvételezés 3–4 külön alkalommal is történt.³⁴ A törzsszám helyett a raktári jelzet vált a másolatok azonosításának alapjává.

A külföldi filmeket nem ebben az (alap)sorozatban tartották nyilván. A Bécsből 1952. év végéig érkezett mikrofilmfelvételek a többi felvétellel együtt a Filmtár nagysorozatában lettek elhelyezve, az 1953. január 1. után érkezett felvételek viszont külön dobozsorozatba, a W sorozatba kerültek 1.

24 Ila B.: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Híradó i. m. 41.

25 Borsa I.: mikrofilmező csoport i. m. 103–104.

26 Borsa Iván: A technika fejlődése és a levéltárak. Levéltári Közlemények 34. (1963) 163–196. itt 175.

27 Borsa I.: mikrofilmező csoport i. m. 103.

28 Die Mikrofilmarbeit der Genealogischen Gesellschaft der Kirche Jesu Christi der Heiligen der Letzten Tage. Der Archivar 9. (1956) 1. sz. 77–79.

29 Borsa I.: mikrofilmező csoport i. m. 104.

30 Borsa I.: mikrofilmező csoport i. m. 104.

31 Borsa I.: mikrofilmező csoport i. m. 104–105.

32 A mormon mikrofilmezés történetéről bővebben lásd: Berkes József – Garadnai Zoltán – Viszket Zoltán: A „mormon” mikrofilmezés története a Magyar Országos Levéltár filmtárában, 1956–1963. Levéltári Közlemények 79. (2008) 5–63.; Reisz T. Csaba: Felekezetek közreműködése az egyházi anyakönyvek levéltári mikrofilmezésében a „mormon akció” idején. In: Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”. Magyarország a hatvanas években. Szerk. Ölmosi Zoltán – Szabó Csaba. Bp. 2013. 110–130.

33 Ila B.: A mikrofilm i. m. 41.

34 Ila B.: A mikrofilm a levéltárban. Levéltári Híradó i. m. 39.

számtól folyamatosan számozva.³⁵ A csehszlovákiai filmek a C, a francia filmek pedig az F sorozatban kerültek elhelyezésre.

Azokat az egyes mikrofilm felvételeket, amelyeket a felvételek kis száma miatt nem lehet, vagy nem érdemes tekeresen tárolni, borítékokban őrizték, és ezeket a H sorozatban helyezték el.³⁶

A mikrofilm-nyilvántartási rendszer kidolgozása Borsa Iván nevéhez kötődik, aki 1958-ban váltotta Ila Bálintot a filmtár élén. Borsa Ivánnak az Ember Győző által bevezetett szekciós rendszerbe kellett elhelyeznie a filmtár anyagát. A szekciókat az ábécé nagy betűivel jelölték, a filmtár az X betűt kapta. A szekciókban minden állagatlan levéltári fondot és minden állagot a szekció betűjével és 1-től kezdődő sorzámmal kellett ellátni.

A filmtár anyaga jelenleg is egyetlen nagy gyűjteményt alkot, ami fizikálisan nem szétválasztható. A filmtári dobozok egymás utáni rendszerétől függetlenül az Országos Levéltár biztonsági és használati másolatait, a hungarika gyűjtést és az anyakönyveket Borsa egyetlen rendszerben próbálta meg archiválni, jelentősen megnehezítve és beszűkítve a nyilvánítás lehetőségeit.

A filmtár nyilvántartására a külföldi levéltári anyag másolatainak nyilvántartása nyomta rá bélyegét, mely országonként, országon belül levéltári intézményenként (ezek hierarchikus rendjében), intézményeken belül pedig az azok által kialakított tektonika rendjében – vagyis az eredeti anyag őrzésének megfelelően – tartja nyilván a másolatokat. Az 1954-ben megjelent alapleltárban az egyes levéltári egységek még a címek ábécé rendjében követték egymást.³⁷

Az Országos Levéltár 1959-ben megjelent fond- és állagjegyzékében³⁸ minden szinten meg kellett adni az évkört és az iratanyag terjedelmét folyócentiméter pontossággal. Egy levéltár (fondcsoport) terjedelme a levéltári fondok terjedelmének összegével, egy fondé pedig állagai terjedelmének összegével volt egyenlő. A levéltárak és az azokba nem tartozó fondok terjedelmének összege jelenti a szekció terjedelmét. A jegyzékben a levéltárak címét és terjedelmét kétszer, a fondét egyszer kellett aláhúzni, az állagok esetében nem kellett aláhúzást alkalmazni.

A filmtár ehhez képest némi változással került a rendszerbe. Folyóméter helyett a felvételesszám került a terjedelem adatahoz,³⁹ továbbá feltüntették az eredeti jelzetet is, valamint a mikrofilmtekeresszámot zárójelben. Abban az esetben, ha nem a teljes fond/állag anyaga került filmre, úgy a fond/állag címe után -R. jelzés került.⁴⁰ A külföldön őrzött eredetiről készült mikrofilmek esetében a hierarchia tetejére írták az

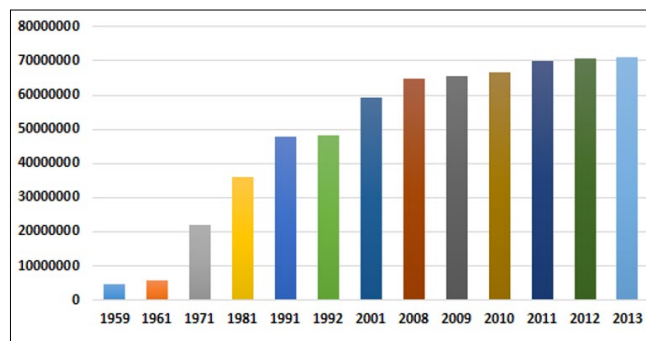
ország nevét, alá – ha volt – a szövetséges ország nevét, majd ez alá az őrző levéltári intézmény nevét is. Az Országos Levéltár levéltári fondjaiból kiemelt oklevelek fondcímét szaggatott vonallal húzták alá megkülönböztetésül az eredeti fond címének teljes aláhúzottagsától. Az elpusztult családi levéltárak egyedül filmen megmaradt okleveleinek fondcímét azonban teljes vonallal húzták alá.⁴¹

Borsa, miután elkészítette a Filmtár első fond- és állagjegyzékét, a külföldről érkezett mikrofilmekről évente állagszinten jegyzéket közölt a Levéltári Szemlében, és összegezte a Filmtár gyarapódásait. A 60-as években öt kötetben tette közzé a Filmtár akkori külföldi állományának nyilvántartását.⁴²

1959-től abban az esetben, ha már egy állományba vett állaghoz később kiegészítés érkezett, úgy ez nem kapott új állagszámot, hanem a gyarapodás adatai után zárójelben van feltüntetve a régi állagszám, a teljes állag évköre és felvétel-száma.⁴³

Mikrofilmtár (felvétel)számokban (1959–2013)

Míg az 1930-as években csak évi 3–4.000 felvétellel gyarapodott az állomány, a folyamatos kapacitásbővítéssel a nagyságrendek is változtak: a filmtár állománya 1950-ben 1 millió, 1959-ben 4,7 millió, 1965-ben 14,8 millió, 1971-ben 22,1 millió, 1981-ben 35,9 millió, 1991-ben 47,7 millió, 2001-ben 59,3 millió, 2011-ben 70,1 millió felvételt tartalmazott. A dinamikus növekedés 2000-es évekig tartott.

Kezdetben az Országos Levéltár anyagáról készült felvételek tették ki az állomány nagyobb részét. Az 1960-as években azonban a mormon mikrofilmmezés következtében a területi állami és az egyházi levéltárak iratainak mikrofilmjei foglalták le a nagyobb hányadot. (1. táblázat a következő oldalon)

A hungarika mikrofilmzés főleg a mai Szlovákia, Ausztria, Románia, Horvátország és Németország területére terjedt ki. A 2010-es évekbe az ausztriai gyűjtemény vált dominánssá. (2. táblázat a következő oldalon)

35 Borsa Iván: Ausztriai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár filmtárában 1960. január 1-én. (Levéltári Leltárak 11.) Bp. 1960. 3.

36 Borsa I.: Ausztriai i. m. 3.

37 Ila B.: Filmtár i. m.

38 Dajbukát Gergely: A Magyar Országos Levéltár fond- és állagjegyzéke 2. rész: Q-X szekciók és mutatók. (A Magyar Állami Levéltárak fondjegyzéke I.) Bp. 1959.

39 Azokhoz az állagokhoz, amelyekről nem rendelkeztek ezzel az adattal, becsült értéket rendeltek. Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár filmtárának állománya. Levéltári Híradó 9. (1959) 3–4. sz. 152–153.

40 Borsa I.: Emlékezések i. m. 253.

41 Borsa I.: Emlékezések i. m. 253.

42 Gecsényi Lajos: Arcok a magyar levéltárakból: beszélgetés Borsa Ivánnal. Levéltári Szemle 39. (1989) 3. sz. 58–66. itt 62.

43 Borsa Iván: Az Országos Levéltár filmtárának 1959. évi gyarapodása. Levéltári Híradó 10. (1960) 3–4. sz. 93–118. itt: 93.

1. táblázat

	1959.01.01	1961.01.01	1971.01.01	1981.01.01	1991.01.01	2001.01.01	2011.01.01	2013.01.01
OL	2 342 497	2 913 453	8 005 684	15 107 284	24 377 782	34 450 644	44 059 497	45 007 025
ÚMKL	-	-	102 349	102 460	113 584	-	-	-
Megyei levéltárak	842 046	1 039 368	7 164 045	10 815 048	11 423 456	11 710 276	11 715 258	11 715 258
Egyéb állami lev. int.	20 041	21 728	18 543	59 586	-	-	-	-
Egyházi levéltárak	548 938	553 870	4 065 306	4 752 296	1 315 422	1 412 668	1 526 328	1 526 328
Anyakönyvi-gyűjtemény	-	-	-	-	3 883 801	3 929 820	3 929 820	3 929 820
Egyéb intézmények	-	-	-	92 727	204 055	561 558	685 123	685 123
Magángyűjtemények	10 055	11 125	18 541	22 614	-	-	-	-
Egyéb hazai lev. anyag	9 451	9 453	16 000	19 236	-	-	-	-
Hungarika	951 640	1 031 873	2 612 031	4 953 897	6 387 616	7 246 298	8 197 982	8 298 398
egyéb (nem lev. anyag)	8 796	9 640	19 625	24 981	-	-	-	-
Összesen	4 733 464	5 590 510	22 105 854	35 950 129	47 705 716	59 311 264	70 114 008	71 161 952

2. táblázat

Országok	1959.01.01	1966.01.01	1977.01.01	1991.01.01	2001.01.01	2008.01.01	2013.02.01
Amerikai Egyesült Államok	-	-	40 276	43 130	20 611	20 611	20 611
Anglia	3	309	70 699	73 652	96 555	96 555	96 555
Argentína	337	337	1 299	1 299	1 299	1 299	1 299
Ausztria	261 296	488 389	1 561 909	3 193 725	3 651 706	3 701 314	3 873 966
Belgium	103	103	2 821	5 361	5 361	5 361	5 361
Brazília	-	-	1 737	1 737	1 737	1 737	1 737
Bulgária	102	102	589	2 671	2 671	2 671	2 671
Csehország	-	-	1 296 522	1 516 993	53 742	54 474	54 474
Dánia	-	-	394	394	394	394	394
Észtország	-	-	-	-	24	24	24
Finnország	-	-	-	1 311	1 311	1 311	1 311
Franciaország	6 464	6 523	15 693	21 833	21 833	21 833	21 833
Hollandia	-	12	12	14	14	14	14
Horvátország	-	-	-	-	168 816	168 816	198 773
India	-	-	43	1 305	1 305	1 305	1 305
Izrael	83	83	83	11 466	11 466	11 466	11 466
Lengyelország	6 436	19 303	35 093	40 056	40 117	40 117	39 491
Luxemburg	-	-	7	7	7	7	7
Mexikó	-	-	-	155	155	155	155
Németország	-	-	-	183 752	196 108	197 810	191 505
NDK	3 785	38 738	55 715	-	-	-	-
NSZK	-	29 746	53 919	-	-	-	-
Nyugat-Berlin	-	-	291	-	-	-	-
Norvégia	-	-	-	16	16	16	16
Olaszország	2 600	11 664	15 889	24 029	24 300	29 105	30 240
Oroszország (Korábban Szovjetunió)	-	-	-	-	17 721	97 674	89 060
Románia	309 861	415 269	497 265	624 512	630 511	646 941	652 193
Spanyolország	-	20	571	1 100	2 790	2 900	3 323
Svájc	-	4	84	245	245	245	245
Svédország	-	101	217	803	805	805	805
Szerbia-Montenegró (korábban Jugoszlávia)	196 260	320 929	429 789	479 807	310 952	310 952	103 484
Szlovákia (Korábban csehszlovákia)	161 531	595 795	-	-	1 841 383	2 246 178	2 444 021
Szlovénia	-	-	-	-	45	45	45
Szovjetunió	2 233	46 875	53 062	69 348	-	-	-
Törökország	223	16 765	20 722	22 040	22 040	22 040	21 970
Tunézia	-	-	-	-	44	44	44
Ukrajna	-	-	-	-	52 852	52 852	52 852
Vatikán	326	415	3 422	22 250	22 757	22 804	23 233
Venezuela	-	-	-	21	21	21	21
Ismeretlen	-	-	2 831	4 190	4 190	4 190	3 887
Egyéb	-	-	-	40 394	40 394	0	-
Összesen	951 643	1 991 482	4 160 954	6 387 616	7 246 298	7 764 086	7 948 391

Eredmények és vitatott kérdések

Már a mikrofilmmezés kezdeti szakaszában felismerték, hogy csak jól előkészített (rendezett, jelzettel ellátott) iratanyag felvételezhető, amely munka biztosítja a tájékozódást a tekercsen. Ila Bálint 1959-ben összefoglalta a mikrofilmmezéssel kapcsolatos ideális elvárásokat és előrevetítette a későbbi problémák gyökerét: "Meg kell javítani a filmmezést megelőző előkészítő munkát, mert a felvételezésre kerülő anyag előkészítésében még sok hiányosság mutatkozik. Nálunk máig sem valósulhatott meg az a külföldön általános elv, hogy az anyag filmmezés előtti rendezése szigorúan tudományos munka, melyet csak megfelelő felkészültséggel rendelkező tudományos dolgozó végezhet el sikerrel. Nem egyszer hallottuk, hogy az anyag filmmezésre előkészítését alacsonyabbrendű munkának tartják más levéltári munkánál, és többen idegenkednek tőle. Pedig az anyag előkészítése a filmmezés alapvető része, ez biztosítja a filmen a könnyű és tökéletes kiigazodást, elvégzésére tehát biztosítani kell a megfelelő munkaerőket és szükséges időt."⁴⁴ Ila azon javaslata sem valósult meg, hogy ezt a munkát a megfelelően kibővített filmmező csoport vegye át.⁴⁵ Ezért az iparszerűen előállított mikrofilmeknél több esetben előfordult, hogy az előkészítést nem megfelelően végezték el munkatapasztalat vagy erőforrás hiányában. Hozzá kell tenni, hogy akkoriban még az eredeti anyag nyilvántartásának módozatai sem voltak kidolgozva. Igaz, hogy a később kidolgozott (és mai is érvényes) nyilvántartási metódusok sem voltak megfelelőek az előkészítési munkálatokra.

A mikrofilm-másolatot mindig külön entitásként kezeltek, saját jelzettel látták el. Az így létrejövő nyilvántartás biztosítja, hogy a kutatók a mikrofilmre azonosítható módon hivatkozzanak. A módszer viszont a mikrofilmek gyarapítását időigényessé teszi. Továbbá az eredeti iratanyag logikája szerinti nyilvántartás honosodott meg a tekercsalapú helyett, aminek következtében felértékelődött a raktári jegyzék.

A hungarika tárgyú tekercsek nyilvántartása ennek megfelelően követi az őrzőhely szerinti besorolást, így az eredeti iratok lelőhelye felvételezéskor könnyen beazonosítható, ugyanakkor jelentős munkát emészt fel a változáskövetés. Gondoljunk csak például az 1989 előtt készült, a mai Németország területén lévő levéltárak anyagáról készült mikrofilmekre vagy az egykori Jugoszlávia területére.

A mikrofilmmezés előnye, hogy ha a felvételeket megfelelő anyagra készítik, rendeltetésszerűen használják és tárolják, több mint száz évig is jó állapotban maradhatnak. A mikrofilm iparszerűen készíthető, ugyanakkor a levéltári információt szinte teljes egészében rögzíti. Kossányi Béla már az 1937-ben közzétett értekezésében felhívja a figyelmet arra, hogy a levéltári anyag filmmezése elérhető áron teszi lehetővé unikum iratok sokszorítását, ezáltal biztosítva szélesebb körben történő elérésüket, tartalmuk enyészettől való megóvását.⁴⁶ A reprodukciós berendezések kímélik az iratot, nem teszik ki nagy fény- és fizikai terhelésnek. Filmmezhető nagy-méretű iratok, pergamenek, valamint nagy alakú kötetek.⁴⁷

A digitalizáció megjelenésével és elterjedésével azonban előtérbe kerültek az eljárás hátrányai. A fekete-fehér filmek elvesznek a színek, a vízjelek, az irat tárgyi képe csak korlátozottan érvényesül.

A mikrofilmtárnak köszönhetően létrejött egy másolatgyűjtemény, amely elősegítette az iratok állagmegóvását. A koncepció viszont csak a biztonsági mikrofilmek nyilvántartására alkalmas, a használati másolatokéra nem. A filmtekercsen nehezebb a tájékozódás (főleg megfelelő segédlet híján), mint az eredeti iratok vagy a digitális másolatok esetében.

Mint minden másolat esetében, a mikrofilmmezésnél is felmerül az a szakmai probléma, miszerint mely intézmény gyűjteményéhez tartozik a tartalom: kizárólag az eredeti őrző intézményhez, vagy a másolatot birtokló is egyenlő jogokkal rendelkezik. Értelemszerűen minden egyes kutatási esetben nem lehet az eredeti iratot őrző intézmény közreműködését kérni, viszont érthető, hogy az intézmények a másolat átadásakor fenntarthatnak bizonyos korlátozásokat a tartalomszolgáltatásra vonatkozóan. A problematikára már Ila Bálint is felhívta a figyelmet a mikrofilm kapcsán. Például emiatt nem akarták a német egyházak engedélyezni az anyakönyvek filmekben történő használatát, vagy az angol levéltárak biztosítékokat akartak szerezni a mormon egyháztól a filmek felhasználását illetően.⁴⁸ Abban mindig is konszenzus mutatkozott, hogy az eredetivel megegyező korlátozásokat kell alkalmazni a mikrofilmre, viszont nem alakult ki általános gyakorlat arra, hogy a kutatáshoz vagy a publikáláshoz minden esetben szükséges-e az eredeti iratot őrző intézmény jóváhagyása.

44 Ila B.: A mikrofilm i. m. 46.

45 Ila B.: A mikrofilm i. m. 46.

46 Kossányi Béla: A fényképezés a levéltár szolgálatában. Levéltári Közlemények 15. (1937) 199–201.

47 Körmendy L.: Levéltári iratok i. m. 615.

48 Ila B.: A mikrofilm i. m. 38–39.

KÖRMENDY LAJOS

Borsa Iván – a nemzetközi kapcsolatok alakítója

A shaper of international relations

This personal essay analyses the significance of Iván Borsa's international archival contacts.

Borsa Iván nemzetközi tevékenységének jelentőségét nem lehet önmagában megérteni, ahhoz fel kell idézni a személyiségét, a szakmai elhivatottságát, valamint az akkori magyar levéltárügy körülményeit. Nála elhivatottabb levéltárost nem ismertem a területen eltöltött 38 évem alatt, ami a témánk szempontjából azt jelentette, hogy a nemzetközi kapcsolatokat is egyrészt a szakmai etika, másrészt a magyar levéltárügy hasznossága szempontjából ítélte meg. Mindezek miatt kénytelen leszek röviden utalni olyan eredményeire is, melyeket előadó társaim a referátumaikban részletesebben kifejtettek.

Közismert dolog, hogy Borsa Iván mennyire sokoldalú és nyitott volt, és hogy mennyire fogékony volt az új dolgok iránt. Ez mind igaz, de – ahogy az előbb erre utaltam – nála ezek a tulajdonságok nem voltak öncélúak, mindig a szakmai hasznosság, a levéltári közjó lebegett a szeme előtt. A levéltári mikrofilmzés nem azért került az érdeklődésének középpontjába az 1950-es években, mert rajongott a technikáért, hanem, mert akkor ez volt az az eszköz, amivel jelentősen növelni lehetett a levéltári iratok biztonságát (ha az eredeti elpusztul – és Magyarországon rengeteg levéltári irat pusztult el a 20. században –, megmarad a mikrofilm, sok ezer iratunk már csak mikrofilmen létezik). De nemcsak biztonsági célt szolgált a mikrofilmzés: ennek segítségével lehetett létrehozni egy olyan kutatóközpontot, ahol filmen könnyen hozzáférhetővé váltak a legértékesebb, legkutatottabb irategyüttesek – ez lett az Országos Levéltár filmtára, ahol ma együtt van az összes Mohács előtti oklevél, megyei közgyűlési jegyzőkönyv, összeírás, egyházi anyakönyv, állítási lajstrom stb. Fontos megemlíteni, hogy nagyon tisztelte a tudást, értékelte a teljesítményt és megbecsülte a követelményeknek megfelelő munkatársakat. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a levéltári munka akkor is teammunka volt, és pl. az anyakönyvi (mormon) filmes projekt sikeréhez olyan munkatársak teljesítményére is szükség volt mint Mandlné Román Éva vagy Judák Margit, vagy a restauráló műhelynél Hasznos Zsigmondné.

A szakmai elhivatottság már az ő idejében is kezdett ritkulni, manapság már szinte múzeumi érdekességgé vált.

Gondoljunk csak arra a manapság gyakran hallott divatos szlogenre, hogy a tudástársadalomban egy embernek állandóan képeznie kell magát, az élete során legalább háromszor szakmát kell váltania és 4–5 évente pedig munkahelyet. Most nem térek ki arra, hogy mennyire jellemző (sajnos nagyon) és mennyire kártékony ez a posztmodernnek nevezett szemlélet, de az érdekesség kedvéért nézzük meg, hogyan teljesítene a mai körülmények között Borsa Iván? Ha összegezzük az életművét, akkor azt látjuk, hogy maradandót alkotott a medievisztikában, a forrásközlésben, a levéltári technika bevezetésében és alkalmazásában (mikrofilm és számítástechnika), komoly levéltárdiplomáciai feladatokat oldott meg (tárgyalások Jugoszláviával és Csehszlovákiával iratátadásokról, iratcserékről), intenzíven részt vett nemzetközi szervezetek munkájában és jelentős levéltárelméleti eredményeket ért el. Posztmodern szemmel: állandóan tanult, új területeket fedezett fel, több területen is elismert szakember lett – de mindig a hivatásán belül maradt, és az egész életét a magyar levéltárügynek szentelte (ez utóbbi kettő már nem eléggé posztmodern).

A magyar levéltárügy volt az élete, de ennek oltárán soha sem áldozta föl a szakmai elveit. Erre a legjobb példát a csehszlovák delegációval 1964-ben kezdődött tárgyalások mutatják, ahol a II. világháborút lezáró békeszerződés által előírt levéltári iratátadásokról kellett megállapodni. A magyar delegációban Borsa Iván alakította ki a szakmai stratégiát, és mindvégig következetesen képviselte a proveniencia elvét, azaz, hogy a fondokat nem szabad megbontani, még akkor sem, ha az általunk a szlovák levéltáraknak átadott iratok (Garamszentbenedeki konvent és a Bárczay család levéltára) nagyobb mennyiséget jelentettek, mint a kapott anyag (Budai káptalan, Székesfehérvári keresztes konvent oklevelei).

A nemzetközi kapcsolatépítésnél – lett légyen az keleti vagy nyugati – kezdetben rendkívül nehéz körülményekhez kellett alkalmazkodnia. A trianoni döntés következtében Magyarország nemcsak a területének kétharmadát veszítette el, hanem a történeti forrásait is hasonló arányban. Felvidéki, erdélyi, bécsi levéltári források nélkül nincs magyar

történetírás. Az iratokat eredetiben nem lehet visszakapni, a helybeni kutatásnak millió buktatója volt – az '50–60-as években pl. alig lehetett utazni –, a megoldás a mikrofilm, amivel az iratok képét és tartalmát Magyarországon a kutatók rendelkezésére lehet bocsájtani. Ez egy fontos célja volt a mikrofilmes fejlesztésnek, mert amikor sorra kötöttük a csereegyezményeket – mintegy tucatnyit – különböző országok levéltáraival, ill. levéltári hatóságaival, akkor cserében nekünk is kellett mikrofilmeket adni. Így gyarapodott több millió oldalnyi hungarica anyag mikrofilmjével az Országos Levéltár filmtára.

A legnehezebb dolga Borsa Ivánnak valószínűleg akkor volt, amikor újra fölvette a kapcsolatot a Nemzetközi Levéltári Tanáccsal és a nyugati levéltárakkal, ill. amikor megszervezte az anyakönyvek filmezését a mormonokkal kooperációban. Ne feledjük, hogy mindez az '50-es, '60-as években történt, amikor minden nyugati kapcsolat gyanús volt. Borsa Iván tisztában volt azzal, hogy a magyar levéltárak korszerűsítését csak a fejlett nyugati világ technológiájával és szakmai eredményeinek elsajátításával lehet véghez vinni. Megérezte a rövid Nagy Imre-korszak enyhülését, és a kiváló alkalmat, amit az Országos Levéltár alapításának 200. évfordulójára rendezett konferencia kínált 1956 júniusában: arra meghívták az Nemzetközi Levéltári Tanács vezetőjét (az előző évben léptünk be a szervezetbe). 1963-ban már Budapestre jött a Tanács Nemzetközi kerekasztal konferenciája. A forradalom utáni politikai rendszer az első években teljes elszigeteltségben volt, abból ki akart törni, valószínűleg ez fontos szerepet játszott abban, hogy a pártközpontban hozzájárultak egy politikai szempontból ártalmatlan nemzetközi levéltári rendezvény szervezéséhez. A mormon együttműködés engedélyezésénél az óriási dollárinség is közrejátszhatott (a befolyó dollárokat a Kultúra vállalat kapta meg). Mindezek ellenére kész csoda, hogy az 1960-as években Európa egyik legfejlettebb mikrofilmes műhelye és legnagyobb filmtára, valamint restauráló és iratkötő műhelye jött létre Budapesten az ő vezetésével.

Ezek az eredmények aztán megnyitották Borsa Iván előtt a nemzetközi szakmai szervezetek kapuit. Ne felejtjük, hogy már a '60-as évek végén járunk, az Országos Tervhivatalban már javában tervezték az Új gazdasági mechanizmust, ahogy akkor a reformokat nevezték, ami együtt járt egy nemzetközi nyitással. A nemzetközi szakmai szervezetekben azonban teljesíteni kellett. Később a saját örömmön is éreztem, hogy mi, szegény, kis kelet-európai országokat képviselő levéltárosok (a szegénység itt azt jelenti, hogy a szűkös költségvetésünk miatt nem tudtuk rendszeresen vendégül látni rendezvényeket) csak akkor tudtunk a bizottságokban, testületekben

megmaradni, ott tisztséget kapni, ha kiemelkedtünk az átlagból, míg egy nagy, gazdag nemzet delegáltja megengedhette magának azt a luxust, hogy csak adminisztrált és reprezentált. Borsa Iván nemzetközi szereplése önmagáért beszél (a felsorolás nem teljes):

- 1967-ben a Nemzetközi Levéltári Tanács frissen megalakult mikrofilmes bizottságának tagja lett, majd titkára. 1972–1976 között ennek a bizottságnak a periodikáját (Bulletin) szerkesztette.
- Rendszeresen és aktívan részt vett kongresszusokon, konferenciákon, sok előadást tartott, élénk nemzetközi kapcsolati hálót épített ki, melyből más magyar levéltárosok is profitáltak (én is).
- 1970-től kezdődően több UNESCO-Bizottságban dolgozott, ott bábáskodott annak első levéltári programjának kialakításában, levéltárjogi kérdésekről írt tanulmányt, részt vett az UNESCO levéltári statisztikai adatrendszerének kidolgozásában.
- CIBAL (balkáni történelmi kutatóintézet) mikrofilmes bizottságát vezette 1976–1985 között.
- Jó kapcsolatokat alakított ki az indiai levéltárakkal, 1974–1977 között külföldiként tagja volt az ottani Historical Records Commissionnak (Történeti iratok bizottsága).

Végezetül egy fontos dolgot emelnék ki, amire az előzőekben már utaltam. Talán sokan közhelynek vélik, ha azt mondom, hogy erkölcs nélkül nincs közösség és nincs társadalom, vagy ha van, az nem sokáig marad fenn. Lehet, hogy közhely, de kevesen voltak és vannak ennek tudatában, a sok évtizedes tapasztalataim ezt mutatják. Erkölcsöt minden területen lehet és kell gyakorolni, a levéltárban is, a munkában, a munkatársakkal való kapcsolatokban is. Borsa Iván e tekintetben is kimagaslott a kortársai és kartársai közül. Több évig dolgoztam vele napi szinten, a nyugdíjba vonulása után is közel 30 évig rendszeresen beszélünk. Soha egyetlen inkorrekt megnyilvánulást nem láttam, tapasztaltam tőle. Ez a nemzetközi karrierjére is rányomta a bélyegét. Tartós, tiszteleten alapuló kapcsolatot csak szilárd erkölcsi alapra lehet építeni, ezért is szerették és tisztelték őt világszerte. A szlovák levéltárak sok Magyarországon őrzött irattól estek el, miután Borsa Iván átvette a magyar-csehszlovák iratátadási tárgyalások szakmai vezetését a mi oldalunkon. (Előtte a magyar delegáció szinte mindent, amit követeltek, kész volt átadni.) Mégis, a szlovák kollégák, akik személyesen is ismerték, mindig a legnagyobb tisztelettel nyilatkoztak róla.

Szerény véleményem szerint ez az egyik legfontosabb tanulság, amit Borsa Iván nemzetközi munkásságából is leszűrhetünk.

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ
Borsa Iván, a párt és az állambiztonság

Iván Borsa, the party and state security

As the head of the National Centre of Archives in the 1950s, and then as Deputy Director General of the Hungarian National Archives in the 1960s and 1970s, Iván Borsa could not fully separate himself and the area under his control from the activities of the party or the secret services. The paper concludes, after a survey of the sources, that Borsa's name appears only rarely in the documents. First in connection with a disciplinary inquiry in 1951, when the gold seal of King Béla IV disappeared when the Cistercian archives in Zirc were nationalised. In later years, the competent organs of the ruling communist party found little to object to in Borsa's professional work and competence as an archivist, but only doubts or objections were raised about his loyalty to the party and his personnel policy, which showed little preference for workers and peasant cadres, but only by lower-ranking party functionaries.

2017-ben volt 100 éve, hogy megszületett (és 16 éve hunyt el) a 20. századi magyar levéltárügy meghatározó alakja, Borsa Iván. Példátlanul hosszú szakmai pályafutása, elméleti munkássága, és gyakorlati szervező tevékenysége a második világháború végétől a rendszerváltás utánig nyúlik, teljes egészében lefedi tehát az ún. szocializmus időszakát annak minden fordulatával együtt. A születésnap centenáriumi megemlékezése és Borsa Iván levéltárosi pályájának értékelése kapcsán természetesen merül fel a kérdés: a pártállam különböző időszakaiban milyen kapcsolat állt/állhatott fenn az elismert levéltári szakember és a különböző pártszervek, valamint a korszakban sok szempontból és az élet sok területén meghatározó szerepet játszó államvédelmi/állambiztonsági hatóságok között? Hogyan lehetett szakmai, tudományos karriert befutni egy olyan tudományterületen, mely a múlt forrásainak őrzésében és megismerésük, nyilvánosságuk szabályainak érvényesítésében kulcsszerepet játszik? A medievista Borsa nyilvánvalóan távol is tarthatta volna magát a tudománypolitikától vagy tudományszervezéstől, tevékenysége azonban ezen a téren (is) meghatározó jelentőségűvé vált. A Levéltárak Országos Központjának (LOK) vezetőjeként, vagy a Magyar Országos Levéltár (OL) főigazgató-helyetteseként nyilvánvalóan nem függetleníthette magát és az általa irányított területet teljes mértékben a párt- vagy a titkosszolgálati szervek működésétől, ez még a Rákosi- vagy a Kádár-korszaknál apolitikusabb időkben sem feltétlenül lehetséges.

A téma kapcsán mindenekelőtt szükségszerű megemlíteni a vonatkozó levéltári források helyzetét és szűkösségük okait. Az államvédelmi és az állambiztonsági iratok hiányosságai jól ismertek, ennek okait számos vonatkozó elemzés, tanulmány feltárta már¹. Mindenképpen érdemes itt megem-

líteni ugyanakkor, hogy ezeknek az iratoknak hiányossága rendkívüli mértékű ugyan, de korántsem teszi lehetetlenné a korszak vagy meghatározott témák vizsgálatát. Ennek oka egyfelől, hogy a titkosszolgálatok tevékenységének logikájából adódóan az iratok a legritkább esetben készültek egyetlen példányban: sok esetben duplumok, korabeli másodlatok, vagy csak más iratokban fellelhető utalások segíthetik eligazodni a kutatót. Aki pedig egyszer bekerült valamilyen állambiztonsági nyilvántartásba (akár a „célszemélyek”, akár az „együttműködők” valamely kategóriájába), arra a későbbi hivatkozások, említések is kötelezően utaltak. Épp emiatt természetesen az irathianyok is beszédesek lehetnek: a fent említett párhuzamosságok miatt lehetett (volna) nehéz valakit nyomtalanul eltüntetni a rendszerből: az esetleges törlések után is megmaradtak a „kereszhivatkozások”, utalások, jelentések másod- vagy harmadpéldányai. Nyilvánvalóan nem tudhatunk mindent a korszakról és a témáról, arra azonban ez a töredékes források is alkalmasak, hogy ezek alapján bizonyos következtetéseket és talán nem túl merész állításokat megfogalmazzunk.

Egészen más jellegű problémák akadályozzák az utóbbi időben a pártiratok megismerését: a vonatkozó iratanyagnak a levéltár költözésével összefüggő kutatási korlátai ellenére a munkatársak önzetlen segítsége révén ezeket a forrásokat is be tudjuk vonni a téma vizsgálatába.²

A hozzáférhető párt- és állambiztonsági iratok először egy 1951-es fegyelmi ügy kapcsán említik Borsa Iván nevét.

¹ Lásd például: Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In Trezor 3. Az átmenet évkönyve. Szerk. Gyarmati

György. Bp. 2004. 255–279; vagy Cseh Gergő Bendegúz: Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban. Levéltári Szemle 56. (2006) 3. sz. 3–15.

² A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában folytatott kutatásokban nyújtott segítségéért külön is köszönetemet fejezem ki Ring Orsolyának, Haász Rékának és az időközben elhunyt Simon Istvánnak, illetőleg Budapest Főváros Levéltára munkatársának, Koltai Gábornak.

A fiatal, még csak 33 éves Borsa előző évben lett a Levéltárak Országos Központja vezetője, s a fegyelmi vizsgálat e feladatkörével összefüggésben érte a levéltárost. Az intézményt, melynek élén ekkor a pártönkízüli Borsa Iván állt, a hazai levéltárügy szocialista típusú átszervezését célzó 1950. évi 29. tvr. hozta létre, mely egyúttal a vármegyei és városi levéltárak államosításával egységes, centralizált levéltári szervezetet épített ki. Ennek a központosított levéltári struktúrának a felügyeletét és irányítását látta el a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt a LOK az 1950. október 5-én kinevezett Borsa Ivánnal az élén.³ (Borsa egyébként egy későbbi interjújában maga sem tudta pontos okát adni annak, hogy fiatal kora és pártönkízülisége ellenére miért rá esett a választás, összességében azt a feltételezését fogalmazta meg, hogy az 1945 és 1950 között végzett szakmai és szervezési feladatainak eredményes ellátása miatt nevezhették ki a LOK élére.)⁴ A fegyelmi vizsgálat, mely a LOK alig három hónapja hivatalban lévő vezetője ellen folyt, szoros összefüggésben állt az országos politikai folyamatokkal, nevezetesen a hazai egyházak és egyházi intézmények ellen folyó „antiklerikális harccal”. A magyarországi katolikus egyház megtörésének kulcsmozzanatai voltak ebben az időszakban egyebek mellett Mindszenty József hercegprímás életfogytiglani börtönbüntetéssel végződő koncepció s pere 1949 februárjában, a szerzetesrendek felszámolása és tagjaik internálása 1950 nyarán és őszén, a lojális békepapi mozgalom megindítása 1950 augusztusában, majd az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás aláírása 1950. augusztus 30-án. A szerzetesrendek felszámolása során levéltáraikat államosították, ez történt a ciszterci rend zirci apátsági levéltárával is, mely 1951 januárjában a Veszprém megyei Közlevéltárba került.⁵ A beszállítás után derült ki, hogy a levéltár legértékesebb darabja, IV. Bélának a pilisi apátság számára 1254-ben kiállított aranypecsétetes adománylevele eltűnt. Az ezt követő vizsgálat azt állapította meg, hogy a rend feloszlása után a megyei tanács által kiküldött bizottság lezárta és lepecsételte a levéltár ajtaját, az épületet azonban egy ideig még a szerzetesrend tagjai, decembertől pedig a honvédség alakulatai használták. A LOK képviselői január 17-én jelentek meg Zircen, ekkor a levéltári helyiséget felnyitva és felforgatva találták. Ezt követően gondoskodtak az iratok Veszprémbe szállításáról, de az említett oklevél eltűnésére már a szállítás közben fény derült. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban lefolytatott vizsgálat 1951 decemberében azt állapította meg, hogy a LOK vezetőjét, Borsa Ivánt felelősség terheli az ügyben, amiért – bár tudomása volt róla – nem közölte a Veszprém megyei Tanács illetékeseivel, hogy a nevezett irategyüttes egy ilyen értékű darabot is tartalmaz, másrészt pedig az államosítás után nem gondoskodott kellő időben az aranypecsétetes oklevél biztonságos helyre szállításáról. Borsa a meghallgatáson – a további

magyarázkodást mellőzve – mindkét kérdésben elismerte felelősségét. Az eljárás végül a fegyelmi felelősség megállapításával és meglehetősen enyhének számító, szóbeli megrovással végződött.

A LOK pártönkízüli vezetője ugyanebben az évben egyébként egy másik, ezúttal pártvizsgálattal is szembe kellett nézzen. Az Országos Levéltár pártfelügyeletét ellátó MDP. I. kerületi pártszervezete ugyanis 1951 májusában tárgyalta meg az intézmény munkájával kapcsolatos jelentést,⁶ amely azonban kitért a LOK és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium működésének néhány kérdésére is. A jelentés vitájában többen is szóvá tették, hogy a LOK és az OL pártönkízüli vezetője (utóbbi posztot egy éve töltötte be Ember Győző főigazgató) nem tud elég harmonikus kapcsolatot kialakítani a pártvezetőséggel, ráadásul elmaradásuk van a tervteljesítésben is. A vita során a levéltár párttitkára, Kovács Dóra nem kímélte a VKM-et sem, mivel véleménye szerint ott „az illetékes ügyosztály az egyéni felelősség elkenését tartja szem előtt” a zirci aranypecsétetes oklevél eltűnése kapcsán.

Még ugyanebben az évben az MDP országos levéltári szervezőtitkára, Balázs Tibor készített feljegyzést az OL működéséről és az ottani pártszervezet munkájáról.⁷ A jelentés sok egyéb kritika mellett felrója, hogy a LOK és az OL vezetése elhanyagolja a munkáskádereket, így a káderek kérdése „burzsoá szakemberek uszályába kerül”. Példaként említi Balázs, hogy a szegényparaszti származású és kiváló pártmunkát végző, a Párthoz és a munkásosztályhoz feltétlenül hű Érsok Károlyné raktárkezelőt a pártbizottság személyzeti előadónak javasolja a LOK-ba, ezt azonban Borsa Iván meg akarja akadályozni.⁸

A korszakban keletkezett és fellelhető párt dokumentumok ilyen apró adalékokkal szolgálnak csupán Borsa Iván és az MDP kapcsolatáról, mindennapos küzdelmeikről. A fenti források, valamint abszurd módon éppen a további források hiánya azt jelzi, hogy az MDP illetékes vezető szerveiben Borsa szakmai munkájával és levéltárosi kompetenciájával kapcsolatban nemigen találtak kivetnivalót, pusztán párthűségével és a munkás- és parasztkádereket kevésbé preferáló személyzeti politikájával kapcsolatban fogalmazódtak meg kételyek vagy kifogások, de azok is csak alacsonyabb beosztású pártfunkcionáriusok részéről. Az '50-es évek pártirataiban a későbbiekben még ritkábban jelenik meg a LOK vezetője, a pártszervek tehát lényegében érdemben nem foglalkoztak Borsa személyével vagy a LOK szakmai tevékenységével. Ez alól csupán a levéltári felügyeleti szerv tárcahovatartozásának kérdése képez kivételt. Mint ismeretes, a LOK szervezetileg a változó elnevezésű és struktúrájú kulturális tárca alá tartozott a korszakban, majd 1956-ban rövid időre a Minisztertanács hatáskörébe

3 Lásd ezzel kapcsolatban: *Bikki István*: A magyar levéltárügy szervezete 1950, 1968 (rövid áttekintés). *Levéltári Szemle* 41. (1991) 4. sz. 53–71.

4 *Gecsenyi Lajos*: Arcok a magyar levéltárakból: Beszélgetés Borsa Ivánnal. *Levéltári Szemle* 39. (1989) 3. sz. 58–66.

5 HU-MNL-OL XIX-I-1-o-217/3/1951 (3.d.) (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Kultúra, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, TÜK iratok (1949-1951))

6 HU-BFL-XXXV. 96. a.3/149. öe. [Budapest Főváros Levéltára, Pártarchívumi iratok, Magyar Dolgozók Pártja I. Kerületi Bizottságának iratai (1948-1956), Vezető testületek iratai (1948-1955), Pártbizottsági ülések (1948-1955)]

7 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 89. cs. 364. öe. [Az 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek iratai (1945-2004), Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Szervei (1946-1958)]

8 Megjegyzendő, hogy LOK vezetőjének nem sikerült megakadályoznia Érsok Károlyné kinevezését, aki az intézmény személyzetiként dolgozott az elkövetkező években.

került.⁹ Ezekben a vitákban a LOK vezetője mindvégig a Minisztertanács vagy a Belügyminisztérium hatáskörében működő levéltári irányító hatóság koncepcióját képviselte, elsősorban az iratkezelés egységes felügyeletének és a maradandó értékű iratok védelmének céljából.¹⁰

Korábban említést tettünk az 1956 előtt keletkezett államvédelmi iratok rendkívüli hiányosságairól valamint arról is, hogy ennek ellenére bizonyos következtetéseket le tudunk vonni az irathianyokból is Borsa Iván tevékenységével kapcsolatban. Megállapítható, hogy jelenlegi tudásunk szerint Borsa személyével a változó szervezeti keretek között működő titkosszolgálatok egészen 1956-ig nem foglalkoztak érdemben. Természetesen lehettek olyan, azóta megsemmisült iratok, melyekben említették a személyét vagy a munkáját, de az szinte bizonyosan megállapítható, hogy ezekkel a szervekkel sem titkos együttműködőként nem állt kapcsolatban, sem pedig célszemélyként nem tartották őt nyilván. Bár a vonatkozó források meglehetősen hiányosak, az 1956 után rekonstruált nyilvántartások alapján ilyen típusú kapcsolat valószínűleg nem állt fenn, erre a tényre ugyanis a későbbi hivatkozások utalnak.

A magyarországi állambiztonsági szervek jelenlegi ismeretünk szerint csak az 1956-os forradalom kapcsán, pontosabban az abban részt vállalók ellen folytatott nyomozások során figyeltek fel először Borsa Ivánra. Ezekben a nyomozásokban sem Borsa volt azonban a „célszemély”, hanem az 1990-es rendszerváltás utáni első miniszterelnök, ifjabb Antall József és barátai. Az első ismert említés 1959 márciusából származik, ekkor sikerült ugyanis a jól konspiráló Antalltól egy „Egri” fedőnevű ügynöknek¹¹ információkat szereznie az 1956-ban az Országos Levéltárban történt eseményekről.¹² A jelentés szerint Antall elmesélte neki, hogy a forradalom alatt Kiss György (Antall akkori tanártársa a Toldy Gimnáziumban) egy, a Várban tevékenykedő fegyveres csoportnak volt a parancsnoka. Ebben a minőségében, de rendőrnek öltözve jelentek meg az Országos Levéltárban, ahol fegyverrel kényszerítették az intézmény vezetőit bizonyos iratoknak a páncélszekrényből való kiadására. A jelentés szerint egy „Bors vagy Borsa nevet említett Antall azok között, akiktől Kiss az iratokat megszerezte fegyverrel”. Az ügyben eljáró Kállai Lili rendőrszázados – saját jelentése szerint – az információk birtokában személyesen is beszélt a levéltár főigazgatójával (mint ismeretes, ekkor már Ember Győző töltötte be ezt a posztot) és a levéltár párttitkárával (az Országos Levéltár párttitkára ebben az időben Lőrincz Zsuzsa volt), akik megerősítették az esetet, de a bemutatott fényképről Kiss Györgyöt nem ismerték fel. Valószínűsíthető, hogy ez később sem járt sikerrel, mert Kállai újabb fényképekkel tervezte azonosítani Kiss Györgyöt a támadók között, de erre vonatkozóan újabb információkat nem rögzített az iratokban. „Egri” pár hónappal később újabb információkat szerzett Antalltól,

melyeket részletes jelentésben tárt tartótisztje elé.¹³ Ebben az ügynök már részletesen beszámol a levéltári akció háttéréről is. A jelentés szerint Antallék a levéltári forradalmi bizottságtól szereztek olyan tartalmú információkat, melyek szerint Borsák meg akarták semmisíteni a levéltár személyügyi iratait. Az akció másik fontos kiváltó okaként tolmácsolja az ügynök Antall szavait: tudomásuk szerint a szovjet katonai parancsnokság akarta megszerezni a levéltár TÜK-irattárából a népi demokráciák anyagait, ezt megelőzendő érkeztek volna Kissék a várba. Az ügynök szerint Tar Pál, Kiss György, Horváth József és Antall szervezte az akciót, de abban csak az előbbi három személy vett személyesen részt. Horváth a jelentés szerint a Belügyminisztériumban – ahol 1949-ig dolgozott – alezredesi rendfokozatot, egyenruhát és nyílt parancsot is szerzett, és a Kiszgázda őrség felfegyverzett tagjaival szállta meg a levéltárat. Itt az ellenkező Borsát fegyverrel kényszerítették volna a kulcsok átadására, majd lezárták és lepecsételték bizonyos helyiségeket és öröket is állítottak eléjük. A dokumentum említést tesz arról is, hogy november 4-e után Borsákék feljelentést akartak tenni az akció miatt, ezért Horváthék ismét megszállták a levéltárat. Mindez azonban meglehetősen nehezen elképzelhető, mivel köztudomású, hogy az Országos Levéltár épületét 1956. november 6-án gyújtóbomba-találat érte, aminek következtében az épület hetekig égett, és a megfeszített mentési munkálatok ellenére pótolhatatlan károk keletkeztek az iratanyagban. Ilyen körülmények között az épületben székelő, de a visszaemlékezők által észre nem vett fegyveres őrség jelenléte valószínűtlen állításnak hat. Valószínűbb, hogy mindez nem a Bécsi kapu téri épületben történt, hanem a LOK Üri utcai épületében (hiszen Borsa ekkor a LOK vezetője volt), a jelentések ugyanakkor következetesen a levéltár épületét és az ottani iratokat említik.¹⁴ Kállai Lili rendőrszázados a jelentéshez fűzött megjegyzésében szintén azt említi, hogy az Országos Levéltár kihallgatott (!) vezetői megerősítették az elmondottakat, amit jegyzőkönyvben is rögzítettek. Sajnálatos módon nincs tudomásunk arról, hogy ezen iratok fennmaradtak volna, a levéltárban mindenesetre nem található több információ a kalandos akcióról. Érdekes módon az akkori eseményekre visszaemlékező levéltári dolgozók közül senki nem említi a fenti történetet¹⁵, pedig az elmondottak alapján az komoly esemény lehetett (volna) az intézmény életében.

A sors ironiája, hogy Borsáról a következő állambiztonsági jelentést – immáron „Katai” fedőnevű ügynökként – az a Kiss György (Sándor) adta 1961-ben, akinek 1956-os tevékenységéről a fenti – mint láttuk, vitatható értékű – források szóltak.¹⁶ Ebben a jelentésben rövid említés szerepel csak arról, hogy Antall találkozott Borsával és szívességet kért tőle, amit Borsa teljesített. (A jelentés teljesen zavaros a szívesség

9 Lásd ezzel kapcsolatban: *Lakos János: A magyar levéltárügy alapkérdései. Miért és hogyan került a levéltárügy a Minisztertanács felügyelete alá? Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv 16. (2003) 275–288.*

10 Lásd például: Ember Győző – Borsa Iván: *Feljegyzés a magyar állami levéltárügy jelenlegi helyzetéről és problémáiról.* HU-MNL-OL-M-KS 276.f.91.cs.16.6e.

11 „Egri” vagy „Egri Gyula” Antall tanártársa volt a Toldy Gimnáziumban, akit 1956-os tevékenységével zsarolva szerveztek be ügynöknek 1957-ben.

12 HU-ÁBTLL 3.1.2. M-25787/1 68. [Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltára]

13 HU-ÁBTLL 3.1.5. O-11386/2 164-172.

14 Ezt a verziót támasztja alá az intézmény történetéről írt monográfiájában Lakos János is. Lásd: *Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története.* Bp. 2006. 345.

15 Lásd például: *Komjáthy Miklós: Tűzvész az Országos Levéltárban.* Levéltári Híradó 6. (1956) 4. sz. 3–6.; *Sölch Miklós: A Magyar Országos Levéltár 1956-ban.* Beszélgetés Pap Gábornéval, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főosztályvezetőjével. Levéltári Szemle 56. (2006) 3. sz. 50–53.; *Az Országos Levéltár 1956-ban – egy munkatárs visszaemlékezése.* http://www.archivnet.hu/kuriozumok/az_orszagos_leveltár_1956ban.html;

16 HU-ÁBTLL 3.1.2. M-18729 119.

mibenlétét illetően: a jelentő láthatólag meglehetősen járatlan volt levéltári ügyekben.) A fenti apró történet mindenestre ismét csak megkérdőjelezi a pár évvel korábbi állítólagos levéltári történések hitelességét, hiszen nehezen valószínűsíthető, hogy a levéltár ellen állítólag fegyveres akciót szervező Antall pár év alatt ilyen viszonyba kerüljön az általuk „megtámadott” intézmény egyik vezetőjével.

A későbbi állambiztonsági iratok még ritkábban és érintőlegesebben említik az 1958-tól ismét az Országos Levéltárban dolgozó Borsát. 1962-ben „Ráckevei” fedőnevű ügynök például a „tudományos intézetekben dolgozó volt szerzetesek és más katolikus személyek” tárgyú jelentésében az Országos Levéltárból minden további magyarázat nélkül megemlíti Ember Győzöt és Borsa Iván osztályvezetőt. Ismét tanulságos a dokumentum záró része, melyben a tartótiszt rögzíti saját megjegyzéseit a jelentéshez. Ebben Ferencz Lajos rendőrszázados felsorolja azokat a jelentésből, akik az állambiztonsági operatív munka szempontjából valamilyen fontossággal bírtak vagy nevük ezen munka során felmerült. Borsa Iván nevét ebben a felsorolásban semmilyen formában nem említi a III/III Csoportfőnökség tisztje.

Ezek után a fellelhető források már csak abban az értelemben említik meg Borsa Iván nevét, hogy az Országos Levéltár

főigazgató-helyetteseként ő tud felvilágosítást nyújtani bizonyos állami iratok mikrofilmezéséről, mivel ő az érintett osztály vezetője. Az állambiztonsági iratkezelés logikájából adódóan azonban, ha bármilyen formában köze lett volna ezen szervek munkájához, akkor ezek a szórványos utalások szinte bizonyosan rögzítették volna ezt a tényt is.

A fellelhető és a fentiekben bemutatott párt és állambiztonsági iratok töredékességükben is kirajzolnak egy képet a levéltáros Borsa Iván kapcsolatáról a korszak hatalmi szerveivel. Fiatalon került a levéltári szakma meghatározó pozíciójába, és hosszú pályafutása alatt mindvégig fontos szerepet töltött be a hazai levéltári életben. Az ismertetett dokumentumok összességében egy olyan szakember képét tükrözik, aki elméleti munkásságát és gyakorlati szervezőképességét úgy tudta kamatoztatni saját szakmájában, hogy a különböző állami szervek és hatóságok mindvégig elfogadták és méltányolták szakmai tekintélyét és szervezőképességét. Minden bizonnyal nem volt feltétlen híve annak a rendszernek, melyben szakmai karrierjét befutotta, de mindez ellenkező előjellel is elmondható volna. Ennek ellenére meg tudta teremteni a jó értelemben vett szakmai érvényesülés és érdekérvényesítés lehetőségét a leginkább átpolitizált időszakokban is, ez pedig csak keveseknek sikerült annyira, mint Borsa Ivánnak.

RÁCZ GYÖRGY
Borsa Iván és a középkori gyűjtemény

Borsa and the medieval collection

According to the personal essay, the most important area of Iván Borsa's work was related to the medieval collection of the National Archives. Borsa dreamt at a young age of what would be the ideal archival conditions for research into the Hungarian Middle Ages, and from 1945 onwards, using the opportunities afforded by his position, he spent four decades creating what he had dreamed of. In 1948, he reorganised the collection and made it suitable for the tens of thousands of documents, created a repertory of the collection, and in the 1970s and 1980s he created the Medieval Photographic Collection from the material of foreign archives, and then computerised records of all the items, including their most important data.

Azt gondolom, hogy ha Borsa Iván egész életművét teljes egészében szemléljük, legmaradandóbb levéltári alkotásának kétségkívül a középkori gyűjteményben véghezvitt munkáját tekinthetjük – annak ellenére, hogy mindössze két és fél évig volt hivatalos gazdája a gyűjteménynek. Az ebben végzett erőfeszítése számunkra nemcsak Borsa előtti tisztelgés miatt fontos, hanem mert modell értékű: egy tudományos vízió megálmodása, megtervezése és kivitelezése, amelynek végterméke a középkorkutatás minőségi és mennyiségi megújítása, azaz forradalmasítása volt. Ez a projekt az Országos Levéltár legrégebbi „digitalizálási” projektje – éppen ezért állatorvosi ló – sok tapasztalatot adott (emberi, szakmai, technikai értelemben) az elmúlt évtizedekben a levéltárnak, amiből minden levéltárosnak tanulnia kell.

Ott kell kezdenem, hogy már a Diplomatikai Levéltárral való első találkozásának az lett a következménye, hogy alapjaiban rendezte át a gyűjteményt. A Pauler Gyula és Óváry Lipót által kialakított rendszer 1948-ban 39 447 egységből állt, és az eredetileg létrehozott időrendben volt elhelyezve. Az egyes DL számok kiemeléséhez ezért segédkönyvekre volt szükség, hogy tudjuk melyik oklevél, melyik dobozban van. A Bécsi kapu téren őrizték ugyanakkor az 1934-es törvénnyel az Országos Levéltárba utalt nemzeti múzeumi középkori okleveleket is, mint a múzeumi törzsanyagot. Borsa látta, hogy ez így rossz, nehézkes, és kitalálta a megoldást. A múzeumi törzsanyagot besorolta a DL-be a soron következő számokra, és az egész gyűjteményt DL számok rendjében helyezte el a raktárban. Az időközben érkező államosított levéltári anyagok besorolásával a gyűjtemény az 1950-es évek elejére elérte a 100 000-es nagyságot. „Egy futólagos (állva történt) beszélgetés során megemlítettem elgondolásomat Kossányi Béla főigazgató-helyettesnek (Jánossy főigazgató az Esterházy-féle kincslópás ügyében

letartóztatásban volt), aki rábólintott. Így lettem a Diplomatikai Levéltár gazdája.” – miként ezt Emlékezéseiben írja Borsa, s tegyük hozzá, mintegy két esztendőre. Mindez az átalakítás éppen ezért történhetett meg, mert még Ember Győző főigazgatósága (1949. ápr. 15.) előtt történt. Gyanítom, hogy ő nem engedte volna meg az átrendezést, ahogy később sem támogatta a Diplomatikai Fényképgyűjtemény felállítását.

Amikor 1957-ben Borsát eltávolították a Levéltárak Országos Központja éléről, régi „kulcsszámba” történő visszahelyezését kérte és kapta meg. 1957. október. 1. – 1958. január. 8. között újra a DL-ben dolgozott, hivatalosan utoljára. Keresett és talált magának értelmes szakmai feladatot: a körmendi Batthyány-levéltár csak fényképmásolatban megmaradt okleveleinek besorolásával.

Fontos ugyanakkor emlékeztetni arra, hogy még LOK-vezetőként sikerült keresztülvinnie, hogy a Magyarország területén lévő 1526 előtti levéltári anyagról mikrofilmek készüljenek. Ez a munka az 50-es évek végére befejeződött, a mikrofilmek Budapesten az OL Filmtárában elérhetővé váltak a kutatók számára.

Borsát meglepetésként érte 1958 januárjában, hogy Ember Győző rábízta a mikrofilmezést a Reprográfiai osztály vezetésével, ez azt jelentette, hogy lényegében helyet cseréltek Ila Bálinttal, aki 1935-től menedzselte a mikrofilmezés ügyét. A kiválasztás fő oka itt az lehetett, hogy Ember egyedül Borsában bízott, hogy képes beilleszteni a DL-t és a mikrofilmtárat az új, általa ekkoriban kidolgozott szekciós rendszerbe. Ila Bálint nem volt képes elvégezni ezt a feladatot, viszont ettől kezdve remek regesztákat készített az oklevelekről. (Ember Győző Borsának tett megjegyzése szerint őt azért viszi el a DL-ből, nehogy megint átrendezze azt.) A mikrofilmezés napi rutinmunkája mellett Borsa az évek során elkészítette a Diplomatikai Levéltár repertóriumát (1972-ben jelent meg),

ehhez viszont előtte fel kellett tárnia a DL fejlődésének, kialakulásának történetét (1969-ben jelent meg). E nyilvántartási munkálatok során született meg benne az az ötlet, hogy a DL darabszintű, papíralapú segédleteit, az ún. kékcédulákat valamiképpen fel kellene dolgozni a számítástechnika segítségével. Ezek az adatok ugyanis nagy mennyiségben, azonos rendszerben, és gondos minőségben állnak rendelkezésre, így „ha az egységes szempontok szerint összegyűjtött adatokat betáplálják a gépbe, a gép azokat roppant sebességgel rendszerezi, ha kell összegezi a megadott szempontok szerint, majd a megadott szempontok szerint rendezett adatokat hagyományos módon olvasható formában bocsátja a levéltáros és a levéltári anyagot használni kívánó kutató rendelkezésére.” – írja az 1971-ben, a Levéltári Közleményekben megjelent cikkében. Hátborzongatóan modern felfogású ez a tanulmány, hasznos újra elolvasni 2017-ben, és 2022-ben is, hiszen elsőként mutatott rá a közgyűjteményi szférában a komputer fontosságára. „Fel kívánom vázolni egy, magyar vonatkozásban első levéltári kísérlet menetét annak érdekében, hogy azok a levéltárosaink, akik még nem kerültek kapcsolatba a gépi adatfeldolgozással, rövid betekintést kapjanak azokba a lehetőségekbe, amelyeket korunk egyik technikai vívmánya, a gépi adatfeldolgozás ezen a kísérleti fokon kínál a levéltáraknak.” A szerkesztői megjegyzés (*Tekintettel a téma újszerűségére a szerkesztőség várja az – elsősorban elvi módszertani jellegű – hozzászólásokat*) teljesen hatástalan marad, a 30 oldalas, mai szemmel nézve is tökéletesen kidolgozott modernizációs projekttervet is totális közöny fogadja, ugyanúgy, mint az 1970. október 10-én történt kibővített osztályvezetői értekezletet. Jellemző, hogy a résztvevők közül egyedül Bogdán István támogatta, ő is újtónak számított a levéltárban, és éppen ők ketten rendezték át a DL-t 1948-ban.

Az adatbázis-tervet Borsa főigazgató-helyettesként sem tudta elfogadtatni, az elutasítást tudomásul vette, nem erőltette akkor tovább, de a puskaport szárazon tartotta és más, szomszédos területen próbálkozott az ostrommal.

A hatvanas években a mikrofilmtár élén különös gondot fordított arra, hogy a határon túli magyar vonatkozású iratokat – különös tekintettel a Mohács előtti oklevelekre – a partner országokkal kötött csereegyezmények segítségével mikrofilmezzék. 1972-től erre a munkára összpontosít, a főigazgató eleinte ellenáll, aztán beadja a derekát, hogy a minisztériumtól plusz költségeket igényeljen 1972. szeptember 20-án a mikrofilmeken lévő oklevelek kinagyítására és adataik leírására, hogy ugyanazokat az adatokat tartalmazza, mint a DL esetében. Érdemes figyelni Borsa megkerülő hadműveletére: nem engedik a meglévő adatokkal a gépi adatfeldolgozást, sebj, addig is újabb adatokat gyártunk, kibővítjük a gyűjteményt. 1973-ban a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia elfogadta a Magyar Országos Levéltárnak azt az előterjesztését, hogy az 1526 előtti Magyarország teljes levéltári anyaga az Országos Levéltárban egységes rendszerben feldolgozva a tudományos kutatás rendelkezésére álljon. A terv e feladatot 5 év (1974–1978) alatt kívánja megvalósítani, s az anyagi fedezetet a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia együtt biztosították. A feladat az előkészítés során az

„országos oklevélkataszter” elnevezést kapta (nincs még szó a Diplomatikai Fényképgyűjteményről), és a Levéltári Közlemények 1975-ös számában már beszámolt olvashatunk az 1974. évi hungarika feltárásokról. Közben Borsa nyugdíjba megy 1977 december 31-jével, de teljesen lefoglalják a Diplomatikai Fényképgyűjtemény időrendi mutatólapok adatainak szervezési munkái, sőt, a szerteágazó levelezés tanúsága szerint minden külső munkatárs anyagát szűrőpróbaszerűen ellenőrizte, meglehetősen alaposan.

Közben a levéltárban nyugdíjba ment Ember Győző is, és az új főigazgató, Varga János valamint az új főigazgató-helyettes, Buzási János pedig sokkal nyitottabb volt az újtások iránt. Ekkorra érkezett el az idő a levéltárban arra, hogy Borsa 10 évvel korábbi elgondolásait végre megvalósítsák. „A személyi számítógépek magyarországi megjelenésének köszönhető, hogy a 80-as évek elején Buzási János főigazgató-helyettes megkérdezte tőlem, hogy volna-e ötletem arra, miként tudnánk mi is a számítógépet hasznosítani. Kértem, hogy olvassa el a Levéltári Közlemények 1971. évfolyamában írt javaslatomat. Elolvasta és azt jegyezte meg, hogy ez jó lesz, de ki kell terjeszteni a Diplomatikai Fényképgyűjteményre is.” – írja az Emlékezőkben. Az 1980. december 10-én történt második kísérlet pozitív elbírálásban részesült, a projekt zöld utat kapott. Meg kell jegyezni, hogy az akták tanúsága szerint Buzási János kitartó szorgalommal állt az ügy mellé és mindent megtett annak érdekében, hogy a projekt sikeres legyen. 1982–83-ban megtörtént a munka megszervezése, a kijelölt próbaévek feldolgozása, a számítástechnikai háttér megteremtése, 1984-től tömeges adatbevitelre került sor 1992-ig. Megnyerte szövetségesnek a Történettudományi Intézetet (egy 1983-as előterjesztésen szerepel: „Szűcs Jenő Pach elvtárral beszélt, aki nem látta elvi akadályát”). Nagy szakmai elismerés volt Borsa Iván számára, hogy 1988-ban a MTA elfogadta nagydoktori pályázatának *A magyar medievisztika levéltári forrásbázisa* című tézises összefoglalóját. Ez a külső támogatás rendkívül fontos volt a projekt további folytatása érdekében, hiszen nemcsak Ember Győző nem nézte jó szemmel az Országos Levéltár egyéb, fontosabb feladatainak rovására menő munkálatokat, hanem a DL-t őrző főosztály akkori munkatársai sem támogatták az adatbázis építését. Az 1991. november 4-én lezajlott újabb bizottsági értékelő vita során (Engel Pál, Solymosi László, Fügedi Erik, Ress Imre, Körmendy Lajos, Csukovits Enikő vett rajta részt) a referens, Érszegi Géza – csakúgy, mint 1970-ben és 80-ban – írásbeli véleményében fejtette ki, hogy miért felesleges a munka. Míg 1970-ben az volt a javaslata, hogy az időrendi mutatócédulákat kell megfelelő példányszámban *lexeroxoztatni* és a többi *descriptor* szerint rendezni, 1980-ban már elfogadván a gépi adatfeldolgozás alkalmazását, azt nem a már kigyűjtött adatokra, hanem elsődlegesen eddig még ki nem gyűjtött adatokra vagy a regesztákból ezek után kigyűjtendőkre javasolta megvalósítani. 1991-ben is másként kellett volna elérni a kívánt célt szerinte: a SZTAKINAK kifizetett méregdrága gépidő helyett sok személyi számítógépet kellene vásárolni és azon csinálni az adatbázist a levéltárban, azaz szoftver helyett sok hardverrel kell megoldani a problémát. A számítástechnika felhasználásának alapvető meg

nem értése mellett egy másfajta levéltárosi koncepció húzódott a háttérben. Nevezetesen az, hogy a levéltáros fő feladata a reá bízott anyag őrzése (ez extrém esetben azt is jelentheti, hogy ne adjuk oda a kutatónak), és a forrásokat először a legmagasabb tudományos szinten kell publikálni forráskiadványokban. Ezért a pénzügyi forrásokat inkább erre kellene fordítani, mint a gépi adatfeldolgozásra. A hamisan csengő „szakmaiság” álcája mögött megfogalmazott belső ellenállásban talán az irigység-féltékenység is tetten érhető nyomokban. Mindezt csak azért kell itt megemlíteni, mert az 1980-as, 1990-es években Borsának nagyon sok energiát kellett fordítania az ilyenfajta küzdelmekre, ami sokszor megkeserítette az életét (Levél a főosztályvezetőhöz, 1994. VIII. 21.). A levéltárügyben töltött egész élete során ezek voltak a legnehezebb pillanatok számára, hiszen a jelek szerint könnyebben viselte a levéltár párt alapszervezetétől érkező vissza-visszatérő támadásokat. Az 1956 szeptemberi és 1957-es párttámadások után az 1971-ben kezdődő ügye mögött a „levéltár technikai túlfejlesztése” című vád állt, amit a párttitkár, Kállay István kezdeményezett és a kulturális miniszterhelyettes személyes levéltári látogatásába torkollott. De ebből is jól jött ki Borsa, miután kiderült a vádak alaptalansága, a DF terve végül épp ennek a politikusnak az asztalán landolt. Már ismerte a projekt tervezőjét az alaptalan támadásból, így végül támogatta az előterjesztést.

Borsa emberi és szakmai nagyságát mi sem mutatja jobban, mint ennek, a számára rendkívül fontos DL-DF-projektnek a megvalósítása. Kevesen alkalmasak arra, hogy évtizedeken (majdnem fél évszázadon) keresztül küzdjenek az általuk megálmodott célért, úgy, hogy a menet közben kialakuló, de mégis világos és egységes koncepció egyes részeleit akkor valósítsák csak meg, amikor arra lehetőség adódik. Nem adják fel, mert tudják, hogy igazuk van, helyes és hasznos, amit tesznek, akkor is, ha a környezetükben ezt csak kevesen ismerik fel. Mekkora kitartás kell ahhoz, hogy a szakma érdekeiért – akár saját személyes szakmai előmenetelét háttérbe szorítva is – mindvégig kitartóan harcoljon? S az erős ellenszerek legfeljebb ideiglenesen csendesíthetik csak el, de meg nem törik.

Borsa az általa működtetett szakterületeket mindig át tudta adni a kijelölt fiataloknak. Így vettem át én is a feladatot 1994. december 1-jén Borsa Ivántól, aki után – a sors bizonyosan nem véletlen elrendelése szerint – éppen szinte napra pontosan 50 esztendővel születtem. Amikor úgy érezte, hogy még az adatbázisnál is fontosabb aktuális feladatot, a Zsigmondkori oklevéltárat kell utolsó éveiben menedzselnie, akkor már teljesen el tudta engedni a DL-DF-projektet, és ettől kezdve csak tanácsokat adott, sohasem mondta meg, mit *kell* csinálni. „Tedd legjobb belátásod szerint, én ebbe már nem akarok és nem tudok beleszólni” – mondta.

RESS IMRE

Borsa Iván a vezetőtársak koszorújában*

Borsa in the wreath of fellow leaders

This article is an edited and expanded version of the author's remarks at the roundtable discussion „Borsa as an archivist and colleague” at the 2017 Memorial Conference. It describes Borsa's relationship with Győző Ember, Antal Szedő and János Varga. The author's position as Director-General's Secretary has provided him with some very illuminating details, based on personal accounts of the people involved and the narratives of contemporaries.

Borsa Iván pályáját kísérő, teljesítményét befolyásoló történetek megértéséhez messzemenően figyelembe kell vennünk a korabeli levéltári közeg személyi adottságait és a tudománypolitikai irányítás feltételeinek változásait. Az összefüggések megvilágításához különösen fontosnak tartom annak az informális szakmai érdekközösségnek a jellegét bemutatni, amely közel három évtizeden át állott fenn egyfelől a minisztériumi felettes, majd a közvetlen munkatárs, a levéltári technikaért felelős helyettes Borsa Iván és a levéltári főigazgató Ember Győző között. Másfelől pedig hasznosnak látom annak viszonyának a jelentőségét megismertetni, amelyet levéltári főhatósági utódaival, előbb Szedő Antallal, majd Varga Jánossal ápolt, aki 1978-ban került az Országos Levéltár élére. Két maradandó művéhez, a Zsimondkori Oklevéltár újjáélesztéséhez és sikeres továbbviteléhez, valamint a Diplomatikai Fényképgyűjtemény létrehozásához, elektronikus feldolgozásának megalapozásához döntő fontosságú volt az említett két intézményvezetővel tudatosan kiépített kapcsolata. Erről azért bátorodom szólni, mert akkori levéltári beosztásomnál fogva többször is belesodródtam a két nagyszabású vállalkozás ügyintézésébe, s a három érintett személyes megnyilatkozásából és a kortársak elbeszéléseiből az előzményekről egészen az 1950-es évek elejéig nagyon tanulságos részletek jutottak a tudomásomra.

Az elmúlt század közepén a közel egyidejű vezetői pozícióba kerülésük óta Ember Győző és Borsa Iván között teljes volt a szakmai egyetértés, hogy a levéltári intézmények elsődleges feladata már nem a történeti feldolgozás, hanem a forrásanyag kutatói használatát biztosító sokoldalú

információs szolgáltatás, amelynek eszköze a különböző szintű levéltári segédletek készítése és a forráskiadás. Ennek a felfogásnak Borsa azzal adott külön nyomatékot, hogy aktív levéltári szolgálata alatt szándékosan nem törekedett történészi teljesítményt kívánó akadémiai tudományos fokozat szerzésére, bár folyamatosan kiemelt figyelmet szentelt a Mohács előtti gyűjtemény gyarapításának és feldolgozásának. Lényegében az azonos levéltárszemlélet és az egymást kölcsönösen respektáló szakmai munkamegosztás alakította ki közöttük az olykori összezőrdüléséktől ugyan nem mentes, de mégis évtizedeket átívelő, tartós bizalmi viszonyt. A korai közígazgatás történetére specializálódott Ember Győző a kezdetektől méltányolta és hasznosította fiatalabb pályatársa medievisztikai szakértelmét, míg a levéltári főhatósági pozíciójában Borsa Iván a regisztratúra-jellegű iratanyag országos levéltári nyilvántartását, leltározási módszerét fogadtatta el irányadónak az államosított megyei levéltárakban. A Zsimondkori oklevéltár munkálatainak elindítása is újabb együttműködési lehetőséget teremtett kettőjük számára. Többek közbenjárására, főként Lederer Emma kitartó agitálására az első öt éves tervbe felvett forráskiadás pénzügyi fedezetét és lebonyolítását a már átszervezett Akadémia telepítette az Országos Levéltárba és gondoskodott a hosszabbtávú finanszírozásról. A kiadást az első öt éves terv végére éppúgy be akartak fejezni, mint a bécsi levéltárak teljes Hungarica anyagának mikrofilmezését. A szükséges politikai védernyőt ekkor már Andics Erzsébet vette kézbe, s adott felhatalmazást Ember Győzőnek két 1945-ben állásvesztésre ítélt, egzisztenciális bizonytalanságban élő középkorász megbízására. A szerteágazó feladatot elsődlegesen az egyetemről eltávolított, megelőzően már kiterjedt előmunkálatokat végzett Mályusz Elemérre szabták, akinek az évek során időnként a levéltáros Fekete Nagy Antal nyújtott segítséget. A tájékozatlan levéltári pártszervezet viszont többször kifogásolta szerződéses alkalmazásukat az Országos Levéltárban, s megbélyegezte az intézmény vezetőjét,

* Az emlékkonferencián Gecsényi Lajos (MOL ny. főigazgató), és Soós László (MOL ny. főosztályvezető) társaságában „Borsa mint levéltárvezető és kolléga” c. kerekasztal beszélgetésen elhangzott hozzászólásaim szerkesztett, kiegészített változata. – Felhasznált irodalom: *Borsa Iván: Emlékezések: 60 év levéltárban. Levéltári Közlemények*, 71. (2000); *Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története*. Bp. 2006.

– vádként szemére vetve állítólagos hátsó szándékát, – hogy „a korábbi rendszer reakciós történéseinek átmentésére” törekszik. Ezt a hosszú távon érvényesülő szellemiséget, a párton kívüli levéltári vezetők iránti permanens bizalmatlanságot, a helyi pártszervezetet főként altisztekből felépítő, s azt átmeneti kényszernyugdíjazásáig párttitkárként irányító Elekes Lajos alapozta meg, aki az akadémiai Andics-csoport tudománypolitikai riválisának számító Gerő Ernőhöz és feleségéhez, G. Fazekas Erzsébethez igazodva sikertelenül törekedett az Országos Levéltár főigazgatói posztjának megszerzésére. A helyi pártszerv ideológiai kifogásai az Oklevéltár munkatársai ellen az évtized közepére gyakorlatilag aktualitásukat veszítették, hiszen Mályusz Elemér 1954-ben történt alkalmazása az Akadémia Történettudományi Intézetében, s Fekete Nagy Antal 1957. évi visszavétele az Országos Levéltárba nyilvánvaló rehabilitációt jelentett. Ennek ellenére a már elkészült második kötet kiadása évekre elhúzódott, amely végül Ember Győző akadémiai kiadványbizottsági tagságából eredően – továbbá Borsa Iván pótlólagos lektori véleménye és a mutatókészítésben való aktív közreműködése révén – már csak az ötvenes évek második felében látott napvilágot. Noha az akadémiai célfinanszírozás terhére ekkor már többen is bekapcsolódhattak a kiadás előkészítésének egyes fázisaiba, a munkálatok két kulcsembereinek kutatói ill. levéltárosi státuszba vétele, egyáltalán nem helyezte biztos alapra a vállalkozás folytatását, hiszen azt sem az Intézet, sem a Levéltár hivatalosan nem iktatta munkatervébe. A hatvanas években, mivel az érintettek megélhetését már nem kizárólag az oklevéltári munkák fedezték, egyre zsugorodó céltámogatással és csökkenő intenzitással készült a harmadik kötet, amellyel az akkor már számos feladattal elhalmozott Mályusz Elemér az évtized végétől, Fekete Nagy Antal elhunytát követően gyakorlatilag egyedül maradt. A két gondozó intézmény a hirtelen elrendelt rendszerlegitimáló történelmi évforduló, Dózsa György félszázados születésének 1972. évi méltó megünneplését favorizálta, amelyhez kifejezetten kapóra jött, hogy a korábban mellőzött Fekete Nagy Antal több évtizedes feltehető munkával összegyűjtötte kiadásra a magyarországi parasztháború okmánytárát. A kéziratos hagyatékában maradt forrásgyűjteményt az Intézet és a Levéltár munkatársai paritásos alapon rohammunkával készítették elő kiadásra. A lektorálást az Intézet részéről a korábbi levéltáros, Szűcs Jenő végezte, míg a levéltári főigazgató ezt a felelősségteljes feladatot természetesen a feltétlen bizalmát élvező medievista helyettesére bízta. A kézírral Borsa két hétre vidéki magányba vonult és nagyon alapos munkát végzett. A lektori véleményével vívta meg ugyanis első nagy párviadalát Érszegi Gézával, a kötet levéltári munkatársával, aki mint a Diplomatikai Levéltár ifjú referense hivatalba lépése óta ellenezte Borsának a Gyűjtemény feldolgozásáról felmerült minden elképzelését. A szerkesztők és lektorok végül úgy összekulönböztek, hogy Benda Kálmán és Sashegyi Oszkár személyében békéltető biztosokat kellett kirendelni, s így az évfordulónak szánt okmánytár csak 1979-ben, majd hét év elteltével jelent meg.

Az intézményvezetés energiáit a fentihez hasonló új és régi ügyek egész sora kötötte le, s így az 1971-ben induló negyedik öt éves tervidőszakban az Országos Levéltárba telepített

számos forráskiadványra előirányzott pénzügyi keretek felhasználásáról és évi ütemezéséről az operatív egyeztetés egy szinttel lejjebb került, s az teljesen a főigazgatói titkárság új vezetőjére, Szilágyi Gáborra hárult. A támogatott kutatások adminisztratív teendőinek elsajátítása végett, mint betanítandó munkatársától tőlem is megkívánta a megbeszéléseken való részvételt, s az ismerkedést az intézeti, egyetemi és a levéltári témafelelősökkel. Az Akadémia szakmai alapon, de egzisztenciális ellátási okokból is dotált egész sor forráskiadásának a gazdái – Benda Kálmán kivételével – többnyire nehéz embernek számítottak. Közöttük ekkor már nemcsak korábban félreállított, sértett tudós szakemberek, hanem az új rend olyan különleges státuszú hajótöröttei is megtalálhatóak voltak, mint Rákosi Mátyás levéltárba száműzött sógornője, Bíróné Mickun Nyina. A Zsigmondkori Oklevéltár ügyében történt megkereséskor Mályusz Elemér nagyon is érzékeltette neheztelését, hogy szakmai kompetencia és döntéshozatali felhatalmazás híján velünk nincs lehetősége a kiadás megoldásra váró érdemi problémáinak megtárgyalására, s panaszkodott az Oklevéltár iránti teljes levéltári közömbösségre. A nyugdíjas foglalkoztatás létesítésének időrabló körülményeire hivatkozva azt az ajánlatot is inkább sértésnek vette, hogy a kiadvány évi szerény dotációját, amely 6–8 ezer forint, körülbelül egy korabeli kezdő levéltáros negyedévi fizetésének megfelelő összeg lehetett, folyamatosan végzett munkájának honorálására saját maga vegye igénybe. Végül a céltámogatás felhasználása mégis ezen a módon történt a teljes öt éves periódusban. Mályusz tanítványa és oklevéltári munkáinak korábbi alkalmankénti segítője, Muzsnai Lászlóné kolléganőnk bölcs tanácsára ugyanis valóban eredményesebbnek bizonyult erről Mályusz feleségével, a levéltárban sokat szorgoskodó színház- és cenzúratörténésszel, M. Császár Edittel konzultálni, aki később minden évben készséggel vállalta a férjével való a szerződés kötés adminisztratív bonyolítását. E történettel csak azt kívántam érzékeltetni, hogy az 1970-es évek elején már és még Borsa sem mutatott különösebb érdeklődést az Oklevéltár iránt, hanem sokkal inkább a Diplomatikai Fényképgyűjtemény létrehozásához hasznosította Mályusz tekintélyét és tanácsait.

Mielőtt a két vállalkozás összefüggéseinek részletes tárgyalásába bocsátkoznék, szükségesnek tartom áttekinteni, hogyan alakultak Borsa intézményi, személyi és informális lehetőségei a Levéltárat érintő szakmai és tudományos döntések befolyásolására. Az ötvenes évek elejétől mind a levéltári főhatóság, mind az Országos Levéltár vezetője egyaránt érdekelt volt a helyi pártaktívák szakmai munkát és az értékes munkatársak egzisztenciáját hátrányosan érintő politikai-ideológiai beavatkozásainak a kivédésében. Mozgásterük alakulását kedvezően befolyásolta az a sajátos személyi konstrukció, hogy egy ideig mind a két helyen egyszerre ugyanaz személy, mint párttagsággal bíró vezetőhelyettes ellenőrizte őket és nyújtott nekik esetenként oltalmat az alkalmatlankodó lokális pártbefolyás semlegesítésére. Ezt a hatalmi pozíciót a szakmai körökben ma már alig ismert Szedő Antal töltötte be, aki mint szolnoki levéltáros egy vörös sarok berendezésével elsőként hasznosította a levéltári forrásokat a munkásmozgalom történetének népszerűsítésére, amit előbb országos levéltári

osztályvezetői, majd 1952-ben főigazgató-helyettesi kinevezéssel jutalmaztak. 1955-től viszont egyidejűleg már Borsa Ivánnak is helyettese lett a Levéltárak Országos Központjában, abban a vári épületben egyébként, ahol később a szolgálati lakása is volt. Az 1950-es évek három levéltári felső vezetőjének emberi viszonyulása, mentalitása és szakmai habitusa lényegében egyetemi tanulmányaik közös szellemiségéből fakadt, hiszen mindannyian kivételes körülmények között jól felkészített, a tudományos karriert ambicionáló Eötvös Collegium neveltjei voltak. De a levéltári főigazgató és akkori helyettese kapcsolatában nem lebecsülhető szubjektív mozzanatként érvényesült az azonos szociális származás, a közös néptanítói szülői háttér és a mindkettőjüket ért családi sorscsapások hatása, amelynek folytán a félárva Ember és a korán elhalt szülők nélkül felnövő Szedő különös empátiával és kölcsönös megértéssel viszonyult egymáshoz. Emellett még összekötötte őket egy akkoriban takargatni illő, közös ifjúkori vétek, gróf Teleki Pál kollégiumi kurátor közvetítésével arisztokrata családoknál vállalt házi tanítóskodás. Ember a Vas megyei Rum községhez közeli kastélyban töltött tanév alatt egyetemi tanulmányainak költségeire gyűjtött, míg Szedő számára ez az elfoglaltság közel egy évtizeden át a tényleges megélhetést jelentette. A kollégiumi grófi pártfogó által ösztönzésül megcsillantott bónuszt, a befolyásos arisztokrata család állásszerző támogatását Embernek nem kellett igénybe vennie. Szedő viszont élethossziglan nehezményezte, hogy a tiszaroffi kúria urai, akik között megyei főispán is volt, közel tíz évi házi-tanítói szolgálat után Szolnokon csupán a vármegyei irodaigazgatóságra protezsztáltak be. A remélt vármegyei levéltárnoki posztot 1945 után nyerte csak el a kommunista főispántól. A későbbi hivatali szakmai érvényesüléshez viszont mindkettőjüknek sokkal hasznosabbnak bizonyult, hogy a tanítványokkal elköltött családi vacsora alatt és után naponta vehettek részt a francia és/vagy német nevelő/nő által moderált társalgásban. A hosszú ideig nevelősködő Szedő emellett több alkalommal kísérhette tanítványait olasz, francia és német nyelvgyakorló, ismeretszerző utakra, s késői levéltárosi pályakezdésének hátrányait éppen sokoldalú idegen nyelvtudása kompenzálta. Erről tanúskodott szakirodalmi munkássága, amely jórészt recenziókból, külföldön tartott referátumokból és a nemzetközi levéltári rendezvényekről szóló beszámolókból állt. Korántsem csupán a Levéltárak Országos Központja által magyarul megjelentetett szovjet levéltárelméleti, módszertani munkákról (Mityajev, Belov stb.) közölt a korszellemhez igazodó lendületes ismertetőket, hanem meglepő módon mennyiségileg sokkal nagyobb arányban szemlélte előszeretettel a nyugati szakfolyóiratokból azokat a cikkeket, amelyek mindenben igazolták két vezetőtársa hazai körökben még erősen vitatott „levéltározó, segédletkészítő, információszolgáltató levéltár” koncepcióját. A levéltárosi hivatás alapkérdésében való azonosulásának egyenes következménye, hogy előbb támogatója és tevékeny részese, majd elkötelezett folytatója lett Borsa Iván kezdeményezésének, a magyar levéltárügy nemzetközi szakmai integrációjának. A sikeres nyitányra 1956 szeptemberében került sor Firenzében, a Nemzetközi Levéltári Tanács kongresszusán, ahol mindhárman önálló referátummal, teljes egyetértésben léptek fel.

Az 1956-os forradalmat követő személycseré, Szedő Antal kinevezése levéltári főhatóság élére, természetesen megbonthatta ezt személyi harmóniát. A leváltását visszaemlékezése szerint Borsa főként azért élte meg sérelemként, mert közel egy évtizedig távol tartották a nemzetközi levéltári szervezetektől, s emiatt egy ideig – kimondatlanul is – érezhetően neheztelt hivatali utódára. Kétségtelen, hogy az 1960-as években túlnyomó részt a párt bizalmát élvező Szedő volt jelen minden nemzetközi levéltári rendezvényen, s így az átszervezéssel járó személyi változás politikaelméleti definícióját tekintve nyilvánvalóan kommunista restaurációnak számított. Az eredeti Borsa-koncepció, a magyar levéltárügy nemzetközi integrációja viszont szakmailag nem szenvedett csorbát, mert utóda külföldön végül is a levéltári szempontokat eredményesen képviselő, értékes emberi-szakmai kapcsolatokat létesítő, megnyerő személyiségnek bizonyult. Elfogadottságának egyik késői bizonyítéka, hogy az 1980-as évek elején már elhunytát követően, az egyik bécsi levéltáros dinasztia sarja, atyjának, az Osztrák Állami Levéltár korábbi főigazgatójának véleménye alapján elismerő értékítéletet mondott Szedőről s szinte büszkélkedett, hogy diákként ő is többször találkozott a nagy magyar levéltárossal nemzetközi levéltári eseményeken és kölcsönös családi vizitek során. De azért kajánul emlegette kitapasztalt emberi gyengéjét, hogy „Szedő Toni Batschi”, a szellemes *sármör* és a nagy *gourmand*, egy budapesti családi kirándulás előkészületei során a hatvanas években azzal okozott fejtörést a Mikoletzky-familiában, hogy nem a szocialista hiánygazdaság keresett nyugati divatmárkái, nylon harisnya vagy orkán kabát közül választott ajándékot, hanem ingyen-csészt, békacombot kért bécsi látogatóitól.

E szubjektív kitérő után visszatérve a leporolandó régi levéltári dolgok lényegére, mindenképpen szükséges érinteni a levéltárügyet felügyelő Szedő minisztériumi osztályvezetői befolyását Borsa további sorsa és hivatali előmenetele alakulásában. Ezzel kapcsolatban nyugdíjazása utáni, szerencsétlen vári balesetét követő gyors elhalálozásakor Ember megrendülten, hosszasan monologizálva életéről és pályájáról valami olyan megjegyzést is elejtett, hogy az elhunyt-nak talán még Borsa is bizonyos hálával tartozik. Azt nem részletezte, mire gondolt, s a kegyeleti légkörben senki sem tartotta illőnek, hogy visszakérdezzen a diszkrét utalás tartalmára. A pozitív nemzetközi szerepét – legalább részben – azóta maga Borsa is elismerte visszaemlékezésének későbbi fejezetében, kiemelve, hogy a nevezetes washingtoni levéltári kongresszuson távollétében éppen Szedő javaslatára került be 1967-ben a Levéltári Tanács Mikrofilmbizottságába, a sokirányú kibontakozását biztosító startpozícióba. A memoárjában viszont nincs szó a pályájának szerintem jelentősebb fordulatáról, az 1964. évi főigazgató-helyettesi előléptetésének körülményeiről. E vezetőváltás kapcsán Lakos János mutatott rá levéltártörténeti monográfiájában arra a kulcsfontosságú mozzanatra, hogy a két pártonkívüli vezetőhelyettes akkori országos levéltári kinevezését a helyi pártszervezet hatalmas ellenállásával, tiltakozásával szemben vitték keresztül. Bár az eredeti tervek szerint Lakos is részt vett volna e kerekasztal-beszélgetésen, sajnos tragikus halála miatt nincs már módunk ott állításának részleteiről megkérdezni, így emlékének

is adózva kísérlem meg a felvetett problémát röviden megvilágítani. Borsa főigazgató-helyettesi kinevezésének esélyét véleményem szerint alapvetően az a minisztériumi állásfoglalás teremtette meg, amely jóváhagyta Ember által a két kiválasztottjára kifundált, a helyettesiséget osztályvezetéssel kombináló új felsővezetői struktúra kialakítását. A speciális felkészültséget igénylő, tudományos és technikai tagolódású rendszer logikusan kizárta mind a helyettesi funkció politikai jellegének újraélesztését, amit Szedő gyakorolt az ötvenes években, mind a pártszervezet paritásos ambíciójának teljesülését, a helyettesi pozíciók legalább egyikének párttaggal való betöltését, ami a hatvanas évektől számított elérendő célnak. A helyi pártbefolyás kivédését szolgáló elmés konstrukció elfogadásához és sikeres működéséhez természetesen több tényező szerencsés összejárása kellett. Kedvezett az akkori vörös csillagállás. A vezetői ambíciókat kinyilvánító, összetételében átalakuló pártszervezet, amelynek kezdeti dominánsan altisztai rekrutációját fokozatosan értelmiségi, szakhivatalnoki jelleg váltotta és archivált káderek, elbocsátott légiosok megjelenése is színesítette, gyakorlatilag nem rendelkezett kompetens jelölttel a megcélzott posztra. Ezzel szemben Borsa szervező képessége, technikai újdonságokra való nyitottsága, Sashegyi rendezési, leltárkészítési tapasztalata, magyar és német filológiai, szakirodalmi tájékozottsága kikezdetlen volt. Az utóbbi emellett teljes mértékben bírta Szedő politikai feladatokkal megbízott helyettese, egykori egyetemi évfolyamtársa, Varga Sándorné rokonszenvét, amelyet a harmincas években alapozott meg humánus viselkedésével. A levéltári területre 1957-ben eredetileg rendcsinálásra kiküldött Vargáné, a nemzetközi tekintélyt élvező szovjet közgazdász, Varga Jenő sógornője, fokozatosan az emberi és szellemi értékek megóvását helyezte előtérbe, s így szívügye lett Borsa képességeihez méltó helyzetbe hozása is. A hatvanas évek közepétől lényegében a Levéltári Osztály politikai védnöksége alatt teljesedett ki a pártonkívüli vezetői trió eredményes szakmai tevékenysége, amellyel az Országos Levéltár kiérdemelte történetének egyetlen – a Diplomatikai Fényképgyűjtemény munkálatainak szabad utat nyitó – miniszterhelyettesi látogatását.

Borsa másfél évtizedes levéltárvezetői korszakának nagyobbik felét már gyakran testközelből követhettem az intézményi titkársági perspektívából a hivatali, testületi és informális szintereken, s közvetlenül is megtapasztaltam számos intézkedésének előnyeit, olykor viszont hátrányos következményeit. Hivatali ügyintézési gyakorlatában, különösen Ember távollétében főigazgató-helyettesi regnálása során minden fegyelmezettsége ellenére gyakran sugárzott belőle az öntudatos, duzzadó tettvágyból fakadó feszültség, amely az általa felépített technikai részleg zavartalan működtetéséhez túlságosan szűknek, ésszerűtlenül korlátozottnak érzett hatáskörét feszegette. Főként az egyre bővülő reprográfiai szolgáltatások teljesítésében okozott gyakori zavart, fennakadást, hogy Ember a végsőkéig ragaszkodott az évszázados levéltári hagyományhoz, a főigazgató legapróbb részletre kiterjedő ellenőrzését, egyszemélyi vezetését biztosító központi iktatáshoz. Elsősorban Borsa hosszú agitációjára és az ügyben általa mozgósított Levéltári Osztály intervenciójára került sor

az iktatás decentralizálására és bizonyos operatív hatásköröknek a helyettesekre-osztályvezetőkre való átruházására, amelynek módjáról és mértékéről Ember saját kezűleg készített előzetes tervezetet. Talán ellenérzései jelzésére választotta a főigazgató azt a különös eljárást, hogy az átszervezés jóváhagyására az évbúcsúztatóval egybekötve Szilveszter napján, 1971. december 31-én pénteken délután három órára hívta össze az osztályvezetői értekezletet. Elgondolásainak számos pontja még a szokatlan időpontban is hosszas vitát, korábban nem tapasztalt egységesen elutasító kritikát váltott ki. Vezetőtársai miatti csalódottságát csak a záróaktus miatti felháborodása múlta felül, mert a testület Benjáminja, a visszavonulásra készülő túlkoros KISZ titkár, a turkológus Vass Előd a főigazgatói reprezentáció exkluzív italából, a budafoki Cabinet Brandy-ből a szokásos egyszeri alkalom helyett többször is újra töltötte az évvégi koccintásra rendszerezett gyűszűnyi poharakat, eljárásza ezzel minden esélyét az ankarai egyetem magyar lektori pályázatához szükséges munkahelyi támogatásra. A felsőbbség kíváncsiához végül mindig lojálisan igazodó Ember Újév napján és a rákövetkező vasárnap elvégezte a tervezetén kívánt módosítások bizonyos hánnyadát és már az év első munkanapján bevezette a hamarosan kimúló új gazdasági mechanizmushoz igazodó hatásköri, ügyviteli és iratkezelési reformcsomagot. Borsa a nyugdíjba vonulásáig elégedetlen maradt a hatáskörét bővítő változtatások mértékével. A reprográfiai ügyekben való levelezés jogát ugyan megkapta, de a technikai fejlesztésekhez, beszerzésekhez nem nyert szabad kezet, s így nem szabadult meg az állam eszközeivel való jozefinista puritán takarékoskodás filières korlátaival. Ekkortól egyre gyakrabban alkalmazta azt a sajátos megkerülési technikát, hogy Ember távollétére időzítette annak erős fenntartásait, olykor szándékos akadékoskodásait előreláthatóan kiváltó, halasztást tűrő ügyeket, s azokban a saját vagy Sashegyi regnálása alatt intézkedett.

A főigazgató-helyettesek korlátozott hatásköre, a levéltári ügyvitelben változatlanul túlbuzgó írásbeliség és a legfőbb döntéshozó mentalitása ismeretében érthető meg valójában a vezetői hármasság Soós László kollégám által a kerekasztal-beszélgetésen külsőségeiben, lefolyásában részletesen ecsetelt mindennapi rituális ebédelésének jelentősége, amely véleményem szerint az intézmény legfontosabb informális döntésselőkészítő fórumának bizonyult. Ezt lényegében mindhármán így gondolták, s már előre tudatosan készültek fel az ebéd alatti munkamegbeszélésre. Számtalanszor tapasztaltam, hogy bizonyos tervek jóváhagyásán olykor napokig töprengő Ember végül az ebédnél a helyetteseivel folytatott ismételt konzultáció hatására hozta meg a döntését. A hosszú megfontolást, többszöri megbeszélést kívánó ügyek jelentős hányada Borsa tevékenységi köréből származott. Ezért az ebédelési rituálé elmaradhatatlan részét képezte, hogy a főigazgatóra várva a fél kettőre időzített indulás előtt már legalább 10–15 perccel tájékozódott az első emeleti Titkárságon az érdekeltségébe tartozó ügyek állásáról, majd a valamivel később érkező Sashegyivel egyeztetett a szóba hozandó dolgok sorrendiségéről és számáról. Ha ugyanis egyszerre túl sok problémával álltak volna elő, biztosak lehettek, hogy mindenre nemleges vagy halogató választ kapnak. A közös ebédelés az

Akadémia azóta megszűnt éttermében sokszor elhúzódott, rendszerint erősen túllépte a nyitvatartás idejét. A késlekedés csak fokozta a Levéltár ablakaiban türelmetlenkedő munkatársak izalmát, akik „kremlinológia” metodikájával a külső jelek alapján, – a Bécsi kapu térén való áthaladás üteméből, a megállások számából, a beszélgetések hosszából és a kísérő gesztikulációból – kíséreltek meg következtetni a vezetés belviszonyaira. A találgatásoknak tápot adott az étteremben közöttük zajló, olykor hangos eszmecsere híre. Egy ilyen alkalommal történt összetűzés után Borsa szívpanaszokkal került a Tétény úti (Szent Imre) kórházba, amelyet a tömegközlekedési rendszerben csak autóbusszal lehetett elérni. A takarékos Ember, akitől az 1973. évi olajválságot követő üzemanyag-racionalizálás során negyedévi költségterítéssel váltották meg a kisebb állami vezetők privilégiumát, a lakás és munkahely közötti szolgálati gépkocsi használatot, attól fogva gyalog tette meg a Moszkva- és a Bécsi kapu tér közötti távolságot, mert elvi és egészségi okból csak villamosbérletre költött. Így – a pótlólagos busz költséget is vállalva – a kórházi ágyán látogatta meg vezetőtársát, aki a felépülését követően a nyugdíjba vonulásáig tartó rövid periódusban az egészségét kímélve már nem ült le többé hármában közös munkaebédre.

A döntéselőkészítés mellett a főigazgatóval közel másfél évtizedes mindennapi együttlétének másik fő motívumát Borsa számára szakmai ellenfeleinek és kritikusaiknak semlegesítése képezte, akik közül néhányan kifejezetten Ember kedveltjei, feltétlen támogatói voltak. Az útjaik és elképzeléseik különösen Bekény Istvánnal többször is keresztezték egymást, aki előbb Ember titkára, a fővárosi levéltári kanyar után Borsa beosztottja, tudományos osztályvezetőjeként az Országos Levéltárban több mint negyedszázadon át állt a politikailag különösen kényes polgári kormányhatósági osztály élén. A személyes viszonyukat az osztályvezetői értekezlet mindenki által respektált szigorú ülésrendje jelképezte, ahol Borsa és Bekény közvetlenül a főigazgató jobbán és balján, mindig egymással szemben foglalt helyet. Általában soha semmiben nem értettek egyet, s rivalizáltak a főigazgató iránti lojalitás kinyilvánításában is. A partiumi gyökerű, Kolozsvárott francia-román szakon diplomázott gyakorló gimnáziumi tanár a magyar időben szervezte újjá Ugocsa vármegye levéltárát és a modern irattári rendszerek szakértőjének számított. Külföldi szakmai kapcsolatai Borsa nemzetközi levéltári tanácsai szilenciuma idején épültek ki a francia nyelvet illetően és Unesco tanácsadóként is működött egy frakción afrikai ország levéltárügyének megszervezésében. Érdeklődése a későbbiek során sem lépett túl a levéltár- és iratigazgatás szűk területén, s ez irányú munkásságának a terjedelmét messze felülmúlta szépirodalmi műfordítói teljesítménye. Így Borsával az ellentétei kevésbé eredhettek a nemzetközi érvényesülés miatti féltékenységből, hanem talán még a régebbi időkre nyúltak vissza. Minden esetre elsőik között tulajdonította a mikrofilmzés intenzív technikai fejlesztését és jelentős mennyiségi növelését megvalósító Borsának a magyar történelem forrásai mikrofilmen való kiadásának szándékát. Többek között ezért is maradt hamvába holt ötlet – a Levéltári Közleményekben közzétett, elméletileg ragyogó módszertani szaktanulmányok ellenére – a mikrofilmpublikáció

terve, mert a fizetőképes nyugati nemzetközi kutatói érdeklődés olyan modern tömegforrások megkönnyített elérhetőségére irányult, amelynek ily módon való kutatásra bocsátása Bekény elutasító reagálását váltotta ki. Bizonyára ennek hatása alatt mélyült el Borsában a permanens veszélyérzet, szakmai és vezetői befolyásának féltése, hogy szakszervezeti titkári tisztségéből eredően Bekény állandó tagként volt jelen az „üzemi többszögben”, a döntéshozatal elvi szintű, többnyire azért formális dolgozói ellenőrzését végző testületben. Az évtized fordulóján esedékes szakszervezeti tisztújítást használta fel a potenciális zavaró tényezőnek ítélt riválisa semlegesítésére, nyugtalanító testületi tagságának megszüntetésére, amikor Borsa népes osztálya egységesen megnyilvánuló választói akarata hiúsította meg Bekény újráválasztását, mivel egyedüli jelöltként sem kapta meg az ahhoz szükséges szavazatmennyiségét. Noha hosszú egyeztetések után nem egy új, körön kívüli személy, hanem ismét Ember egy másik volt titkára került kompromisszumos megoldásként a kérdéses szakszervezeti tisztségbe, a visszacsapás nem maradt el, de az már nem szakszervezeti szinten zajlott. A helyi pártszervezet hamarosan a legmagasabb fórumon kezdeményezett vizsgálatot Borsa állítólagos túlhatalmának korlátozására a technikai részlegek túlfejlesztése, a mikrofilmzés kockázatai és a párttagok vezetői érvényesülésének akadályozása miatt. A súlyos vádak ellenére az akció visszajára sült el, s Borsa végül megerősödve került ki a vizsgálati eljárásból. Az egy évvel korábbi, már lezárt levéltári feljelentés tapasztalatai is azt mutatták, hogy a pártközpont és a minisztérium illetékesei nem akartak nyilvános megrázkódtatást, a konfliktus csendes feloldására és a személyzeti status quo fenntartására törekedtek. Az Országos Levéltártól 1970-ben különváló Új Magyar Központi Levéltár vezetése körüli pozícióharcokban ugyanis a vesztesnek látszó személy vagy csoport kísérelte meg a levéltári főhatóság új vezetőjét, Varga Jánost és a levéltárügyért felelős miniszterhelyettest – két egykori évfolyamtársat az Eötvös Collegium leszálló ágából – azzal a leleplezéssel ellehetetleníteni, hogy a felszabadulás negyedszázados évfordulójára megjelent minisztériumi forráskiadvány szovjetellenes iratokat is tartalmaz. A „Sorsforduló” kötetét, amelyeket egy levéltári párttag és az érintett miniszterhelyettes (még vagy volt?) neje rendezett sajtó alá, visszavonták, de azért a jobb bécsi könyvesboltokban valutáért még tíz évvel később is árusították. A személyi konzekvenciáknak viszont még ennyi elmarasztaló jellege sem volt. A Szalay utcai ház hosszú szolgálatában megfáradt, örökös miniszterhelyettes a párt teljes bizalmáról tanúskodó fontosabb pozíciót kapott, a politikai felelősséget munkásmozgalmi múltjával Varga Sándorné viselte, míg Varga János karcoklásokkal maradt a helyén.

A két közeli levéltári pártvizsgálatban való közös érintettség nyilvánvalóan az egyik indikátora volt Borsa Iván és Varga János között a kölcsönös személyes szolidaritás kialakulásának és a két évtizedet átívelő, egyre mélyülő, több területet érintő szakmai együttműködésének. A második jobbagység magyarországi történetéről a marxista kánont megingató monográfiájához végzett anyaggyűjtése során Varga belülről ismerte meg az összes megyei levéltárát és minisztériumi pályakezdekésekor a régi gárda tapasztalatait hasznosítva

határozott programot kínált az átfogó feltárássra és az országos jelentőségű források egységes, kollektív publikálására. Az állami szorításból önállósult megyei intézmények új nemzedéke egyre kevésbé hajlott a jobbára csak feladatot és köttetséget nyújtó levéltári főhatósági tervekhez való csatlakozásra, hiszen azok minisztériumi vagy akadémiai finanszírozására alig volt kilátás, míg a bővülő megyei források már fedezték a regionális és helytörténeti feldolgozások rendszeres megjelenését. A levéltárügy tudományos információszolgáltatásának megújításához és Varga minisztériumi érdekérvényesítő képességének bizonyítására ezért égető szükség mutatkozott egy nagyszabású országos projektre. Ilyen tervvel akkoriban a Bécsikapu téren egyedül Borsa Iván rendelkezett, amikor az új technikai lehetőségekkel áramvonalasította Fejérpataky László 1910 óta megvalósításra váró elgondolását a történeti Magyarország területén található középkori

oklevelek kataszterének elkészítésére, az oklevélfényképek külön diplomatikai másolatgyűjteményben való felállítására és a fotografált oklevelek regesztázására. Az állam és a párt helyi tisztségviselője közötti béketeremtés olajágával érkező újdonsült miniszterhelyettes lenyűgözte a technikai műhelyek látványa, a középkori oklevelek helyszíni megtekintése és az egyik legnagyobb európai Diplomatai Fényképgyűjtemény ígérete. Pozitív véleménye Borsáról és a Levéltárról legfeljebb akkor változott volna, ha a szűk titkársági szobán keresztül a nehezen megközelíthető állandó kiállításra való átvonuláskor nem mellette landol, hanem teljes súlyával a lábára zuhan a kamarai vámnaplókban sorjázó marhák és más áruféleségek összegzésére használt, talán szovjet gyártmányú, órmótlan számológép. A szemtanú és szervező hitelességével állíthatom, hogy a közjáték nem Ember Győző elvetelt merényletkísérlete volt a Diplomatai Fényképgyűjtemény megakadályozására.

B. HALÁSZ ÉVA
Körös megye szolgabíróinak archontológiája
1348–1457

The archontology of the szolgabírák of Körös county

The present paper aims to fill in the missing archontology of the *szolgabírák* of Körös county before 1458, which is missing from the work of Pál Engel. The known charters of Körös county contain only rarely a list of *szolgabírák* and they are concentrated in the middle of the 14th century, therefore the author has chosen to present the data in the same way as in the county part of the late-medieval archontology, i.e. by presenting all the discovered data on *szolgabírák* in chronological order.

A magyar középkorkutatás évtizedeken átívelő, hatalmas vállalkozása volt a korszak világi archontológiájának elkészítése. 1997-ben látott napvilágot az 1301 és 1457 közötti esztendőök méltóságviselőinek listáit közreadó kétkötetes munka, Engel Pál tollából.¹ Ezt követte 2011-ben az 1000–1301 közötti időszakot feldolgozó kiadvány, melyet Zsoldos Attila jegyez.² Majd 2016-ban jelent meg C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor és Pálosfalvi Tamás közös munkája eredményeképpen az 1458 és 1526 közötti éveket lefedő archontológia első, a főpapok és bárók listáját közléte.³ 2017-ben ezt követte a megyei tisztségviselőket tartalmazó második kötet, ahol a szerzők listája W. Kovács Andrással bővült.⁴

Az Engel Pál nevéhez köthető archontológia óta eltelt időben született kutatások alapján azonban nyilvánvalóvá vált, hogy egy megye vagy földrajzi régió nemesi társadalmának kutatásában megkerülhetetlenek azok a személyek, akik a szolgabírói tisztséget töltötték be.⁵ Ezért az 1458–1526 közötti időszakot felölelő archontológia készítői úgy határoztak, hogy nem csak az ispánok és alispánok listáit adják közre, hanem a szolgabírókét is. Jelen írás Körös megye szolgabíróinak

1458 előtti, Engel Pál munkájából hiányzó archontológiáját kívánja pótolni.

Körös megye szolgabírói 1348-tól kezdve szerepelnek az oklevelekben, júniusban az ispán neve után csak *quatuor iudices nobilium*ként utalnak rájuk,⁶ augusztusban pedig már meg is nevezik őket. A 15. század elejéig jellemző módon csak a tisztségviselő keresztnévét, illetve ragadványnevét és/vagy apja keresztnévét rögzítették az oklevelekben, így családhoz vagy nemzetséghez kötésük meglehetősen nehéz. A párhuzamok alapján azonban joggal tételezhetjük fel, hogy többségükben ekkor is a közép- és kisnemesség soraiból kerültek ki a tisztség viselői. A származási helyükre utaló „*de*+helységnév” összetétel a 15. század első évtizedének a végén jelenik meg a forrásokban, innentől már bizonyosan tudható, hogy nemesség fenti rétegeibe tartoztak, többségük várnemesi kötődése is ismert. Általában négy szolgabíró egyidejű tisztségviselésével találkozunk. Ez alól a legfeltűnőbb kivételt az 1350-es évek jelentik, amikor rendre kettő, illetve három szolgabíró bukkan fel egyidőben a forrásokban. A megye életére és működésére ebből az évtizedből feltűnően kevés forrásunk van, így ma már eldönthetetlen, hogy ebben az időszakban valóban nem négyen voltak a szolgabírók, vagy a véletlennek köszönhetően a ránk maradt oklevelek mind átmentileg (pl. az egyik szolgabíró halála okán) „létszámhiányos” időszakban keltek. A szolgabírók az 1348–1354, 1360–61 közötti években, valamint 1366-ban *comes* címmel szerepelnek az oklevelekben, ezt nem jeleztem külön minden esetben.

Körös megye ismert oklevelei csak ritkán tartalmaznak szolgabíró-névsort és azok is a 14. század közepén koncentrálódnak, ezért az adatok közléséhez a későközépkori

1 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár–Kronológiák, adattárak 5.)

2 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (História Könyvtár–Kronológiák, adattárak 11.)

3 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak)

4 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017. (Magyar Történelmi Emlékek–Adattárak)

5 A korábbi szakirodalom rövid összefoglalásával lásd legutóbb: Kádas István: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). Bp. 2020. 11–12.

6 Anjou-kori oklevéltár XXXII (1348) Szerk. Sebők Ferenc. Bp.–Szeged 2015. 349. szám

archontológia megyei részénél alkalmazott módszert, vagyis az általam feltárt összes, a szolgabírókra vonatkozó adat időrendbe szedett közlését választottam. A névalakokat egységesítettem, az eltéréseket lábjegyzetben jelzem. Dőlten szedve olvashatóak a ragadványnevek. Szögletes zárójelben szerepelnek a kikövetkeztethető vagy más forrásokból tudható adatok. Amennyiben ismert, minden esetben feltüntettem az apa, és néhány esetben a nagyapa keresztnévét is. Mecsenice Ádám mester szolgabírói hivatala mellett egyúttal a megye jegyzője is volt, de *notariusi* tisztsége csak akkor szerepel, ha az adott forrásban is olvasható. Az archontológia adatokat két oszlopba szedve közlöm, először a forrásban szereplő szolgabíró(k) neve(i) áll(nak), majd ezt követi a forrás kelte és jelzete.

Rövidítések

Anjou-oklt. = Anjou-kori oklevéltár I–. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Gécz Lajos – B. Halász Éva – Köfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó Éva. Bp.–Szeged, 1990–. CD = Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. I–XVIII. Ed. Marko Kostrenčić–T. Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1990.

Engel, Archontológia = Engel Pál, Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár–Kronológiák, adattárak 5.)

Erdődy D = AT-ÖStA-HHStA-Erdődy = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Urkundenreihen

Erdődy = B. Halász Éva–Piti Ferenc: Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387. Bp.–Szeged 2019.

HU-MNL-OL-DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

HU-MNL-OL-DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Mályusz E., Pálos kolostorok = *Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban: első közlemény. Levéltári Közlemények 3. (1925) 100–191.; második közlemény. Levéltári Közlemények 5. (1927) 136–209.; harmadik közlemény. Levéltári Közlemények 6. (1928) 87–203.; negyedik közlemény. Levéltári Közlemények 7. (1929) 278–311.; ötödik közlemény. Levéltári Közlemények 8. (1930) 65–111.; hatodik közlemény. Levéltári Közlemények 9. (1931) 284–315.; hetedik közlemény. Levéltári Közlemények 10. (1932) 92–123.; nyolcadik közlemény. Levéltári Közlemények 10. (1932) 256–286.; kilencedik közlemény. Levéltári Közlemények 11. (1933) 58–92.; tizedik közlemény. Levéltári Közlemények 12. (1934) 115–154.; tizenegyedik közlemény. Levéltári Közlemények 13. (1935) 233–265.*

Pálosfalvi = Pálosfalvi Tamás: The Noble Elit in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. Bp. 2014. (Monumenta Hungariae Historica)

Tkalčić, Mon. civ. Zagr. = Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabie, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. I–XIV. Ed. Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae 1889–1932.

ZsO. = Zsigmondkori oklevéltár. I–XIII. (1387–1426) Bp. 1951–2017. Összeállította: Mályusz Elemér Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 41., 43., 49., 52. és 55.)

Dénes fia Péter

Miklós fia László

Jakab fia Miklós

György fia András

1348. VIII. 26. (Anjou-oklt. XXXII. 561. sz.)

1348. IX. 30. (Anjou-oklt. XXXII. 629. sz.)

1349. III. 23. (Anjou-oklt. XXXI-II. 222. sz.)

1349. XI. 2. (Anjou-oklt. XXXIII. 823. sz.)

Porog fia Péter

Béla Benedek

Jakou fia Blagona

János fia András

1350. II. 24. (Anjou-oklt. XXXIV. 174. sz.)

Kozma fia Dénes

Márk fia Bertalan

István fia István

1351. XI. 14. (Anjou-oklt. XXV. 720. sz.)

Kozma fia Dénes

Antal fia György

1354. III. 30. (Anjou-oklt. XXXVIII. 169. sz.)

Petres fia Péter

Péter fia Pál⁷

László fia Jakab

1358. VI. 26. (Anjou-oklt. XLII. 683. és 684. sz.)⁸

Petres fia Péter

Péter fia *Botos* (*Buthus*)

Pál

1360. III. 3. (Anjou-oklt. XLIV. 137. sz.)

Petres fia Péter

1360. V. 27. (Anjou-oklt. XLIV. 509. sz.)

⁷ Az oklevél Pál esetében nem említi a Botos melléknevet, de minden bizonnyal azonos a két személy.

⁸ László fia Jakab csak az Anjou-oklt. XLII. 684. számban szerepel.

Illés fia Jaksa Péter fia Pál ⁹	1361. VII. 6. (HU-MNL-OL-DL 100087.)
Bexa fia Egyed	1361. IX. 14. (HU-MNL-OL-DL 103310.)
Bexa fia Egyed Illés fia Balázs Pósa fia Aladár ¹⁰ László fia István	1364. VI. 2. (Anjou-oklt. XLVIII. 435. sz.) 1364. X. 14. (Anjou-oklt. XLVIII. 833. sz.) 1364. X. 15. (Anjou-oklt. XLVIII. 836. sz.)
Bexa fia Egyed Illés fia Balázs Pósa fia Aladár László fia István	1365. X. 6. (Anjou-oklt. XLIX. és 461. sz.) ¹¹
Illés fia Balázs	1366. VI. 9. (Anjou-oklt. L. 456. sz.)
Illés fia Balázs Pósa fia Aladár Bexa fia Egyed László fia István	1367. V. 3. (HU-MNL-OL-DL 33665. és HU-MNL-OL-DF 230509.)
Miklós fia Péter [Mecsenicei] [Ádám] deák ¹²	1369. VI. 27. (CD XIV. 199–202.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák <i>notarius</i>	1369. VIII. 22. (HU-MNL-OL-DF 218574.)
Miklós fia Péter	1370. III. 26. (HU-MNL-OL-DL 5832.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák Péter fia <i>Botos</i> (<i>Bothos</i>) Pál	1370. VI. 4. (CD XIV. 262–267.)

9 Valószínűleg azonosítható Botos Pállal.

10 Az ebben az évben kelt oklevelek regesztáiban Lászlónak írják, ugyanakkor az oklevelekben Aladárként szerepel.

11 A 461. regesztában csak Bexa fia Egyed és László fia István szolgabírók szerepelnek a körösi *comes* kiküldöttjeként.

12 DF 230529. Az oklevél sérülése miatt Ádám deák nevéből csak a *litteratus* szó olvasható. Azonban mivel ebben az időben csak ő volt deák a körösi szolgabírók közül, ezért minden kétséget kizáróan ő szerepelt báni kiküldöttként a június 3-án zajlott birtokosztály során. Ádám deák azonosítására és leszármazottaira lásd: Pálosfalvi, 298.

Péter fia <i>Botos</i> (<i>Bothus</i>) Pál Domonkos fia Miklós	1370. IX. 15. (CD XIV. 287–289.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák ¹³	1371. VI. 25. után ¹⁴ (HU-MNL-OL-DF 218576.)
Miklós fia Péter	1372. III. 9. (HU-MNL-OL-DL 106927.)
[Mecsenicei] Ádám deák Miklós fia Péter Domonkos fia Miklós	1373. VI. 14. (CD XIV. 529–530.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák	1374. IV. 25. (HU-MNL-OL-DL 103336.) ¹⁵
[Mecsenicei] Ádám mr. deák <i>notarius</i>	1376. XII. 1. (HU-MNL-OL-DL 103342.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák Domonkos fia Miklós	1377. II. 21. (CD XV. 256–260.)
[Mecsenicei] Ádám mr. <i>notarius</i>	1377. III. 17. (HU-MNL-OL-DF 248659.)
Miklós fia Péter	1377. VII. 14. (HU-MNL-OL-DL 103345.) 1377. IX. 1. (HU-MNL-OL-DL 103346.)
Miklós fia Péter Domonkos fia Miklós	1377. IX. 30. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 263.) 1378. VI. 1. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 271.)
[Mecsenicei] Ádám mr. deák	1378. X. 12. (CD XV. 406–407.) 1379. VI. 24. körül (HU-MNL-OL-DL 106926.) ¹⁶ 1379. VIII. 5. (HU-MNL-OL-DF 256612.)

13 Együttal Raholcai Ugrin ispán alispánja (vö: Engel, Archontológia I. 254.)

14 Az oklevél a *datationál* csonkult, csak annyi látszik, hogy azt Jakab apostol ünnepe után állították ki.

15 Az oklevél jobb alsó sarka sérült, nem látszik, hogy pontosan melyik *ferian* kelt. A hungaricana.hu adatbázisban április 25-i dátummal szerepel, de emellett április 26., 27., 28. és május 1. is szóba jöhet keletként.

16 Az oklevél dátuma csonka, hátlapjára 1370-es dátumot jegyzett fel egy későbbi kéz, amit Csirke Péter körösi ispán és a szolgabírók neve alapján helytállónak lehet tartani. A napi dátumot a hungaricana.hu adatbázisa július 1-re teszi, azonban csak annyi olvasható, hogy az oklevél Keresztelő Szent János ünnepe környékén kelt.

Miklós fia Péter	1379. IX. 7. (HU-MNL-OL-DL 34294.)
Domonkos fia Miklós	1380. IV. 17. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 281. 281–282., 283–284.) 1381. VIII. 8. (CD. XVI. 205–207.)
Péter fia Miklós	1382. III. 19. (HU-MNL-OL-DF 230801.) ¹⁷ 1382. V. 7. (HU-MNL-OL-DL 42230.)
[Mecsenice] Ádám mr. deák	1383. V. 7. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 298.)
Péter fia Dénes Gergely fia Péter ¹⁸	1386. III. 15. (HU-MNL-OL-DF 282352.)
Benedek deák	1390. I. 26. (HU-MNL-OL-DL 106937.)
Gergely fia Péter ¹⁹	1390. XI. 13. (CD XVII. 317–318.)
Péter fia Miklós	1391. XII. 9. (HU-MNL-OL-DF 218608.)
Horzovai András fia János	1394. VI. 8. (HU-MNL-OL-DF 219405.) 1396. I. 21. (CD XVIII. 83–84.) 1396. X. 9. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 372.) 1397. I. 17. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 385.) 1397. I. 18. (Tkalčić, Mon. civ. Zagr. I. 386.) 1397. VIII. 10. (HU-MNL-OL-DL 101938.)

17 Az oklevél csonka, a hiány a kezdősorokat érinti. Annyi látszik, hogy az abban foglalt eltiltás elvégzésére kiküldött szolgabíró vagy a kiküldött szolgabírók egyike Péter fia volt, így személyének azonosítása Péter fia Miklós-sal kétségtelen. Az oklevelet kiadó megye azonosítását a Körös kelet hely teszi bizonyossá.

18 A szolgabírók saját nevükben kelt kiadványa. Az oklevél nem olvasható éves dátum, azonban két ok miatt is jogosan tehető fel, hogy 1386-ban kelt. Egyrészt az abban foglalt eskütételt olyan hatalmaskodás miatt rendelték el, ami az 1385. október 6-án történt. Másrészt pedig az ispáni hivatal ebben az évben üresedésben volt (Engel, Archontológia I. 254.) és a megye szolgabírói önállóan a 14. században az ispáni tisztség betöltetlensége idején adtak ki oklevelet közösen.

19 Saját kiadványában nem tüntette fel azt, hogy melyik megye szolgabírói tisztségét viselte, azonban korábbi említései alapján igen valószínű, hogy Körös megyében működött.

Miklós fia Péter	1400. I. 15. (HU-MNL-OL-DF 230812.)
Voyk nb. Domonkos fia István	1400. X. 14. (ZsO. II/1. 554. sz.) 1401. III. 14. (ZsO. II/1. 931. sz.) 1402. V. 11. (HU-MNL-OL-DL 101948.)
Horzovai András fia János	1405. II. 18. (HU-MNL-OL-DF 230845.) 1406. VI. 13. (Mályusz E., Pálos kolostorok, 3. közl. 42. sz.)
Voyk nb. Domonkos fia	406. VI. 24. (ZsO. II/1. 4831. sz.) 1406. VIII. 2. (Mályusz E., Pálos kolostorok, 7. közl. 96–97.)
Butkaföldi János fia Jakab	1406. VIII. 8. (ZsO. II/1. 4931. sz.)
Punek fia János	1406. VIII. 18. (ZsO. II/1. 4937. sz.)
Butkaföldi János fia Jakab Voyk nb. Domonkos fia István	1407. III. 9. (ZsO. II/2. 5354. sz.)
Kamarjai Péter fia Jakab deák ²⁰	1407. III. 19. (HU-MNL-OL-DL 103415.) 1407. XII. 12. (ZsO. II/2. 5838. sz.)
Kamarjamelléki Mikecs fia András	1408. I. 22. (ZsO. II/2. 5920. sz.)
Velikamelléki <i>Gulynch</i> Péter fia István	1408. III. 18. (HU-MNL-OL-DF 230876.)
Kamarjamelléki Mikecs fia András	1408. V. 31. (ZsO. II/2. 6118. sz.) 1408. VI. 10. (ZsO. II/2. 6152. sz.) 1408. IX. 5. (HU-MNL-OL-DL 101974.) 1409. II. 13. (ZsO. II/2. 6586. sz.)
Velikamelléki <i>Gulynch</i> Péter fia István Punek fia János	1409. VI. 17. (ZsO. II/2. 6840. sz.)

20 A DL 66 075. jelzetű oklevél a Balassa család levéltára okleveleit közreadó kötetben 1360-as kelettel szerepel. Azonban Kamarjai Péter fia Jakab deák szolgabírósága alapján sokkal inkább a 15. század első felére keltezhető, de pontos dátuma nem állapítható meg. (Borsa Iván, A Balassa család levéltára 1193–1526. Bp. 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.)

Mindszenti Miklós fia
Tamás deák 1411. III. 11. (ZsO. III. 235. sz.)

Velikamelléki *Gulynch* Péter fia
István 1411. VII. 26. (HU-MNL-OL-DL 9807.)
1412. III. 6. (ZsO. III. 1827. sz.)

Kamarjamelléki Mikecs fia
András 1412. X. 15. (ZsO. III. 2796. sz.)

Mindszenti Miklós fia
Tamás deák 1413. I. 11. (ZsO. IV. 39. sz.)²¹
1413. I. 18. (ZsO. IV. 71. sz.)

Velikamelléki *Gulynch* Péter fia
István 1413. VIII. 4. (ZsO. IV. 950. sz.)

Kamarjamelléki Mikecs fia
András 1413. X. 15. (ZsO. IV. 1189. sz.)
1414. I. 19. (ZsO. IV. 1604. és 1605. sz.)

Kamarjamelléki Mikecs fia András
Velikamelléki *Gulynch* Péter fia
István 1414. II. 9. (ZsO. IV. 1662. sz.)
1414. II. 27. (ZsO. IV. 1729. sz.)
1414. III. 7. (Mályusz E., Pálos kolostorok 7. közl. 113–114.)

Klokocsovci Dénes fia
András 1415. III. 15. (Mályusz E., Pálos kolostorok, 7. közl. 115–116.)

Klokocsovci Dénes fia András
Palicsnai Jakab fia
István 1415. V. 22. (HU-MNL-OL-DL 43282.)

Márton fia János 1415. VI. 4. (ZsO. V. 821. sz.)

Palicsnai Jakab fia
István 1415. VII. 4. (ZsO. V. 822. sz.)
1416. IV. 10. (ZsO. V. 1762. sz.)

Konszkai István fia
Miklós 1416. VI. 17. (ZsO. V. 2026. sz.)
1416. VI. 19. (ZsO. V. 2039. sz.)
1416. VIII. 5. (ZsO. V. 2181. sz.)
1416. IX. 16. (HU-MNL-OL-DL 103470.)

Palicsnai Jakab fia
István 1416. X. 16. (ZsO. V. 2366. sz.)

Palicsnai Jakab fia István
Plavnicai István fia
Miklós 1417. VIII. 2. (ZsO. VI. 758. sz.)

Palicsnai Jakab fia
István 1417. VIII. 6. (ZsO. VI. 770. sz.)

Raveni *Kazmer* János fia
Mihály deák 1418. V. 7. (ZsO. VI. 1881. sz.)

Silinmelléki István fia
Jakab 1418. V. 23. (ZsO. VI. 1945. sz.)

Kamarjai Péter fia
Jakab deák 1418. V. 27. (ZsO. VI. 1956. sz.)
1418. VIII. 5. (ZsO. VI. 2222. sz.)

Silinmelléki István fia
Jakab 1418. VIII. 5. (ZsO. VI. 2223. sz.)

Cseberkovci Pál fia
Nagy István 1418. VIII. 28. (ZsO. VI. 2276. sz.)

Kamarjai Péter fia Jakab deák
Silinmelléki István fia
Jakab 1419. VIII. 29. (ZsO. VII. 915. sz.)

Raveni *Kazmer* János fia
Mihály deák 1419. XII. 15. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 115.)
1420. VIII. 23. (ZsO. VII. 2098. sz.)

Cseberkovci Pál fia
Nagy István 1421. III. 15. (ZsO. VIII. 295. sz.)

Velikamelléki Mikecs fia
Benedek 1422. VII. 3. (ZsO. IX. 757. sz.)

Korbovai Vid fia János 1423. V. 6. (ZsO. X. 541. sz.)
1423. V. 11. (ZsO. X. 587. sz.)

Kamarjai Jakab²²
Velikamelléki Mikecs fia
Benedek 1423. XI. 23. (ZsO. X. 1446. sz.)

Korbovai Vid fia János 1424. IV. 15. (ZsO. XI. 441. sz.)
1424. VI. 1. (ZsO. XI. 619. sz.)

²² Az oklevél csonka és vízfoltos. Az bizonyos, hogy az abban foglalt birtokosztály elvégzésére két szolgabíró küldtek ki (*duos ex nobis*), akik közül Velikamelléki Mikecs fia Benedek neve tisztán olvasható, de társa nevéből csak a Kamarja településnév őrződött meg. Mivel 1419-ből ismert Kamarjai Péter fia Jakab deák szolgabíró, feltehető, hogy 1423-ban is ő töltötte be ezt a tisztséget. Az oklevél datálásához lásd ZsO. X. 1446. szám.

²¹ Az oklevél csonkulása miatt csak a Tamás deák szavak olvashatóak.

Magalovci Ugrin fia János
deák 1424. VIII. 27. (ZsO. XI. 999. sz.)
1424. XI. 4. (ZsO. XI. 1229. sz.)
1424. XI. 25. (ZsO. XI. 1399. sz.)

Kristallóci Péter deák 1426. III. 12. (ZsO. XIII. 302. sz.)

Jarnai Miklós fia Pál deák
Wratiscinci János 1428. III. 19. (HU-MNL-OL-DL
43739.)

Martonovci Mihály fia
László 1428. III. 19. (HU-MNL-OL-DL
102036.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1428. V. 17. (Mályusz E., Pálos ko-
lostorok 3. közl. 120.)

Miletinci [Simon fia György] fia
Péter 1428. IX. 16. (HU-MNL-OL-DL
71700.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1428. I. 25. (HU-MNL-OL-DF
256705.)
1429. I. 22. (HU-MNL-OL-DL
106959.)
1429. (HU-MNL-OL-DL
103537.)²³
1430. II. 15. (Mályusz E., Pálos
kolostorok 9. közl. 59. és 60.)

Jarnai György fia János
Jarnai Miklós fia
Pál deák 1430. II. 15. (HU-MNL-OL-DL
35527.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1430. III. 10. (HU-MNL-OL-DL
35042.)

Jarnai Miklós fia Pál deák
Jarnai György fia János 1430. III. 10. (Mályusz E., Pálos
kolostorok 9. közl. 60. és 61.)
1430. III. 11. (HU-MNL-OL-DL
35044. és 38581.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1430. III. 11. (HU-MNL-OL-DL
35045. és 38582.)

Jarnai György fia János 1430. V. 3. (HU-MNL-OL-DL
43835.)
1430. (HU-MNL-OL-DL
103551.)²⁴

Korbovai Vid fia János 1430. VII. 28. (HU-MNL-OL-DL
103542.)²⁵

Korbovai Vid fia János
Magalovci Ugrin fia
János 1430. X. 13. (HU-MNL-OL-DL
43858.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1431. I. 25/VI. 29. (HU-MNL-OL-
DL 103554.)²⁶

Bliznafői Tamás fia Gergely deák
Jarnai Miklós fia
Pál deák 1433. V. 8. (HU-MNL-OL-DL
103560.)

Magalovci Ugrin fia
János 1433. VIII. 7. (Mályusz E., Pálos
kolostorok 3. közl. 125.)
1434. III. 20. (HU-MNL-OL-DL
103556.)
1434. V. 6. (HU-MNL-OL-DL
103567.)

Jarnai Miklós fia Pál deák
Bliznafői Tamás fia
Gergely deák 1434. VIII. 2. (HU-MNL-OL-DF
231137.)

Magalovci Ugrin fia János
Jarnai Miklós fia
Pál deák 1434. VIII. 11. (HU-MNL-OL-DL
44001.)

Jarnai Miklós fia
Pál deák 1434. IX. 9. (Mályusz E., Pálos
kolostorok 9. közl. 71.)

Magalovci Ugrin fia János
Jarnai Miklós fia Pál deák
Bliznafői Tamás fia
Gergely deák 1435. V. 6. (HU-MNL-OL-DF
231147.)

²⁴ Az oklevél csonka.

²⁵ Az oklevél csonkulása miatt a dátum csak töredékesen olvasható, azon-
ban a legvalószínűbb, hogy Szent Jakab apostol ünnepéhez datáltak.

²⁶ Az oklevél csonkulása miatt a dátumból csak Szent Pál neve látszik.
Mivel Szent Pál apostol két ünnepnapjához is szokás volt datálni, ezért az
oklevélnek két lehetséges dátuma van.

²³ Az oklevél csonka, dátuma nem állapítható meg.

Bliznafői Tamás fia Gergely deák Jarnai Miklós fia Pál deák	1435. V. 6. (HU-MNL-OL-DL 103560.)
Bojnikovci Bojnik fia Bertalan	1435. VIII. 5. (HU-MNL-OL-DL 100503., 106974. ²⁷ és 106965. ²⁸)
Cirkvenai Mikcses Miklós Doklinai Gál	1438. V. 10. (HU-MNL-OL-DF 286465.)
Mindszenti János fia Pál deák	1439. I. 23. (HU-MNL-OL-DL 106969.) 1439. X. 16. (Mályusz E., Pálos kolostorok 9. közl. 79.)
Doklinai Gál Kamarjai Mór fia Tamás	1440. I. 15. (HU-MNL-OL-DL 106971.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák	1441. X. 13. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 129.)
Doklinai Gál Kamarjai ²⁹ Mór [fia] Tamás	1442. X. 12. (HU-MNL-OL-DL 74495.)
Korbovai Vid fia János	1443. VII. 24. (HU-MNL-OL-DL 44351. és HU-MNL-OL-DL 102096.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák Petróci János fia Tamás	1445. VI. 4. (HU-MNL-OL-DF 231215.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák	1445. X. 8. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 131.) 1446. VII. 16. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 132.)
Tapalóci József Petróci János fia Tamás	1446. VIII. 13. (HU-MNL-OL-DL 35584.)

²⁷ Az apa neve ebben az oklevélben hiányzik.

²⁸ Az oklevél csonkulása miatt a település neve nem olvasható teljesen.

²⁹ Az oklevélben Plavnicamelléki néven szerepel, de a keresztnév és apa neve azonossága miatt az azonosítás valószínű.

Cirkvenai Mikcses Pál deák	1447. V. 5. (HU-MNL-OL-DL 103669.)
Petróci János fia Tamás	1447. V. 12. (HU-MNL-OL-DF 262071.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák	1447. V. 16. (HU-MNL-OL-DF 231226.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák Tapolcaszentgyörgyi ³⁰ Simon deák	1447. XI. 3. (HU-MNL-OL-DF 231232.)
Tapolcaszentgyörgyi ³¹ Simon deák Magalovci Ugrin fia István	1448. VI. 25. (HU-MNL-OL-DF 231982.)
Tapolcaszentgyörgyi Simon deák	1448. VIII. 2. (HU-MNL-OL-DL 35588.)
Petróci János fia Tamás Cirkvenai Mikcses Pál deák	1448. X. 15. (HU-MNL-OL-DF 231241.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák	1450. V. 24. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 133.)
Garázda Mihály	1451. III. 25. (HU-MNL-OL-DL 103620.)
Cirkvenai Mikcses Pál deák Petróci János fia Tamás	1451. VII. 15. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 134.) 1451. IX. 20. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 135.)
Tapalóci József Miletinci Simon fia György fia Péter	1451. X. 15. (HU-MNL-OL-DF 282141.)
Tapalóci József Cirkvenai Mikcses Pál deák	1452. V. 12. (HU-MNL-OL-DF 282176.)

³⁰ Neve Beketineci alakban szerepel az oklevélben, ugyanakkor az időpont közelsége és a keresztnév azonossága folytán az azonosítás valószínű.

³¹ Neve Szaplancamelléki alakban szerepel az oklevélben, ugyanakkor az időpont közelsége és a keresztnév azonossága folytán az azonosítás valószínű.

Tapalóci József Tapolcaszentgyörgyi ³² Pósa István	1452. VI. 25. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 136.)	Cirkvenai Mikcses Miklós	1455. V. 14. (HU-MNL-OL-DF 275930.)
Tapolcaszentgyörgyi Pósa István	1452. XI. 23. (HU-MNL-OL-DL 100622.) 1453. I. 2. (HU-MNL-OL-DL 35602.) 1453. I. 8. (HU-MNL-OL-DL 35603.) 1453. III. 19. (HU-MNL-OL-DL 100625.)	Tapolcaszentgyörgyi Pósa István	1455. VI. 22. (HU-MNL-OL-DL 44768.)
Miletinci Simon fia György fia Péter	1453. IX. 8. (Erdődy D 11085) 1453. IX. 10. (Erdődy D 11088)	Cirkvenai Mikcses Miklós	1456. I. 13. (HU-MNL-OL-DF 231364.)
Globoki Luben János fia Mátyás	1454. VI. 26. (HU-MNL-OL-DL 103636.) 1454. VIII. 3. (Mályusz E., Pálos kolostorok 3. közl. 137.)	Miletinci Simon fia György fia Péter	1456. III. 29. (HU-MNL-OL-DL 102131.)
Globoki Luben János fia Mátyás Prasovci Pál fia György	1455. V. 2. (HU-MNL-OL-DL 103639.)	Miletinci Simon fia György fia Péter Cirkvenai Mikcses Miklós Tapolcaszentgyörgyi Pósa István	1456. V. 21. (HU-MNL-OL-DL 102132.)
Tapolcaszentgyörgyi Pósa István	1455. V. 2. (HU-MNL-OL-DL 100645.) ³³	Gatalóci Thersek Pál	1456. V. 23. (HU-MNL-OL-DL 103640.)
		Tapolcaszentgyörgyi Pósa István	1456. X. 11. (HU-MNL-OL-DL 108312.)
		Cirkvenai Mikcses Miklós	1457. XII. 29. (HU-MNL-OL-DL 15201.)

³² Neve Tapolcaszentgyörgymelléki alakban szerepel.

³³ Az oklevél a dátumnál csonkult, csak annyi bizonyos, hogy Szent Szaniszló ünnepe körüli pénteki napon adták ki az oklevelet, ezért két lehetséges dátum adódik, vagy május 2. vagy május 9. Mivel több ízben is előfordult, hogy a megye ugyanaznap több oklevelet is kiállított, ezért döntöttem a május 2-i kelet mellett.

NEKROLÓG

Nyulásziné dr. Straub Éva (1946–2022) öröksége

2022. április 15-én elhunyt Nyulásziné dr. Straub Éva, a magyar heraldika, a Magyar Országos Levéltár, illetve a magyar levéltárügy Pauler Gyula- (2002) és Széchényi Ferenc-díjjal (2007) kitüntetett, valamint – nem utolsósorban – a Turul folyóirat meghatározó személyisége.

Straub Éva 1946. szeptember 11-én született Szegeden. Szülei vegyészek voltak. Édesapja, Straub F. Brúnó (1914–1996) nemcsak ismert tudós és akadémikus volt, hanem 1985–1990 között országgyűlési képviselő és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke (1988–1989) is.

Straub Éva középiskolai tanulmányait az Eötvös József Gimnáziumban végezte (1961–1965), majd érettségi után nyolc hónapot kisegítő munkaerőként az Országos Levéltárban

dolgozott. 1966–1971 között az ELTE BTK hallgatója volt. Tanulmányait német és történelem szakon kezdte, majd az alapvizsgák letételét követően a német szakról átment az akkor hároméves, csak felsős hallgatók számára elérhető levéltár szakra. Doktori fokozatát summa cum laude minősítéssel 1977-ben szerezte meg szintén az ELTE-n.

1971. szeptember 1-től kezdte meg munkáját élete egyetlen munkahelyén, a Magyar Országos Levéltárban, segédlevéltárosként az akkori III. osztályon. Éva ahhoz a generációhoz tartozott, akinek még volt lehetősége, és főként a munkáltató által biztosított ideje, hogy az egyetemen megszerzett elméleti tudását, hozzáértő kollégák felügyelete mellett a gyakorlatban is megalapozza. Előnyére vált, hogy a mintegy kétéves

„betanulási” folyamat során végig járhatta szinte a teljes levéltárat. Önálló referenciát csak ezután kaphatott. 1976 végétől lett levéltáros. Közben családot alapított, 1973 januárban kötött házasságot Nyulászi Gáborral, a házasságból két gyermekük született. 1983-ban előbb megbízott, majd 1985 óta kinevezett osztályvezető-helyettes volt az 1980. évi átszervezés utáni, a korábbi I. és III. osztály anyagát is magába foglaló Feudalizmus kori Osztályon (ide tartozott a Nagykutató is), egyúttal pedig az 1526 utáni gyűjtemény (R szekció) referensi feladatait is ellátta. 1992-től ugyanitt főosztályvezető lett, majd az 1993. január 1-től működő, újonnan szervezett Családi Iratok és Gyűjtemények Osztálya (III.) vezetésével bízták meg, amely feladatot egészen 2008. július 31-ig ellátta.

Évával 2002 januárjában ismerkedtem meg, majd 2002 novemberében a főnököm lett. Szerencsém volt, mivel az én esetemben is ragaszkodott a betanulási időszakhoz, és habár a levéltárat hozzá hasonlóan korábban már végig jártam, referenciát csak 2003 nyarán kaphattam. Sok kollégám arra figyelmeztetett, hogy nehezen megközelíthető ember, be kell hozzá jelentkezni. Én nem ezt tapasztaltam. Mindig volt rám ideje, amikor a szobája ajtaján kopogtattam, bármilyen ügyben is zavartam meg munkájában. Úgy érzem, sok mindenben az ő nyomdokaiban jártam, ápolhattam örökségét. Tőle vettem át az R szekció referenciáját (2006–2011), majd vezettem 2013–2020 között az időközben Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztályára átkeresztelt régi III. főosztályt.

Nyulásziné dr. Straub Éva legmeghatározóbb történészi és levéltárosi tevékenysége a heraldikához kötődik. Óriási munkát végzett a Magyar Országos Levéltárban található címereslevelek több éven át tartó szisztematikus feltárásával és jegyzékelésével, amely önálló segédletként meg is jelent (A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Bp., 1981. Forrástudományi segédletek 2.). A feltáró munka „melléktermékeként” – bár doktori munkáját teljesen más témából: az Eszterházy család hitbizományi csődje – írta, a magyarországi heraldika meghatározó, megkerülhetetlen szakértőjévé vált. Ennek fő bizonyítéka az „Öt évszázad címerei az Országos

Levéltár címereslevelein” című a Corvina Kiadó gondozásában 1987-ben megjelent, azóta már több kiadást és német fordítást is megért kötete is. Munkássága oly annyira meghatározó ezen a területen, hogy amikor 2012-ben hozzáfogtunk a Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevél online adatbázis fejlesztéséhez, többen kérdezték tőlem, hogy mi újat tudunk még hozni ezen a területen. Bízom benne, hogy az adatbázissal sikerült heraldikai munkásságát tovább fejlesztenünk, ami azóta ráadásul már országos szintű, és a másolatban fennmaradt címeresleveleket is tartalmazza. Magam ugyan nem lettem heraldikus, de a projekt során sikerült megtalálni Éva utódját ezen a területen is, Avar Anton személyében.

Éva a levéltári és heraldikai tevékenysége mellett a Turul történeti segédtudományi folyóirat felelős szerkesztője is volt közel két évtizeden keresztül, 1992 és 2009 között. Fáradhatatlanul dolgozott a folyóirat fennmaradásáért, melynek pénzügyi finanszírozása csak pályázatok révén volt megvalósítható. A szerkesztőség szakmai munkájának irányításán és összetartásán túl sokáig az előfizetők nyilvántartását és az egyes számok postázását is maga végezte. A Turul szerkesztési munkálataiba is korán bevont, kezdetben szerkesztőségi titkárként, majd szerkesztőként.

2009. március 31-én vonult vissza végleg a napi aktív levéltári munkától, de tagja maradt a Kulturális Javak Bizottságának, annak a tanácsadó testületnek, amely a kulturális javakkal kapcsolatos hatósági és egyéb szakmai döntések előkészítésében segíti az örökségvédelmi hatóságának munkáját, vagyis közreműködik a kulturális javak, közte marandó értékű magániratok védetté nyilvánításában. Éva bizottsági munkáját 2016-ban vettem át néhány évre, és ott is megtapasztalhattam szakmai tekintélyét, amit a bizottság többi tagja folyamatosan kiemelt. Legendás volt, ahogy a hamis Kossuth-leveleket ránézésre kiszűrte. Bízom benne, hogy ebben, és Éva minden egyéb levéltári „örökségében” sikerült méltóképpen helytállnunk, és utódaink is ezt teszik majd.

Laczlavik György

E számunk szerzői

ALBRECHTNÉ KUNSZERI GABRIELLA ny. főosztályvezető (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

B. HALÁSZ ÉVA PhD, tudományos munkatárs (MTA-HIM-SZTE-MNL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Bp.)

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ PhD, főigazgató (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp.)

KOHÚT SÁRA PhD, főosztályvezető-helyettes (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

KÖRMENDY LAJOS PhD, ny. főosztályvezető (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

LACZLAVIK GYÖRGY PhD, főosztályvezető (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

PÓSÁN LÁSZLÓ PhD, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet)

RÁCZ GYÖRGY PhD, tudományos igazgató-helyettes, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

Ress Imre CSc, ny. tudományos főmunkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

SOLYMOSI LÁSZLÓ MTA rendes tagja, professzor emeritus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2022-ben is változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához.
A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS)-hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálóján keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.
Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.